

מִטָּעַם 20

כתב עת לספרות
ומחשבה רדיקלית

דצמבר 2009

עורך יצחק לאור **מערכת** נביל ארמלי, קרן דותן, סיגל פרלמן, דפנה רוזנבליט, גיא רון-גלבע **רכז מערכת** יאב רוזן

MITA'AM

A Review of Literature
and Radical Thought

Edited by Yitzhak Laor

مطّاعَم

مَجَلّة للأدب

والفكر الراديكالي

المحرر

يَتَسَحّك لاؤور

יוצא לאור על ידי עמותת "השכמה", למען טיפוח כתיבה ביקורתית וחשיבה מעוררת
(ע"ר) 580433795.

תודות לאלון גרבוז, מלכה ליטווין, פטסי לנדא ומימי סלע
תודה מיוחדת לקרן לנדא

על העטיפה, "ילדות", מאת ראני זהראוי, 8002, התזת אקרליק על בד, (airbrush) 170/180 ס"מ

עימוד – אירית עמית
עורך אתר **מטעם** – יוסף לאור

מדי סוף שבוע מתפרסמים שירים חדשים באתר מטעם-שירה

<http://www.mitaam.co.il/Mshira.htm>

מדי חודש מתפרסמת מסה באתר מטעם-מאמר

<http://www.mitaam.co.il/MEssay.htm>

כתובת מזכירות המערכת: admin@mitaam.co.il

כתובת למשלוח כתבי יד רק בדואר אלקטרוני: info@mitaam.co.il

(וא לכלול את שם המחבר בשם הקובץ ובגוף הטקסט: נא לציין את הדואר האלקטרוני
בגוף הטקסט)

כתובת המערכת: ת.ד. 24105, תל אביב 61240 טלפון 050-6371242 פקס 03-6441427

משלוח המחאות לפקודת "השכמה", ת.ד. 24105, תל אביב, 61240

תוכן העניינים

בְּעֵרָה (שיר)	5	תומר רוזנמן
כל מה שבא (סיפור)	7	סיגל פרלמן
על קפקא (מסה), מפורטוגלית מרים רינגל	10	זוזה סאראמאגו
מול החלון (מחזור שירים)	13	יצחק לאור
האוניברסיטה העברית ורכוש יהודי גרמניה אחרי השואה (מסה)	22	גיש עמית
דִּבְתַּת שִׁינָה (שיר)	35	מאיה קופרמן
קפה בלי סוכר (פרוזה), מצרפתית טל ניצן	36	סמירה גרוש
כוחות החלמה (מחזור שירים), מאנגלית הילה להב	39	אדריאן ריץ'
כך נשמע (שיר)	43	הילה להב
למה יא סייד? (סיפור), מערבית נביל ארמלי	44	עלא אלאסואני
יְנִיחַת, שיר רביעי, מיוונית רמי סערי	45	יאַנִּים רִיצוֹס
נכות ואוטופיה צורנית ביצירתה של תמר גטר (מסה)	47	גדעון עפרת
טלביה (שיר)	53	יעקב ביטון
בינאלות ללא גבולות? (מסה), מאנגלית יעל חרסונסקי	54	צי'ן טאוּ וו
חלונות (מחזור שירים), מערבית ראובן שניר	63	אדונים
ויזלטר מתרגם את שקספיר (מסה)	69	שמעון זנדבוק
מתוך "קורילנוס", תירגם מאיר ויזלטר	78	ויליאם שקספיר
שלושה שירים	83	ורד ריבקין

שני שירים	85	אמיר מנשהוף
קופי ופייסט (סיפור)	87	יאב רוזן
שני שירים ופסטיש	95	יונתן סואן
שני שירים	98	שמואל שוחט
בעד פיתרון דו־לאומי של הסכסוך (מסה)	101	מירון בנבנישתי
שירי זמן (מחזור)	116	תהל פרוש
צילומי לילה (סיפור)	120	מיכל פאר
שבעה שירים	127	סיגל בן־איר
שעשועים (סיפור)	131	נגה אלבלך
שני שירים	135	מיטל נדלר
במושבת העכברים (סיפור)	136	רחל שיחור
על האופוזיציה באיראן (מסה) מאנגלית יצחק לאור	143	עלי עליזאדה
מצב-ביש (סיפור), מאנגלית עודד וולקשטיין	157	אדגר אלן פו
	166	המשתתפים בחוברת

תומר רוזמן

בערה

אני עולה באש.
 שערי נשרף.
 אני מכרח להרויח עשרת אלפים שקל לחדש.
 אני מתפלה במהירות עצומה.
 מהר יותר מששערת.
 אני יוצא אל המרפסת
 מנסה לקרא לעזרה,
 מלותי הופכות לאפר
 מתפזרות ברוח.

אני רוכן לעבר המרפסת של השכנה.
 גשם גצים נושר משערי
 ומצית את עציצייה, האש משחירה את
 הפסלים שיצרה במו ידיה, בסטודיו
 שלה שבקומת הקרקע. אה, נכון
 נסעה לטיול קיץ באיסלנד.

כבר לא נאנח בצער או מפהק במבוכה, אני נושף
 מלמעלה להבה חורכת. השכנים נמלטים בבהלה אל
 הרחוב המפחם, נושאים את חפצייהם, אני
 מתכונן לעוד נשיפה אך קומתם הנמוכה נוגעת
 ללבי, והם שבים לדירותיהם המעשנות.
 שום נזק רציני לא נגרם,
 רק העור מתקלף ונושר.
 אני נרגע.

מחִשְׁבָּה גוֹעֵת בְּרֵאשִׁי.
אֲנִי לֹא מִכְרַח לְהַרְוִיחַ עֲשֵׂרֶת אֲלָפִים שָׁקֶל לְחֹדֶשׁ.

כַּפּוֹת רַגְלֵי שְׁקוּעוֹת בְּתוֹךְ שְׁלוּלִית
גוּמֵי מֶתֶד, נְעֻלִים שֶׁנִּתְּנָן לִי אָבִי בְּמִתְּנָה
כִּי לְחִצּוֹ בְּקֶרְסֵלְיוֹ. רְבוּעַ אֹר נְעֻלָּם
מִיֶּשֶׁהוּ כְּבֵה אֶת הָאוֹר בְּדִירַת יְקָרָה
מִשְׁקִיפָה אֶל הַיָּם. חוֹטֵי הַלֵּהֵט שֶׁל נוֹרוֹת הַבַּיִת הַזֶּה,
מִצְטַנְנִים כְּמוֹנֵי, כְּעוֹד הַחֶם הַדוֹעֵךְ נִפְלֵט
מִבּוֹעוֹת הַזְּכוּכִית. הַיָּם מְכֵה גְלִים. שְׁלוּלִית נְעֻלֵי
נִקְרָשָׁה. אֲנִי נְטוּעַ כְּמוֹ גֶדֶם שְׂרוּף שֶׁל עֵץ, מִצִּית
סִיגְרִיָּה, נוֹשֵׁף לְכִבּוֹת אֶת הַגִּפְרוֹר, אֶפְלוֹ הַלְּהִבָּה
אֲדִישָׁה. אֲנִי מְנִיחַ לַגִּפְרוֹר הַמִּתְכַּלֶּה לְשַׂרְף אֶת
אֲצָבְעוֹתַי.

סיגל פרלמן

כל מה שבא

לבעלי,

כל הדמויות, השמות, האירועים, המקומות, הקישורים, הכל הכל מצוץ מהאצבע. כלומר מצצתי, אבל רק בסיפור. במציאות מצצתי רק לך. ואל תחשוב אפילו לקחת את הסיפור הזה לבית דין רבני. לא יאמינו לך. שלך, באהבת נצח, אשתך.

שתי אפשרויות היו לי: לעמוד בחלון האוניברסיטה בקומה 30 ולצווח – אני לא רוצה למות, אני לא רוצה למות, או, וזאת האפשרות השנייה, להזדיין עם כל מה שבא. אני לא אומרת את זה כדי להדהים. בספרות היום, כל אחת מנסה עד שפשוט בא להקיא. אני מעדיפה להיצמד לאמת. על בדיון אני יודעת הכל וגם על זיונים מחוץ לנישואים, יסלח לי אלוהים. מה זה מחוץ לנישואים? אני לא לגמרי מבינה. לבחור קרמיקה לאמבטיה, זה בתוך הנישואים או מחוץ לנישואים? טוב, זה מובהק. אסיפות הורים? גם. נסיעה באוטו? בין לבין. זיון בבית, במיטה, עם הבעל? מאוד מובהק. וזיון בבית, במיטה, עם מישהו אחר? זה בחוץ או בפנים? אני רוצה לנסות ולחדד את זה קצת יותר. למצוץ למישהו ולהסתכל תוך כדי כך לעבר התמונה של הבעל ליד המיטה? אם הבעל לא מחייך, זו לא בעיה. זה בפנים. אבל אם הוא מחייך והפה שלו פתוח?

לבעלי,

עד כאן הכל תיאוריה בדיונית. או בדיון תיאורטי. עכשיו, צא מהחדר ותן לי לכתוב.

אוהבת מתמיד, אוהבת תמיד
אשתך.

נניח, ככה. לצאת לבית קפה. לקרוא ספר. להניח רגל על רגל. חצאית קצרה. לא מדי. אבל אפשר גם מדי. הספר מאַזן. לא להביט לשום כיוון. להיות מרוכזת.

לסמן הערות בעיפרון. לחייך למלצרית. להחליף את רגל שמאל ברגל ימין. ללחך את השפתיים. להוציא סיגריה, להכניס אותה בחזרה כשעין ימין קולטת מישהו. מבוגר? לא מאוד. לבוש יפה? כן. הגרביים מתאימים לנעליים? לא בטוח. אשתו יושבת לידו. נראית חרא. היא אוכלת, הפרה, ואני לא. כל אחת והתשוקות שלה, ככה אני מביטה בה בתיעוב והוא מביט בי מביטה בה בתיעוב והתיעוב עובר אליו. הוא מתפצל לשניים: תיעוב אליה, והחלק התחתון של הגוף שלו בפוטוסינתזה אלי. הפרה לא יודעת כלום. אחד אפס לטובתי.

לבעלי,

אימונים, רק אימונים. אני לא עושה כלום, רק מתאמנת על יבש. האולימפיאדה זה רק איתך, אהובי.
אשתך.

נ.ב. הקטע הקצר הבא הוא תקציר של שיחה בין שתי מומחיות בספירת מלאי.

זין באורך בינוני, נטייה קלה ימינה: בחור אחד גבוה מאוד, אלמן מאוד, משתן נשים, אוכל נשים, רואים לפי השיניים, לבנות ויפות, מכונית שחורה, גדולה, שני בנים ובת, חליפה אפורה, חולצה לבנה, חגורה עבה, עניבה אדומה, והחיוך, החיוך.

זין באורך בינוני, ישר: בחור אחד, בינוני מאוד, נקודת חן חומה גדולה על כתף שמאל, קעקוע של עקרב על כתף ימין, רגליים שעירות, תחת שטוח, הנדסאי מזון.

אין זין, יש כפתור: שוטר, מדים מגוהצים, בוכה בסרטים שוודיים. זין ארוך, עבה, להנפת הדגל, עמוד דום: גבוה, שיער שחור, גבות עבות, זקן מסוגנן לאורך הלסת, האוטו שלו גדול ואפור, את ראשו היא ליקקה ונתנה לו נשיקה.

ועכשיו, כל מה שבא. התחתנתי בגיל 20. לחופה הגעתי עם מדים ישר מהבקו"ם אחרי השחרור, אבל זה עוד היה באזור האפור. אם בבוקר לכשתי מדים, למה שבערב של אותו יום יקחו אותם ממני. ככניסה לאולם, כל האורחים הצדיעו לי וכך גם הרב הצבאי. למחרת בבוקר נסענו לשדה התעופה, בעלי ואני. הוא במכנסיים קצרים ובחולצת פולו כתומה ואני במדים. הסלקטורים בשדה התעופה הצדיעו לי. גם הדיילות במטוס. ביוון התפשטתי, אבל רק בחדר. הסתובבנו באתונה ועלינו לאולימפוס. למעלה, על ההר, בעלי העניק לי שרשרת וטבעת להשלמת המראה. כל התיירים הצדיעו לי. הרגשתי על האולימפוס.

לחדר לידה, אחרי שנה ושלושה חודשים, הגעתי במדים. החולצה היתה בסדר ואת המכנסיים אמא שלי הרחיבה עם גומי. הורדתי אותם בחדר הלידה, אי אפשר ללדת ככה תינוק, וכשהתינוקת יצאה, היא ליקקה לי את הכפתור מעל הפטמה. אחר כך נולדו עוד שלושה ילדים, ובכלל, כל העסק היה מכובד מאוד. את אמא, הילדים למדו מהר, צריך לכבד, לא בגלל המדים, אלא משום שאמא יש רק אחת. בגיל 35 פשטתי את המדים והכנסתי אותם לשקית ואת השקית למדף העליון בארון, מאחור. התחלתי להזדיין עם כל מה שבא. שוטרים, חיילי חובה, חיילי קבע, משמר הגבול, חיילות חיב"ה. הכל נשאר במשפחה.

לבעלי,

מה שקראת עכשיו נועד להסיח את דעתך. הגרוטסקה, כידוע, מסירה כל חשש מלב בעלים.
בהצדעה,
אשתך.

רשומון, אוטוביוגרפיה, בקיצור, כל האמת: ביום שלישי, 22.4.08 הכרתי עורך דין, מומחה לחוזים, שותף בכיר במשרד בעיר, גר ברחוב ארלוזורוב בדירת גג, שלושה חדרים, נשוי, אשתו עובדת מחוץ לעיר. יפה, רזה, עקרה. בפעם הראשונה הזדיינו אצלו בדירה. שעתים. כל שושנת הרוחות. בפעם השנייה, זה היה בשמונה בערב, במשרד שלו. שולחן, שטיח, שטיח, שולחן. בפעם השלישית הוא הגיע אלי, פרשתי מצעים חדשים על המיטה, מצצתי לו והוא גמר. זה היה רבע שעה אחרי שהגיע. אחר כך, כעבור חצי שעה, גמר שוב. הפעם, הכתם נשאר על המיטה. כשהלך, החלפתי מצעים. אחר כך נפגשנו עוד 30 או 35 פעמים. נשים זוכרות מה קרה בדיוק רק בפעמים הראשונות. כל מה שקרה מאז התערבל. זיון בתוך זיון בתוך זיון. לפעמים, בין לבין, פינטזתי עליו. לא כשהייתי איתך. אני לא מוכנה לחתום על זה. אבל מה שחשוב, זה הלב, הלב. והלב שלי איתך.

לבעלי,

אם לא קראת, עדיף שלא תקרא. מתי אתה מגיע היום? הכנתי פשטידה.
שלך, לנצח נצחים,
אשתך.

ז'וזה סאראמאגו

צילו של האב

כל הכתיבה הזו אינה אלא דגלו של רובינזון
קריוזו בנקודה הגבוהה ביותר באי.
פרנץ קפקא

מיכאל באחטין כתב בספרו "אסתטיקה והתיאוריה של הרומן" כך: "מטרתו העיקרית של הז'אנר של הרומן, מה ש'מייחדו', מה שיוצר את סגנונו המקורי הוא האדם המדובר והדיבור שלו". דומני כי נדיר שאמירה כזאת, הבאה מתחום כללי, הינה כל-כך מדויקת כמו במקרה האנושי והספרותי של פרנץ קפקא. אינני מתייחס לתיאורטיקנים מסוימים, שבמידת-מה של צדק יוצאים מדי פעם נגד הנטייה ה'רומנטית', זו המחפשת בחייו של הסופר את עקבות המעבר בין החיים לכתיבה, מה שכנראה הינו הפירוש הסופי של היצירה. קפקא לא הסתיר, אף לא לרגע (ונראה כי אפילו השתדל להדגיש), את מסכת הגורמים אשר הגדירו את חייו הדרמטיים כאדם, וכתוצאה מכך את יצירתו כסופר: הקונפליקט עם האב, אי ההבנה ששררה בינו לבין הקהילה היהודית, חוסר היכולת להניח לחיי הרווקות ולהיכנס למוסד הנישואים, המחלה. אני חושב שהמרכיב הראשון, כלומר האנטגוניזם שהוא מעולם לא התגבר עליו – האב המתנגש בבנו, והבן המתנגש באביו – הוא עמוד התווך של כל יצירת קפקא, ממנו היא נגזרת, כמו ענפי העץ היוצאים מן הגזע. חוסר השקט האינטימי העמוק שהוביל אותו אל הסחף המטאפיזי, אל תפישתו את העולם שהאבסורד ממית, אל המיסטיפיקציה של התודעה.

ההתייחסות הראשונה ל"המשפט" מצויה ביומנים. היא נכתבה ב-29 ביולי 1914 (יום לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה), ונפתחת במלים הבאות: "יוסף ק., בנו של סוחר עשיר, יצא באחד הערבים, לאחר מריבה גדולה שנפלה בינו ובין אביו..." אנחנו כבר יודעים שלא כך נפתח הרומאן, אבל שמו של הגיבור הראשי – שמו של יוסף ק. כבר מוכרז כאן, בדומה לשלוש שורות מהירות

בסיפור "הגלגול", שנכתב כשנתיים קודם לכן, המבשרות את מה שיהיה הגרעין התמאטי המרכזי של "המשפט". כאשר הפך בין-לילה, בלא הסבר כלשהו מצד המספר, ליצור מגעיל, שילוב של חיפושית זבל וג'וק, ונאנח מייסורים שלא הגיעו לו, ייסורים שעברו על סוכן-נוסע בכלל ועליו בפרט, מתבטא גרגור סמסא באופן שאינו מניח מקום לספקות כלשהם:

"... כן מיטיב אתה לדעת עד כמה הסוכן-הנוסע, השוהה רוב ימות השנה מחוץ לבית העסק, הוא קורבן נוח לרכילויות, למקריות ולתלונות נטולות יסוד, שבפניהן אינו יכול להתגונן, משום שעל פי רוב אינן מגיעות לאוזניו כלל..." כל "המשפט" כלול במלים הללו. נכון ש"האבא, הסוחר העשיר", נעלם מהסיפור, והאמא מוזכרת רק בשני הפרקים הלא גמורים, וגם שם בקצרה, וללא נדיבות לב של בן לאמו, אך אין זה נראה לי נמהר באופן מופרז, אלא אם אני טועה באשר לכוונותיו של קפקא הסופר, להעלות על הדעת שהסמכות האבהית המאיימת והכל-יכולה הפכה, באמצעות האסטרטגיה של הברדיון, לגבהים הבלתי-נגישים של "החוק האחרון", זה אשר בלי צורך להודיע על אשמה קונקרטיה כלשהי מצטרף לספרי החוקים, וניצב תמיד קשוח בעת מתן גזר הדין. המקרה המעציב ובה-בעת גרוטסקי, של האלימות אותה הפעיל האב נגד גרגור סמסא, כדי לגרש את הבן מחדר המשפחה תוך השלכת תפוחים לעברו, שאחד מהם פוגע בשריונו, משרטט ייסורים שאין כמותם. מותה של תקווה כלשהי לתקשורת. עמודים אחדים קודם לכן השמיע גרגור סמסא בבהירות ובכאב את המלים האחרונות שפיו כשרץ עוד הצליח לבטא. "אמא, אמא". אחר כך, כמו מוות ראשוני הוא נכנס לאילמות של שתיקה מרצון. אם לא בשל היותו לחיה, בלא דרך חזרה, כמו מי שחייב לוותר באופן סופי על חסרונם של אב, אם ואחות בעולם המקיים. לבסוף, לאחר שהמשרתת מטאטאת אל הזבל את השלד השרוף שהיה גרגור סמסא, מעתה ואילך ישרת חסרונו רק לאישור השכחה שהקרובים לו כבר בחרו בה. בטיטה למכתב שכתב קפקא לאביו, ברשומת יומן מן ה-15 באוגוסט 1913 כתב קפקא כך: "... ובכן, בתוך משפחתי, בין הטובים והחביבים שבבני האדם, אני זר יותר מִזֶר. בשנים האחרונות לא דיברתי עם אמי עשרים מלים ליום בממוצע, עם אבי מימי לא החלפתי כמעט יותר ממלות ברכה". צריך להיות מאוד לא קשוב לקריאה כדי שלא להבחין בכאב ובאירוניה המרה במלים שלו עצמו ("בין הטובים והחביבים שבבני האדם"), מלים הנשמעות כאילו שוללות את הדבר. אני חושב שיהיה זה חוסר תשומת לב לא לייחס חשיבות מיוחדת לעובדה שקפקא מציע למו"ל שלו, ב-4 באפריל 1914, להכניס לקובץ אחד את הסיפורים ה"מסיק" (הפרק הראשון של הרומן "אמריקה"), "הגלגול" ו"גזר

הדין", קובץ שיישא את הכותרת – "הבנים" (רק מאוחר מאוד, ממש לאחרונה, בשנת 1989 אכן נערך קובץ כזה). ב"מסיק" מגורש "הבן" בידי הוריו משום שפגע בכבוד המשפחה, כשהכניס להריון את המשרתת. ב"גזר הדין" "הבן" נדון בידי אביו למוות בטביעה. ב"גלגול", "הבן" פשוט מפסיק להתקיים, ואת מקומו תופס חרק...

יותר מאשר ב"מכתב אל אבא", שנכתב בנובמבר 1919 ואשר לא נמסר לנמען, להבנתי, הסיפורים הללו, ובעיקר "גזר הדין" ו"הגלגול", דווקא משום שהם בגדר העברה (טרנספוזיציה) ספרותית, שבה המשחק בין הגלוי לנסתר משמש ככבואה לדו-משמעויות וניגודים, מציגים בפנינו בדיוק רב יותר את ממדי הפצע שלא ניתן לריפוי, אותו פער בנפשו של פרנץ קפקא, הקונפליקט עם האב. ה"מכתב אל אבא" עוטה על עצמו כביכול צורה נעימה של כתב אשמה, ומציע את עצמו כהתחשבנות סופית. זהו מאזן בין זכות וחובה של שתי ישויות המתייצבות זו מול זו, שני אנשים החשים תיעוב הדדי. על כן אי אפשר לפסול את ההנחה כי יש בו הגזמות ועיוותים של עובדות ריאליות, במיוחד כאשר קפקא, בסיומו של המכתב, עובר לפתע לדבר בקולו של האב כדי להאשים את עצמו... .... ב"המשפט" יכול קפקא להיפטר סוף סוף מדמות האב מתוך שיקול ענייני אך אינו יכול להיפטר מדינו של האב. וכך, כפי שב"גזר הדין" מתאבד הבן משום שכך קבע האב, ב"המשפט" יוסף ק. הוא הנאשם עצמו, המסיים בהובלת תלייניו למקום בו יירצח, וברגעיו האחרונים, כשצל המוות כבר קרוב, הוא מוצא את עצמו חושב כמו בחשבון נפש אחרון איך לא ידע למלא את תפקידו עד תום, איך לא הצליח לחסוך עבודה לשלטונות... כלומר לאביו.

מפורטוגלית מרים רינגל

יצחק לאור

מול החלון

.1

"נְשִׁמָה

קִטְנָה

בוֹהֶקֶת

אוֹרֶחֶת

הַגּוֹף

וְחִבְרָתוֹ

לְאֵן

תִּצְאֵי

עֲכָשׁוּ?

לְאִפְלָה

קְרָה

לְמַחְשָׁכִים?

וְיֹתֵר

לֹא

תִּצְחָקִי? " (על פי הדריאנוס)

.2

עָרַב מַחְלִיף

זְמַנִּים, מַעֲבִיר

יוֹם וּמִבִּיא לְיִלָּה

גוֹלָל אוֹר מִפְּנֵי

חֶשֶׁךְ, שִׁיר לְבוּי
כָּאֵב לְעֵת גְּאוֹת
הַחֶשֶׁךְ, לְעֵת
כְּסוּי עֶפֶר עַל
הָעֵינַיִם, שְׁמֵשָׁה

קָרָה בַּחֲלוֹן
בֵּית צוֹלֵל, שִׁיר
כְּבוּי, שִׁיר לְבוּי
לְעֵת נְקוּר הָאוֹר
אֶל מוֹל הַדֶּרֶךְ מְמַנֶּה
לֹא תַחֲזוֹר, קִשְׁחוֹת

הֵילֵב חִיָּה
מְטַמְטֶמֶת לֹא
זֹוה, עוֹרֶת
שִׁיר בּוֹצֵעַ
אֶת גְּלֹד
הַגּוֹף, מְקִיז
דָּם, שׁוֹבֵר
פוֹצֵעַ אֶת
עוֹר הַחֲזִיר
מִתַּחַת לְכָאֵב
שְׁמַרְנֵי מְפָנִי
קְהוֹת, מְפָנִי
שְׂכָחָה

.3

לֹא תִירָא מִפָּחַד
לְיִלְהָ, וּמֵאֶפֶל
וּמֵחֶשֶׁךְ, מִחֵץ יְעוֹף
אֵלֶיךָ לֹא יִגֵּשׁ, רַק
בְּעֵינֶיךָ יִבִּיט כּוֹכֵב

נוצץ גחלילית המלאך
הגואל מכל רע מברך
בלחישת את העומדים
בחלון ביתם מול הדרך
ואת העומדים מול חלון
זולתם, דולקים לרגע
כבים בצריבת העור
כאש, במים. החרש
השרוף כבר השחיר, תנור
החרף חרף הכל
בקר, נר החלון
כאישון בת עין עז
כמות געגוע

ראי מחלונך בחשך
את חלוני, נספה
כפרפר במים, בוער
וחדל, ראי את חלוני
בחשכה מכבה נר
גוע

אשרי הרואה
פניו בחלום

.4

בסתר דברתי במקום
ארץ חשך, הו בורא
מאורי האש, הנה החשך
יכסה ארץ, רגע אבער
רק, הרי איני יכל לשיר
אם לא אשיר שיר
אהבה, אם לא אהב
אהבה רבה, אם לא

אמר אהבת עולם
אהבתך עד כדי כך
חיי קצרים, אבוער
באש עד לב השמים
ואתפחם

.5

דבר
לא אמר
על גופך

מרחק
הדבור
כמרחק
המגע

התשוקה

גופך
הדק

הוא
הנפש

שמעי

האזיר
מראותי

עמק
עמק

יוצא

עד
תתרוקנה

אנשך

עַד

תּוֹם

הַכֹּל

הַכֹּל

הַכֹּל

וְאִז

אֶשְׂאֶף

עֵמֶק

עֵמֶק

עֵמֶק

אוֹתָךְ

עוֹד

עוֹד

בְּחֶשֶׁךְ

אֶצְלַל

לְתוֹךְ

נְשִׁימָתְךָ

צְלוּלָה

וְאַרְכָּה

לְעַד

לְרִגְעַ

דְּבָר

לֹא אֶמַר

עַל גּוֹפְךָ

הַדָּק

מְרַחֵק

הַדְּבוּר

כְּמְרַחֵק

הַמִּגָּע

הַתְּשׁוּקָה

אוֹצְרוֹת חֶשֶׁךְ

וּמִטְמַנֵּי מִסְתָּרִים

קִדְשָׁת

הַגּוֹף הַדָּק

שֶׁלְךָ

עוֹד

מְעַט

טְמֵאָת

הַמֵּת

שְׁלִי

.6

יוֹמָם

יְפַגְּשׁוּ

חֶשֶׁךְ

וְכַלִּילָהּ

יְמַשְׁשׁוּ

בְּצַהָרִים

גִּפְרוֹר

בוֹעֵר

לְהַרְף

וְדוֹעַךְ

הַזְמַן

מִצִּית

אוֹתָךְ

וּמֵאֶפֶל

אוֹתִי

גּוֹף

שְׁכִיר

עוֹד

מְחֹוֹרֵר
בְּשָׁר
מִסְרֵיחַ
עָצָם
תִּתְפֹּרֵר
קִבְרֵי
אֶפְרָיִם
הַשְּׁמוֹת
הַבְּתִימִים
הָעֵצִים
אֵילָנוֹת
הַיּוֹחֲסִין
לֹא
יַעֲדוּ
כְּמוֹ
סוֹסִים
דוֹרְסִים
הַזְּמַן
הַזְּמַנִּים

.7

עוֹד
מָעַט
הַשָּׁמַשׁ
יִהְיֶה
לְחֶשֶׁךְ
וְהִירָח
לְדָם
יִכְסֶה
אֶרֶץ
וְעָרְפֵל
יִבְלַע

אָדָם
לִבּוֹן
יִפְצִיעַ
הַבְּקָר
גָּדָם
וּכְמוֹ
חַיִּים
יִכְצָבֵץ
הָדָם
זָרִיחָה
מִפְּנֵי
הַיָּם
הַגָּדוֹל
הַנְּשָׂמָה
כָּבָר
לֹא
אֶז
מָה

.8

יֹנֵק
דְּבַשׁ
קָטָן
בָּרַח
יִמְחַלּוּנֵי
וְשָׁב.
אֱלוֹ
רַק
חֹזֵר
גַּם
מְעַט
מְכַל

שְׁאֵבֵד.

עֲנָנִים

גְּדוּלִים

חוֹלְפִים

בְּשָׁמַיִם

אוֹסְפִים

עֵשׂוֹן

בְּדַרְכֵּם

הִרְחֵק

מִכָּאן

5 בדצמבר 2008

גיש עמית

“ואין צריך לומר שהספרייה שלנו תפיק מהם תועלת גדולה”; האוניברסיטה העברית ורכוש יהודי גרמניה

בספטמבר 1949 יצאה חנה ארנדט למסע בן שישה חודשים באירופה, כדי להתחקות אחר עקבותיהם של ספרים ונכסי תרבות יהודיים שנותרו לפליטה מן המלחמה. חלום בלהות ושמו גרמניה מרחף על פני אירופה כולה, כתבה ארנדט – באותה עת המזכירה הביצועית (והמנהלת בפועל) של התאגיד האמריקאי לשיקום התרבות היהודית, שהופקד על איסופם וחלוקתם מחדש של נכסי רוח יהודיים – אבל אין מקום שבו תודעת ההרס והאימה נוכחים פחות מאשר בגרמניה עצמה. באמצע ההריסות, גרמנים שולחים זה לזה גלויות המציגות תמונות של הקתדראלות והשווקים שאינם קיימים עוד. “ההעדר הכללי הזה של רגש, שלעיתים עטוף בסנטימנטליות זולה, הוא הביטוי המוחשי ביותר לסירוב להתמודד עם מה שבאמת אירע”, כתבה.¹ מברלין עדכנה ארנדט את גרשם שלום בקשיים הניצבים בדרכה: חוק 59 של צבא הכיבוש האמריקאי, שחייב אזרחים גרמנים לדווח על רכוש תרבותי מוחרם הנמצא ברשותם, חל רק על נכסים שערכם יותר מ-100 מארק; מרבית הספרנים הוותיקים בגרמניה הוחלפו לאחר 1933, דבר המקשה על איתורם של ספרים ואוצרות תרבות. היה לה גם הרושם שרכים מהאנשים עמם נפגשה ניסו להערים עליה, וכי איש מהם לא פעל מתוך רצון טוב; “הדה-נאציפיקציה לא הפכה את האנשים העומדים בראש משרדי הממשלה לאמינים יותר”, טענה.²

חודשים ספורים קודם לכן שב שלום עצמו מגרמניה. בשנות העשרים היה חבר באגודת “ברית שלום”, שצידדה בהקמתו של משטר דו-לאומי בארץ על

1 Hannah Arendt, "The Aftermath of Nazi Rule: Report from Germany", in *Essays in Understanding 1930-1954*, (Ed: Jerome Kohn), [1950], 1994. New York: Schocken Books, pp. 248-269.

2 הספרייה הלאומית, מחלקת כתבי יד וארכיונים, 793/288.

בסיס שוויון זכויות פוליטי בין יהודים לערבים ומתן אוטונומיה לשני העמים; עתה רתם את מרצו וכישוריו, ולא פחות חשוב מכך – את המוניטין שלו כאחד האינטלקטואלים הנודעים בדורו, כדי לסייע לאוניברסיטה העברית במאמציה לקבלת חזקה על נכסי רוח יהודיים שבזוו הנאצים. במאי 1945 נוסדה בירושלים ועדת "אוצרות הגולה". חברי הוועדה – עימם נמנו שלום, הוגו ברגמן, מרטיין בובר ויהודה לייב מאגנס – גילו מידה שווה של החלטיות ולהט מעשי: "מן הצד הפורמאלי יהיו בוודאי סיבוכים, אבל עלינו לגשת לעניין גישה ריאליסטית", אמר שלום. "תהיינה בודאי תביעות מצד קהילות, שיהיה בהן משום אמצעי לנגח בנו [...] יש להרכיב משלחת שתצא למינכן ולפרנקפורט; בשני המקומות האלה נמצאים אוצרות של ספרים שדודים. אם ב"כ האוניברסיטה לא יופיע בהקדם, יחליטו בלעדינו".

רקטור האוניברסיטה, שמחה אסף, הזהיר את עמיתיו מפני הקהילות היהודיות, בעודו מבטל במחי יד את תביעותיהן: "יכולה להתעורר הטענה ששארית הקהילות הן היורשות. למעשה תהא זו אמתלא בלבד".³ בינואר 1946 ביקשה האוניברסיטה את עזרתו של משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. לדידנו, הדגיש דוד סנטור, אין זאת בעיה אוניברסיטאית גרידא, או בעיית הספרייה הלאומית בלבד, כי אם "שאלה לאומית כללית בשביל היישוב היהודי בארץ ישראל".⁴ משפטני האוניברסיטה העברית נרתמו אף הם למלאכה: בפברואר 1946 התלבטו האם לכלול תחת המונח "רכוש תרבותי" גם חפצי אמנות ועתיקות, בנוסף לספריות, כתבי יד, ארכיונים ותעודות. כאשר לעתידם של הספרים, הם היו תמימי דעים: לו יכלו הנרצחים לדבר, טענו, היו מבקשים להשיב את נכסיהם לעמם הנרדף במרכזו הלאומי והרוחני בארץ-ישראל. האוניברסיטה העברית בירושלים, הוסיפו, היא האוניברסיטה היהודית הראשונה בעולם, ובית הספרים שלה הוא הספרייה הלאומית של עם ישראל; הספרייה מצוידת במכשירים ובמנגנון הדרושים לשם מילוי תפקיד הנאמנות על אוצרות התרבות; האוניברסיטה והספרייה קלטו בשנות הרדיפות באירופה מספר ניכר של אנשי מדע, העתידים להשתמש שוב באוצרות התרבות שהיו שייכים לפנים לקהילות ולמוסדות הגולה. "אין אפוא מקום ומוסד בעולם היהודי שהוא זכאי, מבחינה תרבותית, מוסרית ואנושית, להתמנות כנאמן על העיזבון התרבותי של גולת ישראל החרבה".⁵

3 הארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, P3/2057.

4 הספרייה הלאומית, מחלקת כתבי יד וארכיונים, 793/289.

5 שם.

הנה סוגיה התובעת תשומת לב זהירה: בשנות העשרים והשלושים נמנה הרוב המכריע של חברי ועדת "אוצרות הגולה" עם פעילי אגודת "ברית-שלום", וממשיכתה "איחוד". בהשפעתם, ותחת השקפותיהם הביקורתיות, שימשה האוניברסיטה העברית אפוזיציה לנטיותיה הבדלניות והמסגרות של הציונות המדינית. כיצד עלינו להבין אפוא את תמיכתם במפעל כינוסה של התרבות היהודית בירושלים, שבאותה עת כבר היה לחלק בלתי נפרד מן התביעה הציונית לבעלות מלאה ואקסקלוסיבית על העבר והתרבות היהודיים? תשובה אפשרית אחת מקופלת בהיסטוריה של האוניברסיטה העברית, שנכנתה בשביל חברת מהגרים, לצורך הגדרתה ולשם ראייתה כמרכז של יהודי העולם כולו, ואשר שימשה גם כאמצעי פוליטי בידי התנועה הציונית.⁶ לדברי גבריאל פיטרברג:

האוניברסיטה העברית היתה מראשיתה מושבת התנחלות (Settlement Colony), במובן מבני יותר מאשר מילולי. כך, למרות שיהודה לייב מאנגס היה אחד התומכים הנלהבים באופציה הדו־לאומית, האוניברסיטה שהוא עזר לכנות ולפתח הפכה – בדומה לקיבוצים ולהסתדרות – למוסד שמילא צדדים שונים בכינונה של מושבת מתנחלים, אשר בכוא העת תהיה למדינת הלאום.⁷

מה שנראה כסתירה אינו אלא חלק מהתעלותה של חברה לאומית מתהווה מעל למתחים המרכיבים אותה; ההטרונגניות מסייעת להומוגניזציה. כפי שציין קימרלינג, גם אם אנשי האוניברסיטה דחו את תכתיבי הפוליטיקאים והעמידו אפוזיציה לציונות הדומיננטית, מרביתם היו מחויבים לכללי המשחק הציוניים ותרמו את תרומתם לגיבוש התרבות ההגמונית, לעתים אף תוך כדי מתיחת ביקורת שרק חיזקה את "הגבולות המוסריים" של הקולקטיב.⁸

ישנה גם אפשרות נוספת: ייתכן כי היה זה החורבן עצמו שאיפשר להם לממש, אם גם באורח טראגי, את השקפותיהם המוקדמות בדבר הפיכתה של ארץ-ישראל למרכז התרבותי והרוחני של היהדות, ברוח חזונו של אחד-העם. בדעת או בבלי דעת, במתכוון או שלא במתכוון, הם שיחקו לידי העמדה הציונית אותה דחו; בסופו של דבר, כינוסם של הספרים בירושלים היה לחלק בלתי נפרד מתביעתה של הציונות ההגמונית לבעלות לא רק על הארץ, אלא

6 כמו שכתב כבר ברוך קימרלינג ז"ל, וראו גם אמנון רז-קרקוצקין "ייצוגה הלאומי של הגלות: ההיסטוריוגרפיה הציונית ויהודי ימי הביניים", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, 1996.

7 Gabriel Piterberg, *The Returns of Zionism: Myths, Politics and Scholarship in Israel*, 2008, Verso. p. 54.

8 ברוך קימרלינג, מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל – בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות. עם עובד, 2004, עמ' 152

גם על העבר היהודי (אם כי, והנה פרדוקס נוסף, כינוסם של הספרים בירושלים עתיד היה לפתוח צוהר אל אותה הוויה דיאספורית עצמה, וללקט תרבויות יהודיות גלותיות, שהמהפכה הציונית, כפרויקט של "הבראה" המכוונת לשינוי הזהות היהודית ולהומוגניזציה של העבר, דחתה בעקביות). ועוד חיוני להדגיש כי האירועים המתוארים כאן לא היו יכולים להתרחש לולא מדיניותם של הנאצים, שטקסי שריפת הספרים ב־1933 מילאו אצלם תפקיד שולי ויוצא דופן למדי. בניגוד להשקפה רווחת, מנהיגי הרייך השלישי עסקו בקדחתנות דווקא בהחרמה ואיסוף של ספרים ויצירות אמנות של יהודים. בינואר 1940 הורה היטלר לאלפרד רוזנברג לאסוף ספרים למען הקמתה של אוניברסיטה נאצית לאחר המלחמה, אוניברסיטה שתעסוק בין השאר בלימוד הבעיה היהודית. מטרת השוד, כפי שהוגדרה בצו של הפיהרר, היתה "להגן על רכוש תרבותי חסר בעלים של יהודים"⁹. רוזנברג והיינריך הימלר הסתייעו בהוראה זו כבסיס לפעולותיהם, וכצעד נוסף בדרך להגשמת התוכנית ל"לימודים יהודיים ללא יהודים"; צוותים שמנו 20 עד 25 אנשים, לבושי מדים מיוחדים, הצטרפו לכוחות הלוחמים, במטרה לאסוף את נכסי התרבות. הפתרון הסופי של הבעיה היהודית היה כרוך בהכחדתם הפיסית של היהודים, אך גם בהחרמה ואבטחה של אוצרות הרוח שהיו בבעלותם. כפי שציינה ארנדט עצמה, הודות ל"שיגעון המוזר" הזה, ניצלו אוצרות תרבות רבים וחשובים של יהדות אירופה.¹⁰

"בינתיים נתעוררו כמה צדדים לגנוב ככל אפשר בשביל אמריקה"

באפריל 1946 יצא שלום מירושלים לפריס, בשליחות האוניברסיטה העברית. הוא התעתד לחצות את הגבול לגרמניה, אולם שלטונות הצבא מיאנו להעניק לו את הרישיונות הנחוצים. בשלהי אפריל הוא כתב, ברוח נכאה, לסנטור. איחרנו לפחות בשניים-שלושה חודשים, ואנשים כאן מתמרמרים על כך. הם טוענים שאפשר היה בזמן הזה להוציא דברים רבים, "אלא שבינתיים נתעוררו כמה צדדים יהודים ולא יהודים לגנוב ככל אפשר בשביל אמריקה". שלום גם הלין על יחסו של הג'וינט, הארגון הפילנטרופי היהודי-אמריקאי, לעניין הספרים. יש לי הרושם, כתב, שהג'וינט, מטעמי תעמולה, מעדיף שהספרים יגיעו לאמריקה. לחששו היה על מה לסמוך: על אף התהפוכות האדירות שחוללה המלחמה,

9 Leni Yahil, "Einsatzstab Rosenberg" in *Encyclopedia of the Holocaust* (ed. Israel Gutman), Vol. 2, New York: Mcmillan Publishing House, 1990, pp. 439-441.

10 חנה ארנדט, אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע, כבל, [1963] 2000, עמ' 46.

דבק הג'וינט בתפקידו כארגון צדקה הפועל לשיקומם של היהודים בארצות הולדתם או בארצות המאמצות, והוסיף להסתייג מן הלאומיות היהודית ומרעיון המדינה היהודית. בינתיים גם התברר לשלום שבגרמניה, אם יתקבל הרישיון, יהיה עליו להתהלך במדי צבא. "מראנו מגוהך מאוד", סיכם, "כמו באופרטה"¹¹. בתחילת יוני השתנו פני הדברים: "הקשיים העצומים שמצאתי בפריס התנדפו כמו במטה-קסם כשפניתי לבסוף לשוויצריה", כתב שלום בדין וחשבון מה-23 ביוני 1946, בתום ביקור בן שלושה שבועות בפראג, וינה וברטיסלאבה. בצ'כיה התמקד הקושי בקבלת הסכמת הקהילות היהודיות המקומיות להוצאת הספרים. שלום הפציר במועצת הקהילות היהודיות של צ'כיה להפקיד את הספרים בירושלים. המועצה נעתרה לבקשה, ובתנאי שיתקבל אישור לכך משלטונות צ'כיה. בסלובקיה מצא שלום כ-100 אלף ספרים של יהודים מרוכזים בבית הכנסת הגדול של קהילת החרדים לשעבר. השמירה על הספרים גרועה ביותר, דיווח, ותבע שיסגרו את המקום לביקורים פרטיים. בברטיסלאבה נאותו שרידי הקהילה היהודית לבחור שלושה אנשים מהתנועות הציוניות שיעסקו במיון הכרכים. ובאשר לווינה, ידיעותיו של שלום לא היו מספקות: חלק מהספרים שנשדדו הועברו ככל הנראה לבוואריה, ורבבות אחרים היו שמורים במרתפי הספרייה הממלכתית. ראשי הקהילה היהודית תבעו כי האוניברסיטה תבקש מהם את הספרים באורח רשמי, אך הזהירו כי העניין עלול שלא להסתייע, שכן אחדים מחברי הקהילה "אינן אלוהים בלבכם ורק לבצע ירדפו"¹². בראשית יולי קיבל שלום היתר כניסה לגרמניה. את החודשיים הבאים, עד שובו לירושלים, עשה בברלין, במינכן ובפרנקפורט. בדין וחשבון, שהוגש להנהלת האוניברסיטה העברית בערב ראש השנה תש"ז, ציין שלום כי כמויות עצומות של ספרי יהודים, לפחות כרבע מיליון, נשלחו בשלהי 1943 מגרמניה למקומות שונים בצ'כוסלובקיה. אם נותרו במקומם, הוסיף, יהיה זה האוצר החשוב ביותר שנותר לפליטה מהשוד הנאצי. בברלין נשמרו מאות אלפי ספרים, ואולם כרבע מיליון כרכים בעלי תוכן יהודי נשרפו בהפצצות, ובאופןבך הסמוכה לפרנקפורט ניצב מחסן עצום של ספרים, אם כי רבים מהם אינם של יהודים, וישנם גם רבבות של ספרים שלא ניתן לאתר את מוצאם. השעה דוחקת, כתב להנהלת האוניברסיטה ביולי: "אם לא נופיע בקביעות במקום שבו יחליטו את החלטות המכריעות, סכנה היא שנאבד הרבה, או שיעבירו אלינו את הדברים

11 הספרייה הלאומית, מחלקת כתבי יד וארכיונים, 793/288.

12 הארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, P3/2056.

רק כאשר לא יימצא איש שיהיה מעוניין בהם".¹³ ואולם, שאלת חלוקתם של נכסי הרוח היתה בראש ובראשונה בעיה פוליטית: לאחר המלחמה צידדו מנהיגים יהודים ברחבי העולם בהוצאתם מאירופה ובהעברתם למרכזי מחקר וספריות. קהילות יהודיות באירופה גילו דאגה עמוקה לגורלם של הספרים וחפצי הקודש. מנהיגיהן היו מוטרדים מכוונותיהם של ארגונים בינלאומיים, וחשדו כי ברצונם לגזול מהקהילות את נכסי הרוח בלי לספק את התמיכה הנחוצה לשיקומן. בשלהי 1945 הציע ועד יהודי אמריקה לבעלות הברית לחלק את נכסי התרבות לקהילות יהודיות בעולם; כארגון לא־ציוני שאף הוועד למנוע שימוש חד־צדדי בנכסים לבניית חיים יהודיים בפלסטינה. ארצות הברית נטתה תחילה להשיב את נכסי הרוח לארצות מוצאם. בעלות הברית לא נטו לשתף פעולה, ואילו הגרמנים, מצידם, התעקשו שבתי משפט ומוסדות גרמניים יהיו אלו שיטפלו בעניין, והערימו קשיים למכביר: שרידי קהילות יהודיות בגרמניה התנגדו להעברת ספרים וחפצי קודש אל מעבר לים, ומלומדים גרמנים שאינם יהודים לא ששו לוותר על כתבי יד יהודיים בעלי ערך.¹⁴ (דויד אנתוני – הביוגרף של זלמן שוקן, מו"ל "הארץ" ופטרונום של ש"י עגנון וגרשם שלום – תיאר את מאמציו של שוקן, בשנות החמישים, לשכנע את מנהל הספרייה הלאומית בבוואריה למכור לו מהדורה יקרת ערך של תלמוד מימי הביניים. מנהל הספרייה דחה את בקשתו; ריח של חשיבה נאצית, אמר לו, נודף מהרעיון שמקומם של ספרים יהודיים הוא בירושלים, ולא בגרמניה).¹⁵ ואילו התנועה הציונית, שבשנות המלחמה השקיעה מאמצים מוגבלים וסלקטיביים בהצלת יהודי אירופה, וביכרה את התפתחותה של ארץ ישראל על פני הצלתה של הגולה הנשמדת, היתה החלטית בתביעותיה. כבר ב־1939, ימים ספורים לאחר פרוץ המלחמה, החלה הסוכנות היהודית בלונדון לתכנן את התביעה היהודית לשילומים מגרמניה. ב־1944 ניסחה הסוכנות את דרישתה לשמש נציגתו הרשמית היחידה של העם היהודי, ובספטמבר 1945 תבע ויצמן ממנהיגי בעלות הברית להפקיד את הפיצויים, הנכסים והרכוש שנותרו ללא בעלים או יורשים, בהם נכסי תרבות, בידי הסוכנות, לצורך שיקומם של היהודים בארץ ישראל. כפי שציין תום שגב בהתייחסו להקמתה של קריית הנצחה לקרבנות השואה, היה זה ביטוי גרוטסקי ומובהק לנטייתה של התנועה

13 ש.ס.

14 Michael J. Kurtz, *America and the Return of Nazi Contraband*, Cambridge University Press, 2006

15 אנתוני דוד, ספר המעשים: חיי זלמן שוקן, הוצאת שוקן, [2003] 2006, עמ' 389.

הציונית להרחיק את השואה מההווה אל העבר, עם מבט אל העתיד: בזמן שהחלו לדון בדרכים לקבלת פיצויים וחזקה על הרכוש הנטוש, חלק מקרבנות השואה היו עדיין בחיים.

"למרבה המבוכה תובעת קהילת מגנצה גם את כתבי היד לעצמה. מה תאמר לחוצפה שכזו?"

עם שובה לניו-יורק, בפברואר 1950, הכינה ארנדט תזכיר מקיף על פעולותיה באירופה, ובחודשים הבאים הירכתה להתכתב עם עמיתיה מירושלים; מבין 247 המכתבים השמורים בספרייה הלאומית, שעניינם נכסי התרבות של יהדות אירופה, כ־185 נכתבו בידי ארנדט או מוענו אליה. אף שכל המכתבים יסודם בתפקיד שמילאה, חלקם – ובעיקר חליפת המכתבים בינה לבין גרשם שלום – נושאים אופי רשמי רק למחצה. פרשת איסופם וחלוקתם של נכסי התרבות היהודיים באירופה מספקת לנו הזדמנות לעקוב אחר נתיביה של ידידות ארוכת שנים בין ארנדט לשלום, למן קרבת הרוח של שלהי שנות העשרים, דרך הבקיעים שניבעו בשנות השלושים, בעקבות הופעת הנאציזם, ועד לקרע שהוליד ספרה הנודע של ארנדט על משפט אייכמן; למפות את רגעי הקירבה, לסמן יסודות של הסכמה והבנה, ובהיבעת לאתר את סממניהם המוקדמים והמהוססים של מחלוקות ופולמוסים, עשור לפני שחילוקי הדעות בין השניים לבשו את צורתם הגלויה והבלתי ניתנת לאיחוי.

ההיכרות הראשונה בין ארנדט לשלום נעשתה בברלין ב־1932. לאחר שעזבה את גרמניה ב־1933 ניהלה ארנדט את המשרד של "עליית הנוער" בפריס וביקרה פעמים אחדות בירושלים, "וכאן בארץ ישראל התקרבו זה אל זה"¹⁶. השקפותיה הפוליטיות של ארנדט היו מנוגדות לאלה של הציונות ההגמונית: בסדרת מאמרים שראו אור בשנות הארבעים, יצאה כנגד העמדה הפוליטית שאומצה בידי התנועה הציונית, לפיה מטרתה המרכזית והסופית של הציונות היא הקמת מדינה יהודית עצמאית בפלסטינה. ארנדט דחתה בנחרצות את רעיון הקמתה של מדינה יהודית,¹⁷ והזהירה כי הדבר יוביל לנישולם של הפלסטינים ולסיכון קיומה של הקהילה היהודית. מאוחר יותר טענה כי אין זה משנה אם גירוש הפלסטינים במלחמת 1948 היה תולדת החלטה של המוסדות הציוניים או

16 גרשם שלום, ולטר בנימין, סיפורה של ידידות, עם עובד, 1987, עמ' 208.

17 וראו מאמרה של ארנדט, במִטְעֵם 16

תוצר ספונטני של המלחמה, שכן הקמתה של מדינה יהודית הפכה את נישולם של הפלסטינים מבתיהם לבלתי נמנע; לולא הגירוש לא ניתן היה להבטיח הגירה המונית של יהודים לישראל. ובאשר לשלום, בשנות הארבעים כבר הושלם המפנה בהשקפותיו, שהחל כעשור קודם: בהדרגה אימץ שלום, שהתפתחותו האינטלקטואלית נבטה בעולם היהודי של ברלין הוויימארית – ההתכחשות להזיות ההיטמעות של הוריו והמפגש עם אינטלקטואלים יהודים ממזרח אירופה הזינו את תשוקתו להמיר את הזהות השבורה של יהודי גרמני בזהות שלמה של ציוני – את ההשקפה הציונית הדומיננטית אותה דחה בעבר, וכן את העקרונות של מדינה יהודית ומקלט. בהרצאה שנשא בלונדון ב־1949 אמר כי הקמתה של ישראל היא "התולדה החיובית הראשונה של השואה". השואה, הטעים, אמנם "כרתה את הענף שעליו ישבנו. מלאי הכוחות הגדול ביותר, הצאצאים הרוחניים, התקווה לנוער נלהב אשר יתמסר לתפקידים אלה בכוח השפעת האידיאה של תמונה יהודית כוללת חדשה וכתובת היסטוריה יהודית חדשה – נספו באושוויץ ובשאר המקומות". ואולם בה־בעת סילקה השואה אחת ולתמיד את האופציה הליברלית, והותירה את הלאומיות הציונית כאופציה היחידה הבאה בחשבון.¹⁸ ספקנותו העמוקה באשר לאפשרות קיומם של חיים יהודיים בגולה לא רק עלתה בקנה אחד עם עמדת הנהגת היישוב היהודי בארץ; היא גם עתידה היתה לסמן את נתיביה הייחודיים של שליחותו, ולהאציל על מפעל "אוצרות הגולה" את אחד מתוויו הייחודיים – התקתו של אתוס שלילת הגלות מן החיים היהודיים עצמם, והכלתו על שדות הרוח והתרבות (כפי שהראה יוסף גרודז'ינסקי, בשנים הראשונות לאחר המלחמה עסקה התנועה הציונית בקדחתנות ברתיתם של הפליטים במחנות העקורים באירופה למטרותיה, תוך שהיא נאבקת הן בארגוני סיוע בינלאומיים, והן בנטייתם של רבים מכין הניצולים לשוב לארצות מוצאם או להגר למדינות זרות, בראש ובראשונה לארצות הברית.¹⁹ בתוך כך, חיוני להדגיש את התפקיד המרכזי שמילאו רגשות אשם וההכאה על חטא: הם האצילו על הספרים וכתבי היד הילה של שרידים מקודשים ויצרו משוואה קודרת, אם גם הפוכה, בינם לבין יהודי אירופה, תוך הפיכתם של נכסי התרבות למטונימיות לאנשים שייצרו אותם, או שבבעלותם היו לפנים; ביולי 1945, למשל, כתב אברהם יערי למאגנס כי "כל מאמצינו מכוונים להציל לפחות את שרידי ההיסטוריה במקום שלא הצלחנו להציל את נושאי ההיסטוריה". היתה

18 גרשם שלום, "חכמת ישראל – בימים ההם ובזמן הזה", עוד דבר: פרקי מורשת ותחייה (ב), עם עובד, 1984, עמ' 142-133.

19 יוסף גרודז'ינסקי, חומר אנושי טוב: יהודים מול ציונים 1951-1954, הד ארצי, 1998.

זו הערה אופיינית).

בשלהי אוקטובר 1949 שב שלום משליחות נוספת, שלישית במספר, לגרמניה. הוא היה מוטרד: "לפני כמה ימים שבתי מאירופה לישראל", כתב לסאלו בארון, פרופסור להיסטוריה יהודית באוניברסיטת קולומביה ומנהל התאגיד לשיקום התרבות היהודית, "ועלי להעלות שני עניינים מצערים. בשעתו הוחלט כי האוניברסיטה תקבל עדיפות בבחירת הספרים הנדירים הנמצאים בוויסבדן. לא הגיעה לידי כל ידיעה רשמית על שינוי בהחלטה זו, אבל שמעתי שהוועדה המייעצת של התאגיד ביקשה שהספרים הנדירים יישלחו לניו-יורק".²⁰ באותו יום כתב גם להיי סלֶפֶטֶר, בא־כוחה של האוניברסיטה העברית בוועד המנהל של התאגיד: "ברור לי שישנם אנשים המנסים לשלול את זכויותיה של האוניברסיטה העברית, ונראה שחינוכי להשגיח בקפידה על מעשיהם". המחלוקת בנוגע לספרים הנדירים שנשמרו במחסן ויסבדן החלה שלושה שבועות קודם: ב־11 באוקטובר דיווחה ארנדט לשלום כי בניגוד לבקשתו, חלק מהספרים עתידים להישלח לארצות הברית. היא הציעה לו לבחון בקפידה אילו מבין הספרים נחוצים לספרייה האוניברסיטה; "ברגע שיהיה לנו המידע הזה", הוסיפה, "אני בטוחה שנוכל להגיע לידי הסכם בעניין". כעבור שבועיים קצרה רוחה של ארנדט: "האם עלי להזכיר לך את מכתבי [...] עליו לא קיבלתי עדיין תשובה?", שאלה את ק"ד וורמן, מנהל הספרייה הלאומית; "אעריך זאת אם תודיע לי בהקדם האפשרי אילו ספרים אינם נמצאים באוניברסיטה העברית ונחוצים לך". באותו יום גם כתבה לשלום: "חשנו כאן כי רק חלק קטן מהספרים הנדירים לא נמצא עדיין ברשות האוניברסיטה העברית".

בראשית 1949 החליט התאגיד לשיקום התרבות היהודית כי האוניברסיטה העברית תיהנה מעדיפות בקבלת ספרים וכתבי־יד שנותרו מחורבן יהדות אירופה. הקדימות חלה רק על ספרים שלא היו בידי הספרייה הלאומית. עותקים נוספים אמורים היו להישלח לקהילות, ספריות ומכוני מחקר בארצות־הברית ובאירופה; חשיבות מיוחדת נודעה לספרים ולכתבי־יד ביידיש. לדידם של המוסדות האמריקאיים, היתה זו סוגיה חשובה: מאות אלפי הפליטים שהגיעו לארצות הברית הגדילו במידה ניכרת את מספרם של קוראי היידיש, שנהפכה, אם גם לזמן קצר, ל"מולדתם המיטלטלת" של המהגרים היהודים. ראשי האוניברסיטה העברית, שבין שתי מלחמות העולם סירבו לקיים במוסד

20 הספרייה הלאומית, מחלקת כתבי יד וארכיונים, 793/288. כל הציטוטים להלן לקוחים מתיק זה.

לימודי יידיש, מיהרו עתה לתבוע גם את הספרים בלשון עליה אסרה הציונות מלחמה. "אני תוהה אם כל כתבי היד ביידיש נחוצים לך עצמך או לישראל בכלל", כתבה ארנדט. "הייתי מעריכה זאת אילו ציינת תמיד אם אתה זקוק להם לספרייתך שלך או לספריות של מוסדות אחרים". בספטמבר 1949 תמכה ארנדט בהחלטת התאגיד, לפיה על המוסדות המקבלים לציין על גבי כל אחד מהספרים את מוצאם. בקרוב, כתבה, תקבלו כ-50,000 מדבקות: "אנו מודעים לכך שהדרישה הזו מהווה קושי נוסף, אבל כולנו חשים שציון ההבחנה הזו היא משהו שאנו חבים לזכרם של אלה שהיו בעבר בעלי הספרים ולסקרנותם של הדורות הבאים".

עמיתיה בירושלים היו רגישים פחות: במאי אותה שנה, בתום ביקור בעיר הגרמנית מיינץ, כתב שלמה שונמי, לימים יושב ראש ועדת "אוצרות הגולה", לשלום:

למרבה המבוכה, תובעת קהילת מגנצה, כך סיפר לי מנהל המוזיאון, גם כן את כתבי היד לעצמה. זה יכול להכניס סיבוך נוסף בדבר. מה תאמר לחוצפה שכזו? בורים גמורים אלה, גויים-למחצה לשליש ולרביע, אינם בושים להכניס את חוטמם בעניין עברי זה. בקרוב אבקר אצלם בענייני הספרייה שלהם ויקבלו ממני את חלקם.

ארבע שנים חלפו מאז הסתיימה המלחמה, ועד שחלוקתם של הספרים נהפכה לעניין "עברי", משמע ישראלי למשעי. דברי שונמי הם תולדת ניצחונן של האוניברסיטה העברית ומדינת ישראל בשדה המאבק על נכסי התרבות; ספק אם הם יכולים היו להיאמר ב-1945.

עם התקדמות תהליכי המיון והחלוקה, ביקשו ראשי התאגיד להחיש את המאמצים לאיתורם של בעלים ויורשים פרטיים. גם הפעם היה על ארנדט לדחוק בעמיתיה מירושלים. במארכ 1949 כתבה לוורמן: "כידוע לך, אנו עדיין מחזיקים ברשותנו מספר מסוים של ספרים בבעלות פרטית, כדי לאפשר לבעלים או ליורשיהם לתבוע אותם. יש בידינו כ-800 שמות, מרביתם של יהודים-גרמנים, וכ-200 שמות של יהודים מהארצות הבלטיות". היא הוסיפה כי בכוונת המוסד לפרסם רשימה מלאה של השמות בכמה עיתונים, כדי להביא לאיתורם של הבעלים. בנובמבר החליט התאגיד למסור את אוסף הספרים ממחסן ברסלאו לשוויץ. ההחלטה, כתב שלום לארנדט, באה לנו בהפתעה גמורה: "התבוננות ברשימה או בנושאים הכלולים באוסף, תשכנע כל אחד שהאוסף הזה אינו נחוץ ליהודי שווייץ [...] בהזדמנות זו, ברצוני להביא לתשומת ליבך את העובדה שהאוניברסיטה העברית מייצגת לא רק את הספריות שלה, אלא כמעט את כל

הספריות בישראל". למכתב צורף נספח, שבו פירט שלום את תחומי הספרים מאוסף ברסלאו הנחוצים לישראל: ספרים יהודיים, על יהדות, ספרי תלמוד וכדומה, וכן כל החומרים הלא-יהודיים, כולל בגרמנית, לטינית ויוונית, ובכלל זה פילוסופיה, תיאולוגיה וגיאוגרפיה. (ראוי לציין כי להיטותו של שלום השתלבה עם תביעות שנשמעו בירושלים מיד עם תום המלחמה: בנובמבר 1945 הציעו כמה מחברי הוועדה שלא להסתפק בתביעת חזקה על ספרים וכתבי יד שנלקחו מיהודים, אלא לדרוש גם פיצויים מספריות ואספנים גרמנים. פרופ' גוטהולד וויל נקב במספר של 50,000 ספרים, ופרופסור אסף הצטרף לדרישתו: "זוהי ההזדמנות האחרונה שיש לנו לייסד בירושלים מרכז למחקר ממש. וזוהי ההזדמנות האחרונה והמוצדקת").²¹

ב־6 בנובמבר דיווח שונמי לשלום כי "אם הרושם אינו מטעה, נכשל רעיון־נפל זה טרם שיצא לאוויר העולם".²² למחרת היום כתב שלום לארנדט, כדי לשכנעה בנחיצותם של כתבי־עת בידיש מאוסף ויסבדן לירושלים. אנחנו מודעים לעובדה שספריות יהודיות רבות מעוניינות לקבל לידיהן כתבי־עת בידיש, ציין, ולכן ביקשנו אותם לספרייתנו בלבד; "אנחנו מבינים לגמרי שאם העתק של כתב העת נמצא כבר בידי המוסד שלנו, שאר העותקים צריכים להינתן למדינות אחרות". כעבור יומיים התקין שלום רשימה חדשה של ספרים נדירים וכתבי־עת מאוסף ויסבדן הדרושים לספריית האוניברסיטה. ארנדט לא הסתירה את מורת רוחה: "לרוע המזל", השיבה לו, "לא הבחנת במכתב בין כתבי־עת הנחוצים לספרייה הלאומית לבין כאלה הנחוצים למוסדות אחרים בישראל. הדבר חשוב במיוחד בנוגע ליודאיקה גרמנית, שכן כידוע לך, הוועד המנהל של התאגיד החליט באורח סופי על הקמת ספריית זיכרון יהודית־גרמנית בניו־יורק".

ההחלטה על הקמתה של ספריית זיכרון במכון היהודי לדתות בניו־יורק, שארנדט הזכירה בחטף, היתה לצנינים בעיניו של שלום. בסוף יוני 1950 שבה ארנדט מחופשה קצרה בגרמניה, ומניו־יורק דיווחה לשלום על כמה עניינים דחופים. "Shalom, Shalom!", בירכה אותו באחרית מכתבה. שלום היה ידידותי פחות. לראשונה מאז החלו להתכתב אימץ טון רשמי, בפנותו אליה בכינוי "ד"ר ארנדט":

סוכם שכל הספרים ירוכזו בידי התאגיד, אבל מעולם קודם לכן לא עלתה ההצעה

21 הארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, P3/2057.

22 הספרייה הלאומית, מחלקת כתבי יד וארכיונים, 793/288.

שהאוניברסיטה העברית תוותר על הקדימות שלה בנוגע לחומרים שיש מהם עותק אחד בלבד [...] אני מצטער לומר שמעולם לא נשאלתי על העניין הזה, ואני מייחס חשיבות עליונה לכך שעמדת האוניברסיטה העברית תהיה ברורה לכל הנוגעים בדבר. העברתם של ארכיונים לאמריקה אינה רק עניינם של מוסדות אמריקאים, ואנו מצפים שלא תתקבל כל החלטה מבלי להתייעץ איתנו. אני מצליח להבין מדוע החומרים הללו אינם מועברים לישראל.

באותו יום מיהר שלום לכתוב גם לרב קייב (Kiev), ספרן במכון היהודי לדתות בניו יורק, והציע לו להגיע ל"הסכמה ידידותית" בנוגע לחלוקת הספרים בין ירושלים למכון. שבוע מאוחר יותר ניסתה ארנדט להפיס את דעתו של שלום, בעודה מתרעמת על מה שנראה בעיניה כשגיאות ואי הבנות:

כל הנחותיך באשר לחומר ארכיוני שגויות. עד כה לא התקבלה כל החלטה, כך שכעת, כמו גם לפני כמה חודשים, לא היה כל צורך שמכתב מפרופ' גרשם שלום ייכתב לך²³ חנה ארנדט [...] לא ידוע לי על דוגמה אחת לכך שלא התייעצו עם האוניברסיטה העברית, או שלאוניברסיטה העברית לא היתה עמדת מפתח בנוגע להחלטות על ההקצאה. קרוב לודאי שהדבר לא ישתנה גם בעתיד.

חמישה ימים אחר-כך הפצירה בו שוב: "למען השם, אל תדאג בנוגע לארכיונים". דומה כי גם שלום ניאות להתפייס. בסוף החודש כתב לארנדט כי קרא בעונג רב את מאמרה על ברטולט ברכט. פגשתי את ברכט בכרלין, הוסיף; "שווחחתי איתו על הניירות של ולטר בנימין, אבל היה ברור שאין לו עניין במתים שאינם יכולים עוד להלל את גדולתו". ארנדט השיבה כי לא פגשה את ברכט, וכי מעולם לא חיבבה אותו.

ב-31 באפריל 1949 הושלם מיון הספרים באופנבך. שלמה שונמי, שליח האוניברסיטה העברית לגרמניה, כתב כי הוא עובד במחסן מדי יום. נמצאים שם ספרים מכל הסוגים, הוסיף, שיועילו לכל המוסדות, מהשייכות ועד ספריות הקיבוצים, "ואין צריך לומר שהספרייה שלנו תפיק מהם תועלת גדולה, כי לה משפט הבכורה"²³. בשלהי מאי כתב לשלום כי פרק אחד בפרשת אוצרות הגולה עומד להסתיים. בקרוב תזכה ארץ-ישראל ב-30,000 ספרים, "ברובם המכריע טובים ומועילים ובחלקם מצוינים ונפלאים"²⁴. לשלום ושונמי היו סיבות רבות לחוש שבעי רצון, ואולם אי-אלו מכשולים נותרו עדיין על כנם: בראשית שנות

23 ארכיון האוניברסיטה העברית, תיק אישי שלמה שונמי.

24 הספרייה הלאומית, מחלקת כתבי יד וארכיונים, 793/288.

החמישים ביקר שונמי בעיר מייניץ. בקהילה היהודית, דיווח לשלום, נותרו שבע-עשרה משפחות, אך ראשיה נקטו בפניו עמדה פורמליסטית מאוד. "לא ארפה מהפרנסים, אסע אליהם עוד פעם ועוד פעם ואוכיחם על פניהם, ואולי יעלה בידי להביא לשינוי עמדתם העיקשת". שנים רבות לאחר מכן כתב שונמי על סירובם המתמשך של ראשי הקהילה היהודית בווינה להעביר לירושלים ספרים הנמצאים ברשותם. מנהל הקהילה, ציין במכתבו, טען כי "בדרישתי המתמדת להעברת הספרים לירושלים, הנני מכניס אווירה של ליקווידציה לקהילת וינה" (בסל"א כ"י 793/288). בעיני שונמי היה זה טיעון חסר שחר. ברי כי באמת ובתמים התקשה להסכין עם סירובם של ראשי הקהילה היהודית בווינה למסור לידי את הספרים; הוא גם לא יכול היה לקשור בין הוצאתם של הספרים מרשות הקהילה לבין תרומתו שלו עצמו לחיסולה. בלית ברירה, השליך את יהבו על הפתולוגיה והפסיכואנליזה, עם תוכנותיה כאשר לתסביכו האנטישמיים של היהודי הגלותי:

התנגדותו העיקשת והממושכת של מנהל הקהילה להעברת הספרים לירושלים אומרת דרשני. הקהילה לא הפיקה שום תועלת מהספרים [...] אין למצוא הסבר להתנהגות מוזרה ואבסורדית זו בדרך השכל הישר ומחשבה רציונלית. לדעתי, יש לחפש את הסיבה בתסביכי נפש אנטי ציוניים מרושעים.

אנחנו, מכל מקום, רשאים להחליט אם לדבוק בעמדתו.

מאיה קופרמן

דובת שינה

איך התקמטו פני בכאב כמו שקית ברוח
 למראך חולפת בסמטת פלורנטין שוממה
 (דבת-שנה גדולה-שהטלת-בלבי-חכה-והותרת-אותי-לער-מצפה)
 כלילות בהם הושטתי אצבעות עקמות לתקרה
 וצירתי את דמותך, צל גדול על עיני הפקוחות:
 אימת התלמיד לפני הכתבה.

כל שיר הוא נקמה.
 על לילות ארבים ללא קורת גג
 כוסות שהורקו ובגדים שנשרו מן הגוף העטוף רק בבושה.
 זכרון שהפך מיד לגעגוע, מלים שבקשו לדבר
 ואני נצבתי מולן אלמת וצואה.
 דבר לא הפשיל את לבי
 כמו עיניך הזוהרות בחשך ברוח שבין סמטה
 לסמטה.

סמירה נגרוש

קפה בלי סוכר

החירות היחידה, המצב היחידי של חירות שהרגשתי בלי סייג, היה בשירה, בדמעותיה ובזוהרם של אחדים שבאו אלי משלושה מרחקים, ומרחקה של האהבה הכפיל אותי. (רנה שאר, "בשבחי הצלחת")

יש דפים ריקים החולפים דרכך בלילה כמו אלה שהמו"ל אינו מצפה להם והם מורים על ספר דמיוני קמל והולך לנגד עינייך, ככל שהזמן עובר ואת מעדיפה להאמין כי יישאר לעד בזיכרונו המת של המחשב.

אני אוהבת לשתות קפה עם ענן של שמנת לא נכון אני אוהבת לשתות קפה בלי כלום בלי סוכר אני אוהבת רק את ענן השחר הערפילי שאני לוכדת לפני השינה הוא מבתר וממלא חרש את שקעי הגבעות אני אוהבת את זרויף השמנת המעביר אותי משד אל פטמה. היא מגישה לי מים מפוקפקים בספל בצבע אדמה היא אומרת כתבתי רומן אבל הדיסקט מקולקל היא אומרת ראי את מטע הזיתים שלי תמיד חלמתי שיהיה לי בוסתן אני יורדת בשלוש המדרגות אני משקיפה הרחק אל עשבים שוטים חרוכים בשמש אל עץ לימון נטוע בבטון כמו עמוד עיוור אני אומרת מטע הזיתים שלך יפהפה תעברי לדיסקטים מסוג אחר.

אחת שתיים אני סופרת את הטיפות הנושרות משמים על פיסת הפלסטיק הבוטה שהושארה במרפסת שלוש ארבע כל המחשבות ראויות למרדף כששום דבר לא בא לא תשוקה לא שינה אני מחפשת סיגריה בזווית העין ואני אפילו לא מעשנת.

רחוב דידוש מוראד* חצות-ושלושים-וחמש דקות שני הגברים מתקדמים אומרים נצעד עד לקצה עד שנתגמד עד המאה העשרים-ושלוש אני אומרת משוררים הם מטורפים ולמרבה המזל השניים האלה קיימים אנחנו נלך הם

* דידוש מוראד – הרחוב הראשי בעיר אלג'יר.

אומרים נרכב על גמל למדבר בינתיים אני חייבת לתרגם לתת ממשות לתפניות שניתנו לי בהשאלה.

חתולים לא צריכים שידברו אליהם לתוך האוזן הם לא חגים סביב הקערות שלהם הם מחכים בסבלנות אחר כך משתרעים על השולחן המבולגן הם כורכים עצמם סביב מרכז הכובד שלהם במרחק המושלם מהרדיאטור עוד לא הרמת את כף הרגל והם כבר יודעים אם אתה משנה תנוחה או מתכוון לצאת.

עדיין היד הזאת הרועדת ולוחצת בקושי את העט הזול אל תשבץ הפסנתר נשאר סגור ומעלה אבק המשורר הוא צל נפחד על חורבת ספה שמול הפנס הכבוי של מסגד ישן וחולם על היום שיעלה בלעדיו.

אני אומרת שכדי לכתוב את הדברים הבנאליים ביותר צריך לכתוב קודם על לידתך מאמך מאביך מאהבת הגוף מנשים מגברים מאנסים ומרוצחים מגילוי עריות ומנתיב הלילה והרעב מספרים מקינאה מחדש ממין מחורכות מהים מעצים מהארכיאולוגיה מאלים יוונים ופגאניים ומכוכבים אני אומרת שכל זה כמעט מובן מאליו לפני הכתיבה ואחריה.

צריך להכפיל את המלה הר בנשימות קטועות ולהוטות לאחוז במה שעשוי לדמות לחשיכה היורדת עליך מחוסר אוויר כמו גבול שאפשר לשרטט בין אכל לתחייה.

להחליק בין עליו המתים של חורף מאוחר ולתת לעצמך לגלגל ברכיים נקועות שרירים חלודים חירשים לכל תנועה החיה המינרלית מטפסת ומידרדרת בתחושה שתכלית קיומה לחבוק את האופק.

אני אוהבת את כיכר התיאטרון הזאת היכן שהשחקנים נשפכים מתוך חשמלית מס' 1 ולתוכה אני לוגמת מכוסית נוזל שהתחמם בין ידי ומחכה לרדת הלילה אני מציגה את ההצגה שלי בקרב צללים חופשיים ושאננים אני מאשימה את ההלם התרבותי ואני משתוקקת לשמץ פזיזות.

לפעמים אני חושבת שצריך לעזוב מהר את המושכות לתפוס את המטוס הראשון את המה שלא יהיה הראשון פשוט לעזוב בידיים שמוטות בלב בודד בהרגשה שהעולם עצום אני חוצה את שדרת הנמל אני שומעת את האנייה נובחת מפתה אותי אני מסיחה את דעתי אני כמעט מתנגשת בעובר אורח ואני אומרת לעצמי שאלג'יר היא זונה קדושה.

אין לי בעיה להאמין שהעתיד יהיה מר אם דרושים תצלומים מדודים במילימטרים על רקע לבן מוכתם בארגמן כדי לצלוח את הים התיכון ואופני כושר כדי להגמיש את גיד אכילס לפני שחללים ירוקים יאווירו בשנה מעוברת ויערות יבוראו בשריפות המזויפות של יולי.

אין לי בעיה לגלות כמו פְּרֹנֶר את מסתרי ניו יורק ואחר כך את מסתרי פריז
 ולמה לא לקונן על שְׂדֵי הקטנים ועל שיגיונותי הגדולים.
 מחר יהיה יום שאיש אינו רוצה לחשוב עליו לכן מחר מתקדם שעה-שעה
 ומתייצב בחלון בלי לחכות שהירח ישקע.
 הצייר אומר לי שדברים כתובים הם סימנים בשבילי אין הם אלא חרקים
 גרפיים בתחומי המסך שלי מאז שהתנתקתי מהקליגרפיה הערבית אני פוחדת
 שחר הספרים ייהפך לגל של סימנים חסרי פשר.
 היא נותנת לי תרגיל כתיבה היא אומרת סְפְּרֵי מה קרה יום אחד היא אומרת
 כתבי בזמן הווה ובמשפטים קצרים אני אומרת הזיכרון שלי עמוס יותר מדי או
 פחות מדי דברים קורים ביום איך לקלף את הבצל של גינתר גראס איך ללחוץ
 על כפתור האזעקה איך להיכנס ליום הנותן אמון במלים אמינות איך ללכוד
 במבט את אמת הרגע הזה הנולד או את מות השפה הייתי גם אני שמחה לדעת
 מה קרה יום אחד בהווה לחיות שוב את כל זה אבל היום אני באמת עייפה.
 מה שקובע מפגשים הוא לפעמים ארבע הרוחות המשקיפות על קן נשרים
 והרגע של מלת אהבה המבטל את כוחות ההתנגדות.
 לעתים השינה נוטלת ממך משהו מתחום העוול או השיגעון.

מצרפתית טל ניצן

אדריאן ריץ'

כוחות החלמה

1.

אשה ממפלגת האזרחים – מה זה –

כותבת הפוך את ההיסטוריה
גופה הפסא בו היא יושבת

ינטש, שוב יכבש

העולם הישן, הצלבני, האונס, התרבותי, הגדול, המזיף, הקדוש

העולם השני, העולם השלישי, קר, מלכלך, אבוד, מסמם
נמק, בעל-מום, מלחמת

המעמדות נמשכת

ענין גמור, אפשר היה לחשב

אבל בלתי גמורה תלושה

קדם לשנת הלתה

והמקף הזה שאחריה

זקנה, זקנה האשה

העסקנית

מתחילה נצחית

שמלבושיה הכרוכים ימצאו בקברים

ושדודים מאחורי זגוגית

.2

רְחוּבוֹת רִיקִים עֲכָשׁוּ אֶזְרַחִית קָמָה מִנְעֵרַת מַעְלֵיהָ
 אֶת חִלְצָתָהּ הַמְעַצְבֶּת לֹבֶשֶׁת אֶת בְּגָדֶיהָ הַכֶּהִים הַגְּנֵרִים פּוֹשְׁטָת
 רְמִזֵי זְהוּת שְׁעוֹן, טְבָעוֹת, עֲגִילִים
 עֲכָשׁוּ לְהִסְתִּיר אֶת הַפָּנֶס אֶת הַמַּגְנֵט הַזְעִיר
 לְכַבוֹת אֶת הַחֲמוּם לְלִטֵף חֲתוּל יֶשֶׁן
 לְנַעַל דָּלֶת פְּנִימִית, חִיצוֹנִית לְהַכְנִיס
 מִפְתַּח לְמַנְעוּל לְהַקְשִׁיב פֶּעַם פֶּעַמִים
 לְנִשְׁימַת הַשְּׂכוּנָה
 לְמַרְדֵּ חֵם לְאוֹתוֹת צְפוּר
 נֶאֱבָקֶת בְּכַפּוּר מִשְׁתַּרְר

עֲזֹבֶת אֶת הַפְּגִישָׁה בְּסִבִּיבוֹת שְׁתִּים לְפָנוֹת בְּקָר, חֲשֵׁבֶתִי
 שְׁמִישָׁהּ צָרִיךְ לְלוֹת אוֹתָךְ
 אֲז לֹא חֲשֵׁבֶתִי שְׂאֲנִי אֶצְטָרֶךְ
 הַשָּׁנִים נִפְרָמוֹת וּמִי
 יִשְׁמַר עַל מִי עֲכָשׁוּ
 הַמִּפְתָּח בְּאוֹתוֹ הַמְּקוֹם
 לִיְתֵר בְּטַחֲוֹן

.3

מְכַעֲיִתִים רְחוּבוֹת הַנֶּפֶשׁ הַלְלוּ
 מְגַפִּים מִפְּנֵי הָרֶס
 רְהוּטִים הַקִּירוֹת הַלְלוּ
 הוֹגִים זַעַם וְצָרֶךְ
 שְׂיִזְדִּינּוּ הַשׁוֹטְרִים בּוֹא יֵשׁוּ
 תִרְדֵּ לִי עוֹד פֶּעַם
 אֶזְרַחִית פּוֹסַעַת כְּחֲתוּל
 קְרוֹב לְקִירוֹת

מוֹתִיר חֵם רְאוּתִיהָ
עֲקֹבוֹת בְּאוֹיֵר

מִמְשֵׁשֶׁת אֶת הַמַּגֵּנֵט הַזְעִיר
שִׁיצְטוֹרֵךְ לְהַסְפִּיק כְּדֵי לְמַשֵּׁךְ

זֶה לְזֶה אֶת הַחֲלָקִיקִים
כְּמוֹ שְׂאוּמְרִים כְּשֶׁמַּחִיר הַשְּׂבָכִים יֵרֵד

.4

אֶזְרַחִית בְּגֵדַת הַנָּהָר שְׂבָעָה גְּשָׁרִים
שָׁרִים גּוֹלִים וְעוֹזְרִיהֶם
חוֹלְמִים מִתַּחַת גּוֹף לְגוֹף

קוֹשְׁרִים בְּהַגְדָּרָה

גְּשָׁרִים נְתִיבִים מְקַשְׁתִּים
מִפְּגֵשׁ בְּמַחֲסָה

שְׁתֵּי גְדוֹת לְכֹל נָהָר שְׁנֵי כּוּוֹנִים
לְכֹל גְּשָׁר

עֲשָׂרִים־וְשִׁמוֹנֵה הַזְדַּמְנִיּוֹת

לְכֹל דְּבַר בְּנוֹי יֵשׁ תְּכַלִּית לֹא מְכוֹנֵת

.5

כָּל דְּבַר בְּנוֹי וְכוֹנָתוֹ
הַבְּלִתִּי־מְכוֹנֵת תְּכַלִּיתוֹ הַבְּלִתִּי־מְגֻשְׁמֶת

כָּל דְּבַר לֹא בְנוֹי

יֵלֵד מִשְׁתוֹפֵף מִהַנְדָּס
אֶזְרַחִי מִתְכַנֵּן

בְּלֶהֱבֵת נִפְט מְזַקֵּק בְּבֶץ
מְנַהֲרוֹת שֶׁל אֶפְשָׁרוּיּוֹת

מְכִיר בְּדִיסַת תִּירָס תַּעֲלוֹת
הַשְּׁקִיָּה בְּאֶצְבַּע הַמּוֹרָה

כָּל הַיַּדַּע הַחֲדָשׁ דּוֹמָה בְּתַחֲלָה
לְכֹאֵס

הַמַּגִּנט הַזְעִיר פּוֹעֵם
בְּכִיס אֲזַרְחִית

.6

מִתְכוּפֶפֶת מִתַּחַת לְקִשְׁתַּת הוֹלֶכֶת כְּפּוֹפָה תָּרָה אַחַר אֶקוֹרְדִים וְקוֹרְדִים
גְּבוּהִים כְּרָדָאָר עֲטֹלְפִים אוֹ פְּרוּטִים
עַל רְצוּעוֹת גּוֹמִי וְכִבְלִים טֵלְפוֹנִיָּה-מְקַפְּסֹאוֹת-שְׁמוּרִים

לְשֶׁרֶבֶט עֲרוֹת בְּצַפְרֵן וְהַד
הָאֶלֶף-בֵּית הַתְּעוּדִי שְׁלָה עוֹד מִתְּפַתַּח

עוֹלָה בְּגֶשֶׁר גַּג וְנִתְיָב מְכִי רוּחוֹת

מְרַעֲדִים תַּחַת פְּסִיעוֹת הַחֲתוּל שְׁלָה
אֶחָד מִכָּל שִׁבְעָה

דְּבָרִים בְּנוֹיִים מוֹתִיר אוֹתָה תְּלוּיָה
בֵּין הָעֲזוּבָה

וְהַדְמוּת הַגְּדוּלָה עַל סֶף הַסְּעָרָה*
הַמְהַרְהֵרֶת בְּעִיר הַלֵּא-בְּנוּיָה

לְחֵי שְׁעוֹנָה אֶל יָד וְעֵינַיִם בּוֹרְקוֹת
וּבְרָכִים פְּשׁוּקוֹת בְּחֻצָּאִית

מֵאֲנַגְלִית הִילָה לֵהֵב

* ראו Melancholia, תחריט מאת אלברכט דירר 1514

הילה להב

כך נשמע

אָדָם שְׁאִין לוֹ מִמִּי לְהַפְרֵעַ
 הָאָנוּס לְטַל אֶת נִקְמָתוֹ מֵאֵת
 הַקִּירוֹת הַמְרֻצָּדִים,
 בְּבֵית שְׁאִינוֹ בֵּיתוֹ,
 אָדָם עַר לְמַחְצָה, מוֹטָב:
 מַחְצִיתוֹ הָעֵרָה שֶׁל אָדָם, שְׁאִין בְּאִים
 לְהַחֲלִיף אֶת מְשֻׁמְרָתָהּ לְעוֹלָם,
 נְשִׁימָה אַחַת
 מְזַג יִלְלָן שֵׁשׁ לְהַרְגִיעוֹ
 יָרֵד
 שׁוֹב אֲנִי כּוֹתֶבֶת
 יָרֵד, הָעֵדֶרֶד,
 בְּאוֹתָהּ נְשִׁימָה, מִי
 אֲנִי מִמִּי
 לְהַפְרֵעַ

עלא אלסואני

למה יא סייד? (שאלה)

למה יא סייד יא עבד אלתואב?! הרי זאת לא פעם ראשונה, ומה שקרה לא היה אמור להפתיע אותך. אל תשכח גם שהבחור היה מנומס ואדיב ואתה הוא זה שפנית אליו כשראית אותו יורד מהאוטובוס מול המוזיאון עם המצלמה תלויה על כתפו. השלווה שלו מצאה חן בעיניך, הוא לא השתדל, כמו האחרים, למשוך תשומת לב. זה היית אתה שהתקרבת אליו, יא סייד, אמרת שלום והוספת שאתה בחור מצרי המעוניין להכיר אותו. אז נצצו עיניו הכחולות מהפתעה והוא חייך חיוך מזמין שלא היה נקי מחשש מסוים אשר במהרה התפוגג נוכח דבריך החמים והרהוטים. הרי שמחת מאוד איתו במסעדה, נכון?! השיחה ביניכם היתה כל כך זורמת ועליזה, הוא גם הזמין אותך לכוסית אחרי ארוחת הערב. הוא פתח בפניך את ליבו כאילו הייתם חברים ותיקים. ידעת שהוא עובד בבית חולים בבוסטון וסיפרת לו שאתה בוגר הפקולטה לכלכלה ומסחר, וכשאמרת לו כמה שווה משכורתך בדולרים הוא לא האמין תחילה, וכשנשבעת לו כי זו האמת, הוא לא הצליח להפסיק ולצחוק, עד שאתה גם התחלת לצחוק יחד איתו.

אם הסיבה היתה מה שאמר נער המעלית במלון, הרי אחרי הכל הוא רק שרת. כל כך אכפת לך מה יחשבו עליך השרתים?! למרות זאת מה כבר קרה בחדר?! הבחור סיפר על התלות שלו באמו, וכשהראה לך את תמונתה ואמרת שהיא דומה לדודתך, הוא הצהיר בצחוק ששניכם קרובי משפחה.

בשלב הזה הוא השתכר קצת, אבל האלכוהול רק הוסיף לאדיבותו. כשביקשת ממנו, יא סייד, האם היסס בכלל?! האם לא מיהר ותחב את המאה דולר לכיסך?! האם היה גס וחסר רגש או שנשאר עד הסוף עדין ונעים איתך?! עכשיו יש לך הכתובת שלו בבוסטון, ומי יודע, אולי תבקר אותו שם יום אחד...

הנה אתה, יא סייד, אוכל את ארוחת הבוקר שלך ב"מרדיאן" כאילו היית מלך המלכים, כל מה שעליך לעשות הוא לחייב את החשבון על החדר שלו מס' 511. ותוך חצי שעה יפתחו שערי הבנקים ותמיר שם את המאה דולר בלי שום בעיה. אז מה הבעיה שלך? למה, כך, בלי שום סיבה, יא סייד, אתה בוכה כמו תינוק?!

מערכת נביל ארמלי

יאניס ריצוס

ינונית, שיר רביעי

הם יצאו הישר אל השחר בגבהות רוחו
של אדם שרעב,
בעיניהם שאינן זעות התגבש מני אז כוכב,
על כתפם נשאו את הקיץ הפצוע.

כאן עבר הצבא ודגליו צמודים לבשר,
העקשות נגוסה בשניהם כמו אגס בר
שלא הבשיל,
עם חול הירח בנעלי החילים העבות שלהם
ועם אבקת הפחם של הלילה דבוקה
לנחיריהם ולאזניהם.

עץ אחר עץ ואבן אבן עברו את העולם,
על פר של קוצים עברו את השנה.
הם הביאו את החיים בשתי ידיהם היבשות
כמו נהר.

בכל צעד זכו באמת השמים – כדי לתת
את הרום.
מעל לביתני השמירה התאבנו כמו העצים
החרוכים,
וכשרקדו בכפר, רעדה בכל בית התקרה
וכלי הזכוכית דנדנו על המדפים.

אוי, איזה שיר טלטל את פסגות ההרים –
בין ברפיהם החזיקו את פנפת הירח וסעדו
את לכם בפת ערבית,

את ההוי מִחֲצוֹ בְּמִצּוּלוֹת לָבֶם כְּמוֹ הָיוּ מוֹחָצִים
כְּנֵה בֵין שְׁתֵי צִפְרָנִים עֲבוֹת.

מִי יָבִיא לָךְ עֲכָשׁוֹ אֶת כִּפּוֹר הַלְחָם הַחֲמָה
בְּלִילָה כְּדֵי שְׁתּוֹזִינִי אֶת הַחֲלוֹמוֹת?
מִי יַעֲמֵד בְּצֵל עֵץ הַזֵּית בְּחִבְרַת הַצְרָצָר
לְבַל יִשְׁתַּתֵּק הַצְרָצָר,
עֲכָשׁוֹ כְּשִׁסִּיד הַצְהָרִים צוֹבֵעַ אֶת הַכֶּתֶל
לְאֶרֶךְ כָּל הָאָפֶק
וּמוֹחֵק אֶת שְׁמוֹתֵיהֶם הַגְּבֻרִים הַגְּדוֹלִים?

הָאֲדָמָה הַזֹּאת שֶׁהִדִּיפָה נִיחוּחַ עִם עֲלוֹת הַשֶּׁחַר,
הָאֲדָמָה הַזֹּאת שֶׁהִיְתָה שְׁלֵהֶם וְשִׁלְנוּ –
דָּמָם – אֵיךְ הִרִיחָה הָאֲדָמָה –
וְעֲכָשׁוֹ אֵיךְ נֶעְלוּ אֶת דִּלְתָם, אֶת כְּרָמֵינוּ,
אֵיךְ נֶעֱשָׂה קֵל הָאוֹר עַל הַגְּגוֹת וְעַל הָאֵילָנוֹת –
מִי יֹאמֵר שְׁמַחְצִיתֶם מִתַּחַת לְפָנֵי הָאֲדָמָה
וּמַחְצִיתֶם הָאֲחֵרֵת מֵאֲחֹרֵי סוֹרֵג וּבְרִיחַ?

בְּעֵלִים כֹּה רַבִּים תֹּאמֵר לָךְ הַשֶּׁמֶשׁ בִּקְרָ טוֹב,
בְּדָגָלִים כֹּה רַבִּים יִזְהָרוּ הַשָּׁמַיִם,
עִם אֵלֶּה מֵאֲחֹרֵי סוֹרֵג וּבְרִיחַ וְאֵלֶּה
בְּתוֹךְ הָאֲדָמָה.

שָׁקֵט, בְּכָל רִגַע שֶׁהוּא יִצְלָצֵלוּ הַפְּעֻמוֹנִים.
הָאֲדָמָה הַזֹּאת הִיא שְׁלֵהֶם וְשִׁלְנוּ.
מִתַּחַת לְפָנֵי הָאֲדָמָה, בִּידֵיהֶם הַמְשֻׁלְבוֹת
הֵם אוֹחֲזִים אֶת חֲבֵל הַפְּעֻמוֹן – הֵם מְצַפִּים
לְשִׁעָה, אֵינָם יֹשְׁנִים, אֵינָם מֵתִים,
מְצַפִּים לְצִלְצָל אֶת אוֹת הַתְּקוּמָה. הָאֲדָמָה
הַזֹּאת
הִיא שְׁלֵהֶם וְשִׁלְנוּ – אִישׁ אֵינוֹ יָכוֹל
לְקַחֵת אוֹתָהּ מֵאֲתָנוּ.

מיוונית רמי סערי

גדעון עפרת

האמה ואמת המידה

נכות ואוטופיה צורנית ביצירתה של תמר גטר

הופעת אלבום עבודותיה הקירוניות של תמר גטר ("תמר גטר", הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 2009) היא הזדמנות לניסוח מפתח פרשני ליצירה, שערכה וחשיבותה חורגות, לדעתי, מגבולות הזירה המקומית. מכאן ואילך אבקש לקשור מגבלה גופנית של גטר לטענה כללית הטבועה ביצירתה על אודות נכות ואמנות, ובעיקר בהקשר של התרבות הישראלית.

תמר גטר מזווגת אוטופיה ואסון, ואינה חדלה לשלב בציוריה גוף אנושי פגוע (על פי רוב, תולדת טרור ומלחמות) וארכיטקטורה 'מושלמת'. מאז 1974, אנטי-סדר של קטסטרופות, מקומיות ברובן, מעומת אצלה עם אידיאל רנסאנסי של סדר (פרספקטיבה) ו/או עם שרטוטים מודרניסטיים-אוטופיים של עיצובי בניינים וערים.

שורשי הנוסחה עוד ברישומי "חצר תל-חי" (1974-1978), שגטר שירטטה במאמץ סופר-פרספקטיבי חוזר, עת ברקע הסדרה מהדהד הפיגוע של קוזו אוקאמוטו וחבריו בבית הנתיבות בלוד. היה זה אז (1975) שגטר שירטטה בקו אדום על ריבוע יריעת ויניל צהובה מעגל מושלם ובתוכו הדפיסה את המלים: "ג'וטו ידע לחוג מעגל מדויק בידו/ ג'וטו ידע לחוג מעגל ללא עזרת מכשירים/ ג'וטו היה מסוגל לשרטט מעגל מדויק לפי העין/ אוקאמוטו ידע את הצפוי לו/ אוקאמוטו לא רוצה להתאבד/ אוקאמוטו בחר במסלול חיים משונה." הפגשה דיסוננטית זו בין גיבור אמנות הרנסאנס האיטלקי (וסיפור המעגל המובא בידי ג'ורג'ו וזארי ב"חיי האמנים") לבין פרוטגוניסט הטרור היפאני/פלסטיני מיקד את הקוטביות: מעשי הפגיעה בגוף לעומת השליטה הווירטואוזית בגוף ויצירת שלמות אמנותית. באותה עת ממש, הפגישה גטר את הפרספקטיבה של חצר תל-חי עם ציור "העיר האידיאלית" של פיירו דלה פרנצ'סקה, גיבור נוסף של הרנסאנס האיטלקי.

חלק בלתי נפרד ממיזם "חצר תל-חי" היה רישומים של טורסו פגום (גידם, קיטע) ופצוע (חבוש בראשו: ככל הנראה עיוור), וגם אלה נרשמו כנגד הפרספקטיבה הארכיטקטונית ה'מושלמת' של המתחם המרובע בתל-חי. מעבר לזיקת המקום להרוגים ולגבורה, לא נשכח, כמובן, את יוסף טרומפלדור הגידם, מי שעשה את מעשיו בזרועו האחת, קצת בדומה לגטר היוצרת. באשר לשרטוט החצר כמתחם מבוצר, רק שנים מאוחר יותר למדה גטר, כי בשורש רבות מהערים האירופאיות העתיקות תכניות של ערי מבצר. ואולם, כבר אז, באמצע שנות השבעים, העלו רישומי תל-חי את השאלה: כלום מסוגלת תכנית המבצר באצבע הגליל להוליד מתחם בעל סגולות אירופאיות?

כשלושים שנה לאחר רישומי הטורסו הפגום ציירה גטר את "השדרה המרכזית" ("זמן לאמנות", תל-אביב, 2002), וכאן הפגישה את שרטוטיו של הארכיטקט אלכסנדר ברואלד ("הטכניון", "בית ביאליק", "בית שטרוק") עם "עיר גנים נורדאו" – עיר שלא נבנתה מעולם, ביחד עם רישום שעון שהוצא מגרון אשה, אשר נפגעה בפיגוע בירושלים. לאורך כל העשורים הללו, ניסחה גטר את אמירתה האמנותית אודות יומרות השווא לשלמות צורנית ועל גורלה של יומרה כזאת בתרבות שלנו.

מושג הגוף הפגום אינו מנותק ממושג הגוף המושלם והכלי-יכול. שוב ושוב חזרה גטר בעבודותיה לאילוף גופני עצמי, תוך מאמץ להפיק צורה מושלמת בידה השלמה. שוב ושוב נכשלה, כמובן, בניסיונותיה לרשום קווים ישרים ללא עזרת סרגל, או בניסיונותיה לחזור על הנס של ג'וטו ולרשום מעגל מושלם ללא מחוגה או אביזרים אחרים. ב-1966, בעבודתה "מפלצת כפולה" (הוצגה בטוקיו), רשמה גטר ביד חופשית על הקיר את רישום הגביע הפרספקטיבי של פאולו אוצ'לו (רישומה החופשי צויר בסמוך להעתקה מדויקת של אותו גביע ממש, שהעתיקו אסיסטנטים בעזרת אביזרי שרטוט). למותר לציין, כי היד לא יכולה לפרספקטיבה האידיאלית המדוקדקת.

בעבודה בשם "יכול למבטם של מיליונים" (מוזיאון חיפה, 1999) נקטה גטר בספירוגרף ענק, שהוגדל על פי צעצוע ילדים, ואשר באמצעותו ציירה האמנית רוזות גדולות: "הפקת הצורה הגיאומטרית המושלמת באמצעות הצעצוע המוגדל נעשית קשה יותר, איטית יותר, כמעט בלתי אפשרית לביצוע, אפילו לצייר מיומן. כך הופך הספירוגרף [...] למכשיר עינויים כמעט".¹ דרון

1 אילנה טננבאום, "חזרה ומכניות בעבודותיה החדשות של תמר גטר", מוזיאון חיפה לאמנות, 1999, עמ' 13.

רבינא, כתב, באותו קטלוג שפנה אל גטר: "שוב את מכבידה על הגוף משקולות ומכשירי ציור מענים, כאילו עליבותו, פגיעותו של הגוף, לא ניכרים לעין".² פעמים אחדות כיסתה גטר את עיניה (עיורה את עצמה) בשעה שניגשה לשחזר רישום נתון זה או אחר: בעיניים לוטות חזרה והעתיקה על הקיר (שבע פעמים בסך הכל) את שרטוטי "עיר גנים נורדאו" של ברוואלד (תערוכת "שיבת ציון", "זמן לאמנות", 2002); בעיניים לוטות חזרה והעתיקה את פסלו של אוגוסט רודן, "איריס שליחת האלים" (תערוכת "אקשן אקספורט", "קלישר", 2002); בעיניים לוטות שבה ורשמה – לפי זיכרון צילום מתוך סרט קונג-פו – דמות נערה המטווחת ברוגטקה (תערוכת "החומר ממנו עשויים חלומות", מוזיאון צ'לסי, ניו-יורק, 1975; וגם בגלריה "גורדון", תל-אביב). כל המגבלות הללו שהטילה האמנית על גופה המצייר, כל ה"פגיונות" שפגמה-לכאורה בכושרה, הבטיחו "כישלון", עיוות, סירוס, שעירערו את מעמדו האנושי של המודל המופתי. מודל מופתי, חשוב לציין, אינו מוגבל לשרטוט אוטופי: הוא עשוי להיות תצלום של קארי גרנט, הגבר היפה; הוא יכול להיות תצלומי נערים מן הקיבוץ, "טללי נעורים עבריים", הנושאים איילות על שכמם, ועוד. משמעותית יותר נוכחותם הרבה של נכים בעבודותיה השונות, הכוללות טקסטים נלווים (מודפסים ידנית על הקיר או על הארץ, או כתובים בכתיבה תמה). ב-1994, במקבץ רישומים ודימויים קירוניים, שצוירו בחלל הבניין הישן של מערכת עיתון "הארץ" ברחוב מזא"ה בתל-אביב, כללה גטר טקסט של מכתב בדיוני, הכתוב לכאורה מפיו של נכה. היצירה, "בניין אדון מלך בן-ציון 1932 ובניין ד"ר ברלין 1933", שילבה בתוכה שורות כתובות (בגיר) בכתיב-יד, בהן מתבטא נכה מלחמה תל-אביבי, חסר גפיים ועיוור בעין אחת, ומשוגע לסימטריה. שנתיים לאחר מכן, בתערוכה בטוקיו, רשמה גטר על הקיר מכתב תלונה בדוי ליוזף בויס, האמן הגרמני הנודע, מכתב אותו כתב כביכול קרבן מהירושימה, כפול ראשים וחסר גפיים (מן הסתם, כקודמו, גם את המכתב הזה הכתיב הנכה). איני יכול שלא להיזכר ביצירה מפורסמת של גטר מ-1974, "מכתב ליוזף בויס", בו הדפיסה שלוש אוטוביוגרפיות בדויות-למחצה בסמוך לצילומה את עצמה עטופה בשמיכה. כאן, בגרסה האוטוביוגרפית הראשונה, כתבה: "אני אחת מאותם אנשים שנולדו פגומים כתוצאה מקרינה רדיואקטיבית. נולדתי ב-1953 ביפן....". (אי אפשר לא להזכיר כאן גם את יופיה ה"יפני" של גטר.)

ב-1999, בעבודה בשם "רסקול" (מוזיאון חיפה, והמתקשרת, בין היתר, לרסקולניקוב גיבור "החטא ועונשו"), שולב שרטוט סכמאטי של התקן שירותי נכים לבתי-שימוש. בעבודה מקבילה מאותה תערוכה, "עשרים חוליגנים חדשים", הרכיבה גטר ראשי קוזקים הישר על רגליהם וכך יצרה דמויות חסרות טורסו, גמדיות ומעוותות. בעבודה בשם Go, סדרה גדולה של ציורים ורישומים שהוצגה ב-2001 בגלריה "דביר" בתל-אביב, כללה גטר "גרוטסקות עם רגלי עץ", או "רגל עץ בקו אחד". שנה לאחר מכן, בעבודת "הצופה" (der Betrachter), שהוצגה בתערוכת "אקשן אקספרס", לא זו בלבד שהעתיקה את פסלו של רודן, דמות מיתולוגית גדועה בזרועה האחת, אלא גם טרחה לקטוע רגל לשליחת האלים. כאילו לא הסתפקה בנכות המקורית.³ נזכיר עוד את עבודת "התליון" (גלריה "קלישר", תל-אביב, 2004), בה עולה ממכשיר הווידאו סיפורו של נכה מלחמה ישראלי, שבעת פירוק מוקשים איבד את שתי רגליו, שתי ידיו ועין אחת. גם נכה זה נמשך אל הסימטריה. על מרקע המוניטור נראו פניה של גטר, כשרטייה על עינה.

הנה הצעה: תפקידם של כל הנכים הללו לסמל נכות שהיא אימננטית למעשה היצירה האמנותית השואפת לשלמות אוטופית, ובאותה מידה לסמל את נכותה של האמנות הישראלית: זו האחרונה כמו נידונה לעליבות, לעילגות ואף לגרוטסקה, עת היא נבחנת באמת המידה המערבית הגבוהה, המגשרת בין אידיאליזם לאוטופיה.

ב-1997 הציגה גטר בעין-הוד, בביינאלה שהתקיימה בלב כרם זיתים עתיק, עבודה בשם "נוף רומנטי – פשוט יותר". כאן הדפיסה על על משטח בטון מלבני טקסט ששורותיו מצטברות ל-160 מ"ר, המספר על אירוע המתרחש לכאורה בקנדה, בסמוך למפלי הניאגרה. במכונית חונה יושבים ארבעה ציירים: רוברטו, אינדיאני, אסיר-לשעבר החולם להיות צייר, עאטף, פלסטיני (שישב עשר שנים בכלא) ומצייר בשעות הפנאי, מרטין, מהגר גרמני בקנדה, החולם להיות צייר, והאמנית עצמה. הארבעה מוקפים בערפל כבד המונע מהם לראות את המפלים העצומים. פה, במכונית, אמורים להישמע סיפוריהם שלא יסופרו, ופה, במכונית, מתפתח מתח ארוטי שלא ימומש בשום דרך. כל שנותר הוא המפגש הדחוס של ארבעה גולים בעלי שאיפות אמנותיות: כולם גוררים קשר אישי למעשה אלימות, אישי או חברתי; כולם נמצאים במרחק נגיעה מנוף נשגב,

3 יצוינו מלאכים גידמים שצייר אריה ארוך בשנות השישים בהשראת פסל מלאך גרוע זרועות שהיה לאמן.

שאותו אין בכוחם לראות. בתנאים אלה של החטאה מספרת להם גטר סיפור על נהר המיסיסיפי הנשגב, אותו נהר כביר שידע את הכיבוש הצרפתי שוצף באון בין פירמידות אינדיאניות של עם נכחד. למרגלות כרם הזיתים הפלסטיני העתיק הסמוך לעין-הוד, הלא היא עין-חוד, שתושביה גורשו ב-1948, ובכתיבה חיים האמנים של כפר האמנים, מובן הטקסט של גטר כמשל מר על אמנות שנידונה להחטאה ולניכור מהאותנטי, אמנות שלעולם לא תחוה את הטבע המקומי כחווייה מקורית ואשר לעד תישא עמה את משקעי האלימות של הכובש והנכבש. עבודתה של גטר מפרקת, מפרידה, קוטעת, חושפת את הפרויקט הציוני כמתח בין כאב המציאות לבין געגוע תרבותי-אמנותי שאינו בר-מימוש.

בעבודה מ-1994, לאורך אולם העמודים של המשכן לאמנות בעין-חרוד, *The 'U' in Gustave* צרב הכישלון דווקא לאור הדימויים המונומנטאליים ושורשיו במסורת האירופית הגדולה. משני צדי האולם הארוך צוירו נערי קיבוץ נושאים איילות על כתפיהם. מקור הציורים בצילומים שאיתרה גטר בארכיון בית שטורמן, צילומים המתעדים את החזרתן הילית של איילות אשר נמלטו מגן החי הקיבוצי. מימין מצוירים ראשי הנערים מהחזית, משמאל – ראשי הנערים מצדודית. הרושם הוא של ציד מוצלח אי שם ביערות אירופה. טורי הנערים מזכירים תהלוכה ארכאית במסורת תבליטים אשוריים קדומים, אינה נעדרת קריצה לטקסי הבאת הביכורים בקיבוץ. דמויות הנערים מרוחות על הקירות בעזרת מגב. ה"קלקול", ראשיתו כבר כאן. בהקשר זה, משמעותי ביותר הטקסט המלווה את שתי התהלוכות: סיפור בדוי על האמנית הנמצאת בלוס-אנג'לס ומצלמת את עצמה בעירום בשירותים. בסמוך, ממשיכה האמנית בספור, יושב ומצייר לו גוסטב קורבה (הצייר הצרפתי בן המאה התשע-עשרה שצייר בין השאר איילים ואיילות מתים וחיים). ה-U ב-Gustave הוא ה'את/אתה', משמע – הציור הישראלי בתוך הציור האירופאי.

גטר, תלמידתו של רפי לביא, באה, כזכור, ממסורת "דלות החומר", מציור ישראלי מודרניסטי, פרגמנטרי, ששורשיו בהפשטה לירית, המתגלגלת לקולאז' ולמושגיות. אצל לביא, תצלומים מודבקים של נופים אירופאיים עומתו עם שרבוטים ומריחות צבע שהסכינו עם יופי אחר, יופיו של המרושל-לכאורה, הסתמי-לכאורה, הנמוך. גטר הפנימה את המורשה האמנותית הזאת.⁴ ב-2003, בעבודתה – "בניין החברה האסיאתית 03", הציבה ציורים ותצלומים בכיכר וייצמן

4 בהרצאה שנתנה ב-29 במאי 2009 בעין-חרוד, לרגל הופעת ספרה, הדגישה גטר את תרגומה החללי לעקרון הציור הקולאז'י.

בחולון, עימתה את כיעורן של חזיתות הכיכר עם העתק ציורו הארכיטקטוני של וילהלם האמרשוי, צייר דני שצייר חזית של בניין בארוקי נודע בקופנהגן. מקץ שנה, חזר העימות בעבודת "התליון" (כינוי של הבניין מקופנהגן). כאן מסופר לנו על אותו בניין בארוקי יפהפה, וכנגדו בניין חיפאי מודרניסטי, המתבזה בהשחתה והפקרה לשילוט פרוע, צנרת שרירותית, סתימות־טיח אקראיות וכו'. המספר – אותו נכה קשה שאיבד את רגליו, ידיו ועינו – מנסה לרשום מחדש את ציור החזית של האמרשוי. אנו מתארים לעצמנו את התוצאה.

עומק טיעונה האמנותי של גטר חורג בהרבה מה"כאן זה לא שם" של "דלות החומר". ראו את הציור מ־1992, המשלב דימוי וטקסט, ובו מסופר על נפילתו בקרב של הקורסיר, הפולט נפיחה הגונה בעודו עף מסוסו אל מותו. גטר לא ויתרה על השוואת שפתיו היפות לפי הטבעת שלו. ביצירת גטר, גבורות שבות ומולידות גרוטסקות.⁵

גטר פורשת מהמקום באמצעות "גולִיה", היא באה אל הטבור הגיאוגרפי־היסטורי של המקום הטריטוריאלי. אלא שגטר באה אל מרכז המקום, כאשר היא חושפת את החסר, הפגם והמום השולטים במרכז זה, ובעצם הופכת אותו לנוכח־נעדר. ריבוי הנכויות ביצירות גטר מרוקן את המקום דווקא בזכות יומרת הסימטריה המושלמת המרחפת מעליו. במאמר שכתבה על ארבעה ציורים של רפי לביא, התעכבה על עקרון סימטריה מדומה השולט בקומפוזיציה של הקולאז' המופשט: "...הכוח מושג על ידי ריקון. [...] העין מתחילה לנוע מימין־לשמאל, משמאל־לימין, וההשוואה לכאורה אינה בונה דבר, לא מגיעה למסקנות תמאטיות. [...] מכל מקום, אספקט אחד של ההתבוננות בציורים מציע ריקון." סימטריה מולידה ריקון, ריק, אין, העדר.

5 ראו מאמרי, "תמר גטר: הגיבורה", בתוך ספרי, ביקורי אמנות, הספרייה הצינונית, ירושלים, 2005, עמ' 484-491.

6 תמר גטר, "דרו", 'ילי בראנדט', 'אמנות היום' ו'ראש', קו, 1, יוני 1980, עמ' 31.

יעקב ביטון

טלביה

שוֹשֵׁן בְּשַׁעַר
 עֵטוּר עֶרְבֶסֶק חִלּוּד
 וְעֵלְיוֹ נְפוּץ אֹר הַקֶּרַח הַפְּלוּרוֹסִינְטִי
 נִפְתָּחָה מֵעֶבְדָּה בְּבֵית הָעֵקוּרִים הַזֶּה
 צֵלוּם חֲנִיכִים פְּנוּרְמִי
 אֲנַחְנוּ צְרִיכִים לְהַמְשִׁיךְ לְלַעַס
 יֵשׁ לָנוּ חֲרִים וְצָרִיךְ לְמַלֵּא אוֹתָם
 כִּי הַשָּׁנִים וְהַמְּזוּן נִדְמָה
 נִצְחִיִּים כָּאֵן
 וְאֵין דְּאֵגָה כָּלֵל גַּם בְּתַעֲתוּעַ הַשָּׁעָה וּגְאֵלַת הַשָּׁרְשִׁים הַחֲרָכָה
 מִצָּאוּ תוֹתָבוֹת
 זֶה הַצִּמְאוֹן
 הוּא מִחוּץ לְזִמְנִים

צ'ין-טאוּוּ

ביינאלות ללא גבולות?

העניין הרב שאני מוצא בנושא הביינאלות ושייכותם הלאומית של משתתפיהן התחיל כבר בביינאלה של טאיפה 2004, שהיתה אז האירוע הרביעי מסוג זה בעירנו, ובתגובה שלי לפרובוקציה מצד האוצרת. אילצו אותי להמתין במשך יותר משלוש שעות בשביל מה שהסתבר כראיון חטוף בן חצי שעה עם אחת משתי אוצרות התערוכה, ברברה ונדרלינדן מבריסל. בעיטת הפתיחה שלי היתה הבקשה שתסביר את מדיניות האוצרות שלה לגבי מספר האמנים טייוואנים המקומיים (חמישה) שנבחרו להציג באירוע. על כך השיבה בקיצור נמרץ, כשהיא מטיחה לעברי שאלה משלה: "האם ידוע לך כמה אמנים טייוואנים הוצגו בביינאלה של שנחאי?" משמעות דבריה היתה, כמובן, שנציגות של חמישה אמנים מקומיים נראית לה הולמת למדי (תודה רבה לך, ונדרלינדן), וזו בהחלט טעות לצפות ליותר מכך.¹ נשימתי נעתקה למשמע תשובתה. לא יכולתי להשיב לה באותם רגעים – לא רק משום שלא ידעתי את התשובה – אלא גם משום שחשתי כי מולי עומדת מומחית זרה שמכירה את התחום בו היא עוסקת טוב יותר ממני. באותם ימים לא נהניתי, לא מתמיכת קרנות ולא מתנאי עבודה שיכלו לאפשר לי נסיעות רחוקות-טווח לביינאלות, כפי שמתאפשר ככל הנראה לאצולת המילייה של עולם האמנות הגלובלי.

בשנים האחרונות, לעומת זאת, החלה להיפתח בפני האפשרות לטוס לביינאלות מרוחקות בהוואנה וסאן פאולו, למשל, כמו גם למרבית האירועים האסיאתיים והאירופאיים, ועדיין, גם היום, ממשיכה להטריד אותי שאלת הייצוג האמנותי במפגשים בינלאומיים שכאלה.

זה עלול להיראות משונה, אפילו גרסיבי, לחשוב על הפרקטיקה של האמנות העכשווית במונחים של לאומיות האמנים המציגים ומקום לידתם, בזמנים שבהם

1 ראיון עם ברברה ונדרלינדן, אוצרת-שותפה, הבינאלה של טאיפה 2004, 26 אוקטובר 2004. בסופו של דבר הסתבר כי מספר האמנים הטייוואנים בביינאלה של שנחאי 2004 היה ארבעה. אני מודה לירצ'אנג אלן לי (המכון ללימודים אירופאיים ואמריקאיים) על עזרתה האדיבה בריכוז הנתונים הסטטיסטיים למאמר זה.

מושגים כמו גלובליזציה, היברידיזציה, טרנס-לאומיות, שווקים עולמיים וכיוצא באלה מדוברים ללא הרף. ואף על פי כן, שאלת שייכותם הלאומית של האמנים היא קריטית לכל מה שהביינאלה (או הטריאנאלה, או הקווינטינאלה) מבקשת לייצג החל משנות השמונים. כמבנה ממסדי להצגת תערוכות בקנה מידה גדול, הנהגה מפופולאריות מואצת (משקיפים מסוימים מתייחסים ל"ביינאליזציה של עולם האמנות העכשווית") הביינאלה נתפשת באופן כללי כפסטיבל בינלאומי של אמנות בת-זמננו המתרחש פעם בשנתיים.² המושגים הפעילים כאן הם כמובן "בינלאומי" ו"פסטיבל". האחרון תלוי בראשון: בלא גיוונם הלאומי של המשתתפים, לא תוכל להתקיים חגיגה אמיתית. על פי שיטה זו, משמעות המלה "בינלאומי" היא שאמנים, כמעט בהגדרה, מגיעים מכל קצוות תבל; אפילו אירועים בעלי מיקוד גיאוגרפי-ספציפי, כמו הטריאנאלה לאמנות אסיאתית בפוקואוקה, החלו מותחים את רשתותיהם הרבה מעבר לחצר האחורית המיידית; בצדק רואים בכך האוצרים צעדים הכרחיים, לא רק לצבירת לגיטימציה, אלא גם למען הצלחתם.

נופי-אמנות

העובדה שאמנים ממדינות מרוחקות מציגים כעת על במות מרכזיות באירועים המערביים כמו הדוקומנטה בקאסל או הביינאלה בוונציה מנוצלת לעיתים קרובות כהוכחה לקריסת הגבולות בין מרכז לפריפריה. ניקח לדוגמה את מחקרו של אריון אפאדוראי (Arjun Appadurai) על הזרמים התרבותיים הגלובליים, שם הוא משתמש במונחים – 'נוף-אמנות' (artscape) ו'נוף-אתני' (ethnoscape) – על מנת לאפיין את ה'מרחב' דרכו זרמים מתמשכים של אנשים (הכוללים אמנים, אוצרים, מבקרים) ושל אמנות גבוהה, חוצים את פני כדור הארץ ואז שבים ונפגשים בעת שערים רבות יותר ויותר מתחרות בניסיון לבסס את הביינאלות שלהן, על-מנת לכבוש לעצמן טריטוריה בזירת האמנות הבינלאומית.³

2 אני משתמש במושג ביינאלה כמונח גנרי נוח, המסוגל להכיל תערוכות המתרחשות בתדירות נמוכה יותר, כולל הדוקומנטה של קאסל (פעם בחמש שנים). קרלוס חימנס מצייין את גרהארד האופט כמי שעיצב את מושג ה"ביינאליזציה" בבינאלה של ברלין:

A Model for Anti-Biennialization?, *Art Nexus*, no. 53, July-Sept 2004

3 ב-1996 איפיין אפאדוראי חמישה ממדים של זרמים תרבותיים גלובליים: נופים-אתניים (זרמים של תיירים, מהגרים, פליטים, פועלים-אורחים וכו'); נופי-מדיה (זרמים של אינפורמציה ודימויים); נופי-טכנולוגיה; נופים-כלכליים; ונופים-אידיאולוגיים (זרמים של אידיאולוגיות

כמו תיאורטיקנים אחרים המתמקדים בגלובליזציה, גם אפאדוראי מדגיש את התחזקותן והתגברותן של התלות ההדדית וההעצמה של יחסים חברתיים. ובכל אופן, בשום מקום לא נאמר לנו באילו כיוונים זורמים אותם 'זרמים', כמו גם מהם המבנים החדשים של יחסי-כוח שמציעות אותן תנועות א-טריטוריאליות לכאורה.⁴

זו הסיבה לניסיון להבין את משמעויות יחסי-הכוח של הבינאלות, באמצעות התבוננות קרובה יותר, אמפירית, על האמנים עצמם – התבוננות שהיא בבחינת מותרות, אשר מרבית התיאורטיקנים, מפאת חוסר זמן, לא מאפשרים לעצמם. אני מודע בוודאי לסיכונים הכרוכים בגישה המתבססת על השתייכות לאומית, ובכלל זה לאפשרות לספוג ביקורת בעיקר מצד הלובי התומך בגלובליזציה. איני מעוניין לטעון כי זירת האמנות הבינלאומית לא עברה שינויים משמעותיים לאורך שני העשורים האחרונים. אך מהו בסופו של דבר טבעם של אותם שינויים, ומהן הסיבות להתרחשותם? האם התמוטטותו הכה מדוברת של המרכז ופירוקן של הפריפריות הם אכן תהליכים שאין להפריכם, כפי שאנשים מסוימים ניסו לגרום לנו להאמין? האם באמת תיהפך האמנות הגלובלית לישות כה מחוררת, פתוחה לכל האמנים ללא קשר למוצאם – אפילו אם הם מגיעים ממקומות הנחשבים בעיני ניו-יורק או פריס אל השוליים?

הניסיון לענות על שאלות אלה תוך כדי התבססות על סטיסטיקות לאומיות אינו המעשה הצפוי ביותר. ואולם, עניין מוכח הוא, שהמספרים הממשיים של האמנים, וטווח המדינות מהן הם מגיעים, מעוגנים היטב בפסיכולוגיה של מארגני הבינאלות, ומאופיינים בצורה בולטת באסטרטגיות השיווק שלהם.

הביינאלה של סינגפור 2006, התפארה ב-95 אמנים, שהגיעו מיותר מ-38 מדינות, בעוד שבביינאלה של ליברפול 1999, הפוסטרים שנתלו בכל פינה הכריזו: "350 אמנים, 24 ארצות, 60 אתרים, עיר אחת". בהמשך אתעמק בנתונים הכמותיים התומכים בבסיס תביעותיו של אותו 'עולם-שטוח', לא רק על-ידי הגדרת טווח המקומות מהם מגיעים האמנים, אלא גם – במקרה של אותם אמנים שהעתיקו את מיקומם או היגרו – באמצעות עיבוד נתוני המקומות אליהם בחרו להגר, או דרך קביעת כיוון הזרמים התרבותיים שהם מגלמים. מטרתי בבחינת נתונים אלה היא למפות, קודם כל, את השינויים והתזוזות

4 תרבותיות ופוליטיות). מאוחר יותר הוסיף אפאדוראי לרשימתו את המושג 'נופי-אמנות'.
הערה דומה השמיעו לריסה בוכהולץ ואולף ווגניק: 'Cultural Globalization between Myth and Reality: The Case of the Contemporary Visual Arts', *Art-e-fact*, no. 4, December 2005

שהתרחשו במוקד תערוכות בינלאומיות בקנה מידה גדול, ואת המעבר שלהן מאירוצנטריות בולטת למצב שבו הן חובקות גם את העולם שמעבר למדינת ברית נאט"ו; לאחר מכן אבקש לשאול אם אירועים אלה לא הפכו לפילטר עוצמתי נוסף של המערב, השולט בנגישותם של אמנים ממקומות דלי-אמצעים בעולם אל ליבו של המיינסטרים הגלובלי.

על מנת לספק מבט ארוך-טווח על התפתחויות אלו, אתמקד כאן בתערוכות הדוקומנטה של קאסל, תשע במספר, בין השנים 1968 ל-2007; ראשית אבחן את ארצות המולדת של האמנים המציגים; שנית – היכן הם חיים בהווה; ושלישית – את היחסים בין שתי קבוצות הנתונים הללו.⁵ בניתוח אני משתמש בקטגוריות אזוריות אופייניות – צפון אמריקה, אמריקה הלטינית, אסיה, אפריקה ואוקיאניה. אבל את אירופה אני מחלק לשתי קטגוריות. למרות הרחבתו של האיחוד האירופי, עדיין מתקיימות זו לצד זו שתי אירופות, לפחות בכל הנוגע לפרקטיקת האמנות העכשווית: את האחת – הכוללת את גרמניה, איטליה, בריטניה, צרפת, שווייץ, אוסטריה, ובמידה פחותה יותר את הולנד, בלגיה וספרד – אכנה כאן אירופה א'. אירופה ב' היא זו המייצגת אותו חלק המספק את מרבית הדמויות האירופאיות החשובות של עולם האמנות. שאר המדינות, שאמניהן מופיעים באירועים בינלאומיים רק באופן ספוראדי, ייכללו כאן תחת הקטגוריה: 'אירופה ב'.

אילו מסקנות, ולו זמניות, נוכל אפוא להסיק ממאסת סטטיסטיקות זו, הנדמית שייכת יותר לתחום הסוציולוגיה מאשר לזה של תולדות האמנות? המסקנה הראשונה והברורה ביותר היא, שעד לפני זמן לא רב מרביתם הגדולה של האמנים שהוצגו בדוקומנטה, למעשה למעלה מ-90 אחוזים, נולדו בצפון אמריקה ובאירופה – יחס שהגיע לשיאו בדוקומנטה של 1972 – אז היו האמנים מהמערב 96 אחוזים מכלל משתתפי האירוע (ראו תרשים 1).

אף על פי שהתערוכה 'Magiciens de la terre' שנערכה במרכז פומפידו ב-1989, נחשבת באופן כללי לתערוכה הבינלאומית האמיתית הראשונה ומכתיבת המגמה של שנות התשעים, הדוקומנטות של 1992 ו-1997 עדיין נשלטו ברובן בידי רוב של אמנים שהגיעו מצפון אמריקה ומאירופה. השינוי האמיתי חל בדוקומנטה ה-11 של אוקווי אנוזור (Okwui Enwezor) ב-2002,

5 סך כל מספר האמנים בסקירה זו עומד על 1,734. הנתונים נאספו מתוך הקטלוגים של הדוקומנטה. ישנם חמישה אמנים/קבוצות שמקום לידתם לא ניתן היה לכירור. ארצות מגוריהם של 168 אמנים אינן ידועות. כמו כן, 108 מהאמנים לא היו בין החיים בעת הצגת עבודותיהם.

כשחלקם של אמנים מהמערב הצטמצם באופן משמעותי יותר לכ-60 אחוזים. יחס זה נשאר קבוע גם ב-2007.

בינתיים מוכיחים נתוני המדינות בהן גרים האמנים בהווה (ראו תרשים 2), כי מספר משמעותי של אמנים עברו או היגרו מהארצות בהן נולדו. מובן שבמקרים מסוימים, אמנים מחלקים את זמנם, ואת חייהם, בין שני מקומות או יותר – מקום הולדתם, והמקום אליו מובילה אותם הקריירה האמנותית שלהם (או במקום בו יש להם הזדמנות טובה יותר להצליח). עד לדוקומנטה של 1982, כולל אירוע הדוקומנטה עצמו, כמעט 100 אחוזים מהאמנים המשתתפים התגוררו ופעלו בצפון אמריקה ובאירופה. מגמת התכווצות של פרפורציות אלה מתחילה ב-1987; כשבדוקומנטה של 1992 ובזו של 1997 עמד היחס על 90 אחוזים לטובת אמני המערב, ב-2002 נרשמה ירידה נוספת, ל-67 אחוזים, וב-2007 הגיע השיעור ל-61 אחוזים בלבד.

אבל מה שמעניין אותי יותר מכל הוא בדיוק הפער בין שתי קבוצות אלה של נתונים – מקום לידתם של האמנים והמקום שבו הם חיים בהווה (ראו תרשים 3) – מפני שהבדל זה מדגיש לאילו כיוונים יצאו אותם 'זרמים' אמנותיים. מובן מאליהם שאמנים אינם מעתיקים את מקום מושבם רק למען עבודתם: ייתכן למדי כי גם נסיבות אישיות מכתובות מהלך כזה; אבל אין ספק, שלאמנית אשר נולדה, נניח, בטיוואן או באינדונזיה, יהיו סיכויים טובים יותר להצליח בעולם האמנות הבינלאומי אם היא תתגורר בניו-יורק או בלונדון.

לפני 1992, כמעט כל האמנים שנולדו באמריקה הלטינית, אסיה או אפריקה עברו זה מכבר לצפון-אמריקה או לאירופה טרם הצגת עבודותיהם בדוקומנטה. במשך שנות התשעים 'זרמים' אלה ייצגו כארבעה או חמישה אחוזים מכלל האמנים המציגים. עד 2002 עלה מספרם לכמעט 16 אחוזים.

תרשים 4 מדגים כי אין לטעות בהשלכותיהן של תנועות אלה. כמעט 93 אחוזים מתנועותיהם של האמנים שנולדו בצפון אמריקה או באירופה א' מתרחשות בגבולות אזורים אלה – בין לונדון לניו-יורק, לדוגמה, על הקו בו יכולים התנאים לייצור אמנותי או להתקבלות אמנותית להיחשב פחות או יותר שווים. שנית, מבחינתם של אמנים שנולדו באירופה ב', כמעט 89 אחוזים מתנועותיהם מכוונות לצפון אמריקה ולאירופה א', ככל הנראה בחיפוש אחר תשתיות תמיכה טובות יותר. לבסוף – רובן המכריע של תנועות האמנים שנולדו באמריקה הלטינית, אסיה או אפריקה – למעלה מ-92 אחוזים – מכוון לצפון אמריקה ואירופה א'. הם מייצרים זרם הגירה חד-כיווני ומאסיבי מהמקום, אותו אכנה הפריפריה, אל המרכז, או אל המרכזים; כלומר לכיוון ארצות הברית,

בריטניה, צרפת וגרמניה. כפי שנוכל להיווכח, 72 אמנים מאירופה ב' ו-81 אמנים המגיעים מחלקים אחרים בעולם עברו לצפון אמריקה ולאירופה א', והפכו אזורים אלה למקומות הפופולריים ביותר למגורים בשביל רוב האמנים שהופיעו בתשעת אירועי הדוקומנטה. נדיר הרבה יותר, אם לא בלתי אפשרי, למצוא מקרה שבו אמן לונדוני או ניו-יורקי יעבור למדינות כמו תאילנד, נניח, או טרינידאד.

זרימה במעלה ההר

ישנה אמרה סינית: 'מים זורמים במורד ההר, אנשים מטפסים במעלה ההר'. אם אכן, כפי שמבקרים מסוימים היו רוצים שנאמין, החלוקה בין מרכזים לפריפריות היא כבר בבחינת היסטוריה, כיצד עלינו להתייחס לאותו זרם חד-כיווני של אמנים? מספרים שכאלה מובילים אותנו להעלות ספקות לגבי הטענות לפיהן הדוקומנטה ה-11 של 2002 ייצגה 'את מלוא צמיחתם של השוליים אל תוך המרכז',⁶ או שהיתה "האירוע הרדיקלי ביותר בהיסטוריה הפוסט-קולוניאלית של פרקטיקת האמנות", והציעה "נוכחות חסרת תקדים של אמנים מחוץ לגבולות אירופה וצפון אמריקה".⁷ יהיו השאלות שעלולות להתעורר מתוך ההרכב ההיברידי של אותם אמנים מהגרים אשר יהיו, נדמה כי צורם מאוד הדיבור על תערוכה כמו זו שהוצגה בדוקומנטה ה-11, שבה כמעט 78 אחוזים מהאמנים המשתתפים חיו בצפון אמריקה או באירופה, כעל תערוכה המדגימה "את מלוא צמיחתם של השוליים".

למרות השתנותו המתמדת של עולם האמנות הגלובלי, לעולם הוא משמר מבנה בסיסי, חד-מרכזי והיררכי. ניתן לדמיין מבנה זה כספיראלה בעלת שלושה ממדים, שאינה שונה מאוד מחלל הפנים של מוזיאון הגוגנהיים בניו-יורק. הבסיס הוא חד-מרכזי משום שישנם מרכזים, או מרכזים קטנים יותר – על גבול הפריפריות, כמו גם פריפריות של ממש. על-מנת להגיע למרכזים יש לדמיין מסע במעלה הר ששיפוליו בפריפריות, ומדרוניו חולפים דרך הפריפריות הקרובות יותר למרכז ומרכזים קטנים יותר – כל אלה עוד בטרם מגיעים לראש ההר – אף על פי שבכמה מקרים עלולה להיות אפשרות לקפוץ היישר מתוך הפריפריה אל

6 Okwui Enwezor, 'The Black Box', in *Documenta 11_Platform 5: Exhibition: Catalogue*, Ostfildern-Ruit 2002, p. 47.

7 Stewart Martin, 'A New World Art: Documenting Documenta 11', *Radical Philosophy*, no. 122, November-December 2003, p.7.

אחד המרכזים. הוא היררכי, משום שבדומה לכל יחסי הכוח, לספיראלה ליפה מרכזית, שקבוצות של לוויינים מקיפות אותה. אפילו חסידי הגלובליזציה של עולם האמנות בת-זמננו (וחישבו על הביינאלה כעל אחד הגילומים המוצלחים ביותר שלה) מסוגלים לזהות את הממד הפוליטי המתקיים בתערוכות כאלה. אוקווי אנוזור, לדוגמה, תמך ב-7G לביינאלות... "על-מנת לא למהול עוד יותר את 'תרכיב הכמוסה' של אותו סמל מסחרי גלובלי, המתאפיין בעמימות קיצונית".⁸ הביינאלה היא אמנם גלובאלית, אבל צריך לשאול גלובאלית בשביל מי ומאילו סיבות. מיהם בעלי האינטרסים הנהנים מה"ביינאליזציה" של עולם האמנות העכשווית?

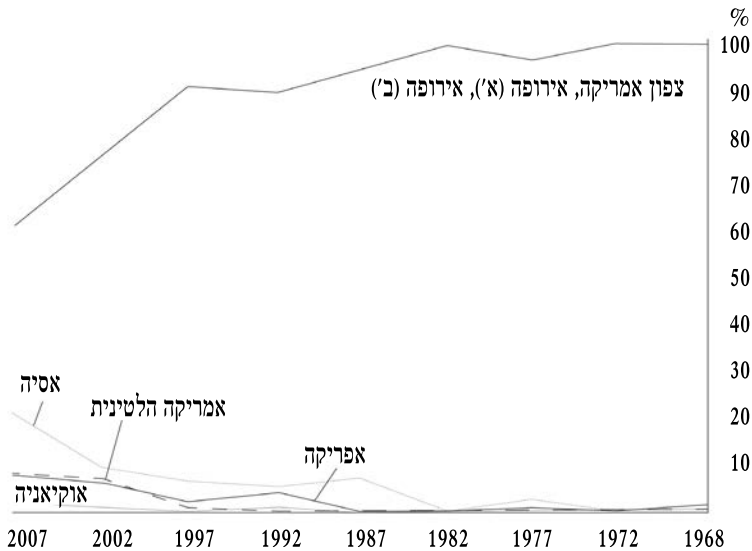
עליית מעמדה של הביינאלה לאורך שני העשורים האחרונים בהחלט הקלה על כמה אמנים ממדינות פחות עשירות לצבור הכרה בעולם האמנות. אם עובדה זו היא אכן חלק מה"גלובליזציה", היא בוודאי שונה מאוד מגילויים אחרים של אותו תהליך. סוכני הגלובליזציה הכלכלית, למשל – יחידים או ארגונים רב-לאומיים – חייבים להשקיע זמן רב וסכומי כסף גדולים על מנת לבסס עצמם בתוך מקומם החדש. מצד שני, האוצרים העכשוויים של מרבית הביינאלות נמצאים בתנועה מתמדת. תוך כדי זינוק תמידי וחטוף פנימה לאותם אתרים אפשריים והחוצה מהם, אין ברשותם הזמן להטמיע באמת, ועוד פחות – להבין את הייצור האמנותי בכל מקום ומקום. מנקודת מבטם של אלה החיים ועובדים במקומות המרוחקים מהמרכז, אותם מגה-אוצרים, כמו גם האמנים הגלובליים, עלולים להיראות מקושרים ומחוברים היטב; אך למעשה הם נותרים, מעצם טבעו של הפרויקט, פחות או יותר מחוסרי כל שורש תרבותי. באותה נשימה, אותה פעילות חסרת עוגן מעניקה להם מעמד של יתרון, אם לא זכות של ממש; היות שבשכילים הביינאלות הן אכן אירועים חסרי גבולות. אך מבחינתו של הרוב המתקיים מחוץ למעגל הקסם, המחסומים האמיתיים נותרים בעינם. הביינאלה, אשר בשני העשורים האחרונים מהווה את המכניזם הממסדי הפופולארי ביותר של תערוכות אמנות בינלאומיות בקנה-מידה גדול, הוכיחה, כנגד טענותיה לדה-קולוניאליזציה ודמוקרטיזציה, כי היא עדיין מגלמת את מבני הכוח המסורתיים של עולם האמנות המערבי העכשווי; ההבדל היחיד הוא ש'מערבי' הוחלף בדממה במלת מפתח חדשה, 'גלובלי'.

8 Enwezor, 'Mega-Exhibitions and the Antinomies of a Transnational Global Form', *MJ-Manifesta Journal*, no. 2, Winter 2003–Spring 2004, p. 19

תרשים 1: היכן נולדו אמני הדוקומנטה

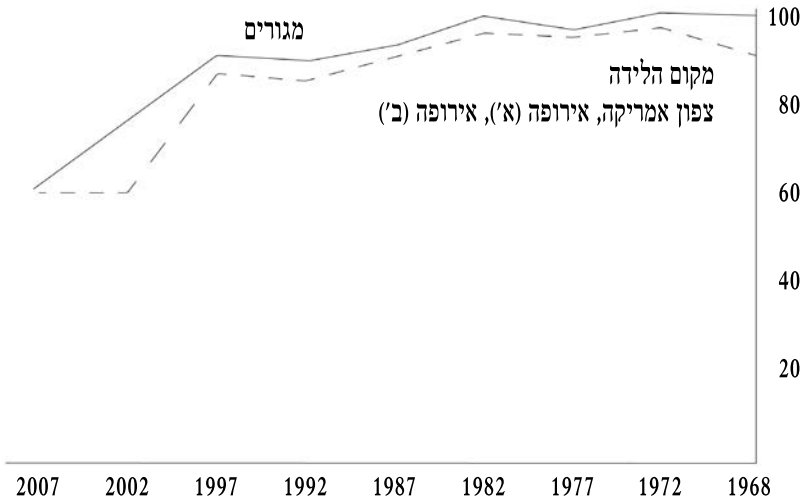

תרשים 2: היכן חיים אמני הדוקומנטה

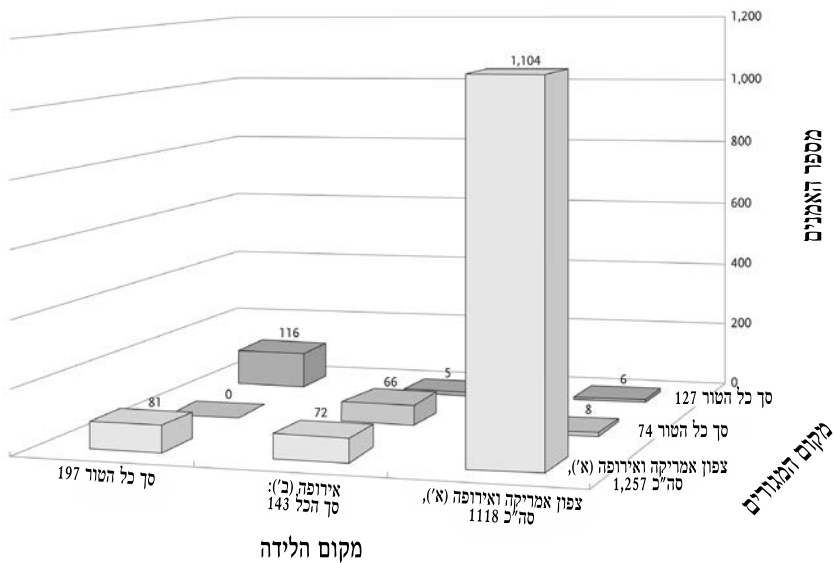

מקור: הקטלוגים של הדוקומנטה 1968-2007

תרשים 3: השוואה בין ארצות הלידה של אמני הדוקומנטה והמקומות בהם הם חיים

תרשים 4: הגירה של אמני הדוקומנטה, 2007-1968

מקור: קטלוגי הדוקומנטה 2007-1968

אדונים

חלונות

המֹת כָּסָה בְּמִטְפָּחָתוֹ
אֶת פְּנֵי הַחֲלוֹן.

אָוִיר תְּשׁוּקוֹתֶיהָ כּוֹתֵב
אֲגָרוֹת
שֶׁרַק לְעֵתִים רְחוּקוֹת מְגִיעוֹת אֶל חֲלוֹנוֹ.

אָמְרָה:
אֵין דִּי בְּכַךְ שֶׁלְחֲלוֹנִי
יֵשׁ רַק שְׁמֵשׁ אַחַת.

הָרוּחַ חָלְפָה עַל פְּנֵי חֲלוֹנָה
חִפְפָה וּכְפוּפַת רֹאשׁ,
הֵיִתְכּוֹן שֶׁהִגִּיעָה מִמְּחוּז הָעֵצָב?

אֵי אֶפְשֶׁר לְשַׁלֵּט בּוֹ –
הָאֵם בְּשֵׁל כֵּךְ מִתְמַלֵּא רֹאשׁוֹ בְּחֲלוֹנוֹת?

חֲלוֹן –
בֵּית סֶפֶר לְטַפּוּחוֹ שֶׁל הָאֶפֶק.

אִם הִיא מְזִיזָה בִּידָה הֵיִמְנִית אֶת חֲלוֹנִי
וּמְאוֹתָתָת לִי בְּאֶצְבָּעָה,
הִיא עוֹשֶׂה זֹאת רַק כְּדֵי לְבָרֵךְ אֶת מִשְׁחַק הַמְזֹל שֶׁל הַכִּנְפָּיִם.

אֶחָדוֹת הָרוּחַ וְהַזְכָּרוֹן:
אָבִיק נוֹסֶף
בְּאֶלְכִימָה שֶׁל הַחֲלוֹנוֹת.

הִיא עֲמֵדָה לְיַד הַחֲלוֹן
פְּנִים אֶל פְּנִים מוֹל יָרְחוֹ שֶׁל אֵלוֹל,
וּסְפָרָה לוֹ אֶת סְפוּר אֶהְבֵּתָה
בְּהֵתָאֵם לְמִסְרֵת שֶׁל הָרוּחַ.

חֲלוֹן –

מְדַבֵּר שֶׁל אֲבָנִים,
מְדַבֵּר שֶׁל מַבְטִים.

מִחֲלוֹנֵי יוֹצְאוֹת

נְשִׁימוֹת –

סוֹעֲרוֹת שְׁקֻטוֹת בִּינוּנוֹיֹת

נְשִׁימוֹת –

יְעָרוֹת שֶׁל רִשְׁתוֹת הַמִּתְמָרוֹת

לְעֵבֶר גִּלְגְּלֵי הָרְקִיעַ.

מִחֲלוֹנָה

אָנִי מְבִיט עַל הַזְמַן הַמִּתְנַפֵּץ לְרִסְיִסִים,
לְאַחַר שֶׁהֲלַעַט בְּכוֹכְבִים וּבְמִדְעֵיהֶם,
שֶׁם מִתְפָּרְצוֹת הַתְּאוֹת מִמַּחְבוֹאֵיהֶן,
הָעֲנָנִים פּוֹגְשִׁים אֶת הָרִי הַגֶּעֶשׁ.

בְּבִיתָה יֵשׁ כָּרִים בְּצוֹרֵת כְּנָפִים

שְׂיוֹצָאִים, כָּל עֵרֶב, לְחֲלוֹנוֹת

לְהֶאֱזִין לְפִסְעוֹתָיו שֶׁל הַלֵּילָה.

חֲלוֹן –

חָלָל רִיק

שְׁאֵנִי מִתְמַסֵּר לְחִיקָיו הָעֲלִיוֹנִים.

מחלונה

אני רואה עצים

עוטים בגדים מחררים ושקופים –

האם גם היא גרה

בבית של עננים?

לילה –

הנה פרפר נכנס מבעד לחלוני

הפתוח למחצה,

הוא לא בא לבקרני,

גם לא להקשיב לי.

הנה הוא מתנודד, מרתק אל מנורת –

לא רוצה, כך נדמה לי,

אלא שאסתכל כיצד

הוא חודר בין שניו של האור

ומתמזג עם הלהבה.

ברגע שהוא,

כשהלילה טפס על סלמו של החלל הריק

וחלף על פני חלוני,

אופף אותו ונוגע בסורגיו,

קראתי את תולדות חיי הכוכבים הנופלים

ומינתי את הקלפות היבשות

שנשרו מאילן הזמן.

מהו סודו של החלון הזה –

תמיד הוא מפתה אותי

להתייחס לשדה כחתנה,

וילדמות את העננים ליצוע של אהבה?

חלונות –

בחייהם הפתוחים

מתנהלת מלחמת חרמה

בִּין הָעֲלֻטָה לְשֹׁמֵשׁ, בֵּין הָאֲבָנִים לְאֶבֶק,
 בֵּין יְצוּרִים שְׁאֵתָה סְבוּר כִּי הֵם רְעִים
 לְיְצוּרִים שְׁאֵתָה סְבוּר כִּי הֵם
 גְּבִיעֵי פְּרָחִים וְעַלֵי כּוֹתֶרֶת,
 בֵּין דְּבָרִים מְפֹשְׁטִים
 שְׁאֵתָה אוֹמֵר כִּי יֵשׁ לָהֶם גּוֹפִים
 לְדְּבָרִים מוֹחֲשִׁים
 שְׁאֵתָה אוֹמֵר: בְּהַחֲלֹט לֹא,
 בְּבִגְדֵיהֶם יֵשׁ רַק אוֹר.
 הוּא חִיקֵי הַחֲלוֹנוֹת הַלָּלוּ,
 אַתָּם מִמָּשׁ אֲמַתִּים,
 תַּעֲתוּעֵי הָעֵינָן הֵם הַרְבִּים מְסֹפֵר.

הִיסְטוֹרִיָה –
 מָסָךְ עֵבֶה
 מִשְׁתַּלְשֵׁל עַל חֲלוֹנִי.

חֲלוֹן –
 סֵם חַיִּים לִיסוּרִים.

הַחֲלוֹן כּוֹתֵב אֶת חֲלוֹנָה
 בְּהַשְׂרָאת הַשֹּׁמֵשׁ,
 אוֹר הַיּוֹם קוֹרֵא אוֹתוֹ
 בְּהַשְׂרָאת עֲלֻטַּת הַלָּיִל.

בְּכָל חֲלוֹן אֲנִי צָרִיךְ לִפְתַּח
 אֵין סֹפֵר חֲלוֹנוֹת אַחֲרַיִם.

פְּעָמִים רַבּוֹת,
 רְאִיתִי אֶת זְמֵי הַחֹלְפִים
 יוֹשְׁבִים לְיַד הַחֲלוֹן
 לְצַד מִטָּתִי,
 לֹא כְּדֵי לְקַרֵּא אֶת הָאֶפֶק,

אָלֵא כְּדֵי לְהִיּוֹת בְּטוֹחִים
שֶׁהֵם דּוֹמִים לְעֲנָנִים.

חֲלוֹן –

לְחֵי אַחַת לְצֵל, הָאֲחֵרֶת לְשִׁמְשׁ.

חֲלוֹן –

לֵב שֶׁנִּפְרַד לְשָׁלוֹם,
שְׁתֵּי זְרוּעוֹת מִמְתִּינוֹת לְפִגְיֶשָׁה.

לְחֲלוֹנָה אֵין צֵל –

הָאֵם מִפְּנֵי שֶׁהוּא חֲקוּי שֶׁל הַשֶּׁמֶשׁ?

פְּצָעִיו הָיוּ, אוֹלֵי,

הַחֲלוֹנוֹת הַגְּבוּהִים בְּיוֹתֵר.
הַמְּפֹרֵדִים בֵּינוֹ לְבֵין הָעוֹלָם.

עַל שְׁתֵּי גְרוֹת חֲלוֹנָה מְצֻטּוֹפּוֹת
סְפִינּוֹת שֶׁל חֲלוֹמוֹת
אֲשֶׁר הֵפְלִיגָה אוֹתָן הַתִּישָׁה,
וּסְפִינּוֹת אַחֲרוֹת
שֶׁאוֹתָן הַתִּישָׁה הִשִּׁיבָה.

חֲלוֹן –

פְּצָע בְּגוֹף הַמְּקוֹם כְּדֵי לְקַרֵּא אֶת הָאוֹר,
הָאֵם זֶה הַפְּצָע הַיְחִיד שֶׁבְּאֲמַת מְשִׁתּוֹקְקִים אֵלָיו?

חֲלוֹן:

רֵאָה נֶאֱנַחַת וְנֶאֱנַקַת.

חֲלוֹן –

דְּקָלִים מְאוֹתָתִים מִרְחוֹק,
אֲבָל אֵיךְ אֲגִיעַ אֵלֵיכֶם, הוּא דְּקָלִים,

בְּשֵׁהשָׁמַיִם חוֹצְצִים בֵּינֵי לְבִינֵיכֶם?

אֵינְנִי זוֹכֵר שְׂרָאִיתִי כִּי יֵשׁ לְחַלֵּל הַרְיֵק
טָבוֹר,
מִלְבָּד מִבְּעַד לְחִלוֹנָי.

יָמִים –

שִׁירוֹת אֲשֶׁר תָּמִיד יוֹצְאוֹת וְחוֹזְרוֹת
בִּישִׁמוֹן שֶׁל חִלוֹנוֹת.

בְּאִיזוֹ אֵשׁ

אֲנִי צָרִיךְ לְלַחֵשׁ לְמַחֲוֶגֶת הַשְּׂפָה
כְּדֵי שְׁתַּכַּנֵּן אֶת הַחִלוֹנוֹת
בְּקִירוֹת הַנְּצַחִיּוֹת הַחוֹנְקָת הַזֹּאת?

מֵעֶרְבִית רְאוּבֵן שֵׁנִיר

שמעון זנדבנק

“אבנים כרותות, חרירות”; מאיר ויזלטיר מתרגם את שקספיר

באחד משירי הקובץ “דבר אופטימי, עשיית שירים” שואל מאיר ויזלטיר:

האם צירי העויות המפוקקות
אשר עסו את לחייך למולל
לגרס ולהקיא עסות מלים
קשות ובלולות דם כמו נפלים,

יתפוגגו תחת גלי המנגינה
המחלחלים בכל, המדלגים
על אבנים כרותות, חרירות
צונניות, סידניות וגיריות
המלטשים אותן מחוליותן
עד שיבהיקו כעיני חיות?

ויזלטיר מייחל לסוג שירה, או מנגינה, שגליה ילטשו את האבנים החדות הנפלטות מתוכו, את “עיסות המלים הקשות ובלולות הדם”, למשהו שלם, אילם, בוהק, נושם טל ואור, פטור מן הזמן.

ספק אם המשאלה הזאת יצאה אצלו מגדר משאלה. ספק אם בכלל ייחל לה. שירתו מתאפיינת באבנים חדות הרבה יותר מאשר במה שהוא קורא באותו שיר “המדבר הקר והבהיר”. בשיר יותר מאוחר, “גבינה” מתוך הקובץ “מחסן”, הוא רוצה לכתוב על “הדברים הבסיסיים/ כגון נשיקה או אכילת גבינה”, והנשיקה, שהיא לכאורה “התעמלות הצוואר ופלג הגוף העליון”, למעשה “מפוצצת את החלציים”. מהותה האמיתית “ההתרוצצות הסמויה, החזקה, המתחוללת באלף נימים / של הדם בגוף”. כדי לבטא את הדברים הבסיסיים לא צריך ליטוש, שלווה, רוגע אסתטי, אלא אבנים חדות, מלים קשות ובלולות דם. “רגלי השירה הקלות, המכונפות”, הוא אומר בשיר אחר באותו קובץ,

כסו, חתלו,
 נדחסו במגפי בוקרים להדס על כמות מוארות לסנור
 עמוסות סוללות של תפים, סינטסייזרס, מלכודות
 של חוטמים, עררי זעה וריר:
 בבקשה, עכשו תשיר.

"שיר" נחרז עם "ריר", ובהמשך אותו שיר, "סוס" עם "קוס". ציביליזציה בוטה של מגפי בוקרים וסינטסייזרס מזמינה שירה שמפוצצת את החלציים. ויזלטיר תירגם לא מעט מחזות של שקספיר. הוא תירגם את 'מקבת', 'אנטוניוס וקליאופטרה', 'טימון איש אתונה', 'המלך ריצ'רד השלישי', 'וליוס קיסר', 'אגדת חורף' ו'סימבלין'. שקספיר שייך לציביליזציה אחרת. רגלי השירה אצלו קלות ומכונפות עדיין. אבל בשקספיר, שיש בו הכל, יש גם משהו הצופה הרחק קדימה אל הימים בהם תחדל השירה להיות קלה ומכונפת, ובמקום זה 'תפוצץ את החלציים'. מה שנראה לי מעניין בתרגומי שקספיר של ויזלטיר הוא האופן שהוא מוציא לפועל את הפוטנציאל השקספירי הזה; האופן שהוא מחדד את האבנים שלו, או מקיז דם מן המלים שלו כדי שישתבצו ברגישות הבוטה שלו עצמו. מן המניפולציות הדקות שהוא עושה בתרגומיו אפשר להפיק לקח מסוים על שירתו־שלו.

אין כוונתי ללקח "אידיאי", שבו התמקדו רבים אשר כתבו על ויזלטיר: השאלה אם האלימות הממלאת את שיריו היא אלימות מחאתית-מוסרנית או אובססיה של כאב וגרימת כאב. כוונתי למשהו יותר צנוע ויותר קונקרטי: לגלגולים שהמלים עוברות בתרגומיו, ולשאלה אם אפשר לאתר מגמה עקבית בגלגולים אלה.

ב"הערת המתרגם" לתרגום 'מקבת' כותב ויזלטיר: "השתדלתי שלשון הנוסח העברי תהיה חיה, נוחה להגייה בפי השחקן ולקליטה באוזן, מעוגנת בעברית הישראלית ונקייה מסלסולים ארכאיים. אין פירוש הדבר שחתרתי לעברית מדוברת רגילה – נקודת-המוצא האמיתית היא לשון השירה העברית של העשורים האחרונים".

אם נקודת-המוצא שלו היא השירה העברית של העשורים האחרונים, הרי נקודת-המוצא של זו – או אחת מנקודות-המוצא שלה – היא פניית העורך לאלתרמן. וכדי לטעום תחילה משהו מפניית העורך לאלתרמן בתרגומיו של ויזלטיר כדאי לפנות, לא לתרגום שקספיר שלו, אלא לתרגום הבלדה "אדוורד", הכלול בלקט תרגומיו "פגימות", בלדה שגם אלתרמן תירגם. "בשנות השישים", כותב ויזלטיר בהערה לבלדה,

ניסיתי את ידי בתרגומן של בלדות אחדות מתוך תגובת-נגד לנוסח התרגום האלתרמני, שהכעיס אותי לא מעט. אלתרמן החליק ועיגל את המקור ולא נרתע מהוספת היגדים שונים (לצורך החרוז ול'מילוי' המשקל, כדרכו), וכך 'מעל' בטריק של הבלדה הסקוטית הפסבדו-ארכאית, עד שיצאה לו כמעט 'רומנטיקה סלאבית'. לפעמים לא מאס אף במלל חסר-שחר, שריפט כליל את הצמצום המהודק שבמקור. זכורה לי התקוממותי למקרא תרגומו לשורה החמישית בבלדה 'אדוורד': "כי היכיתי את נץ-טיפוחי ולא קם".

שערותי הלשוניות סמרו! כיצד ניתן לכתוב '...ולא קם' על קטילת עוף בהקשר בלתי סוריאליסטי ולא הומוריסטי מכל וכל? הרי ניב זה יש בו ממש רק כאשר מדובר בהולכי על שתיים או על ארבע. וכלום 'היכיתי' הוא הפועל ההולם מליקה או שחיטה של עוף? בקיצור, רציתי להוכיח כי ניתן בהחלט לשמר את החרוז והמשקל בלי לקעקע את אושיות המקור ובלי לעקם את השפה.

אפשר להתווכח אם ויזלטיר אמנם שימר את המשקל: נכון שאלתרמן התעלם מן המשקל הטוני-גרידא ולא טוני-סילאבי של המקור (המרבה בהברות בלתי-מוטעמות) וגלש חיש מהר לאנפסטים קפדניים, כדרכו בשירה; אבל ויזלטיר, לעומת זאת, מערכב רגליים עולות עם יורדות, כלומר ימבים ואנפסטים עם טרוכאים, אינו מקפיד לשמור על שלוש-ארבע הטעמות לסירוגין, ומקרין בסופו של דבר תחושה של חוסר-ביטחון משקלי. חשובה יותר לענייננו הטענה של ויזלטיר שאלתרמן "החליק ועיגל את המקור" ו"ריפט את הצמצום המהודק שלו". אכן, השוואה מדוקדקת תראה, שצירופי מלים כבולים, החביבים על אלתרמן, מתהדקים אצל ויזלטיר למלים יחידות: "היכיתי ולא קם" ל"קטלתי"; "שב ונרפה" ל"תָּשֶׁשׁ"; "לעולמי עולמים" ל"עתה"; "עוונך הכבד" ל"גזרה"; "רום מגדליו" ל"מגדל"; "לב ים" ל"הַיָּמָה"; "אמך הורתך" ל"אמך", ועוד. הצירופים הכבולים של אלתרמן הם מקור התחושה של ויזלטיר שאלתרמן מחליק ומעגל את המקור, שהרי בצירופים כאלה יש חלקת-לשון רהוטה, הגורמת לקורא לרוץ בה. וזה לא מה שוויזלטיר רוצה.

עד כמה אינו רוצה בזה מתברר כשמשווים את השורה הראשונה בנוסח של אלתרמן, "מה חרבך נוטפת דם", עם השורה הראשונה אצל ויזלטיר: "ממה נוטף סיפך דמים". האידיומטיות הזורמת של אלתרמן מתחלפת אצל ויזלטיר בסדרת חתחתים, אבנים חדות: הנטייה הלא-מקובלת של "סיף"; לשון רבים של "דם", המשמשת בדרך-כלל בהפשטות כגון "איש-דמים", "עיר-דמים", "מעגל-דמים", ולא בהקשר קונקרטי כזה; "ממה" הדיבורי והנמוך, המתנגש עם המלאכותיות של שאר השורה. הסירוב להתרפק על האוזן – הסירוב להיות אלתרמן – בולט מאוד, כאן כמו ברמת המשקל.

אני אומר סירוב – סירוב לִכְבוֹל, לְרֵהוּט – משום שלא מדובר כאן באוזלת-יד סתם. בבדיקת כמה תרגומים משירי ייטס מתוך "פגימות" נתקלתי פה ושם בצירופים חריגים עד לכלל סתימות, צירופים שקשה להניח, גם אם נביא בחשבון את קשיי החריזה, שאלטרנטיבות פשוטות יותר ומוכנות יותר לא עלו בדעתו של המתרגם. מכאן שהכוונה להקשות על הקורא, אולי להביך אותו, היא שעומדת מאחוריהם. כך "צירי יומרה" בשביל "ambitious pains", "יפרוץ להפריח" בשביל "break in flower", "הגֶרם החצוב" עבור "laborious stair", או "נְצִים נחושים" עבור "brazen hawks". בכל אלה ניכר הסירוב למקובל והעדפת החריג. החריג, אומר ויזלטיר בשיר פרוגרמתי מתוך "דבר אופטימי, עשיית שירים", שיר קצרצר אך עשיר במשמעות, הוא מעין "תאורה מלולית", שווה-ערך שירי לאור הצהוב בצירוי רמברנדט, וכמוהו הוא בוקע מאפלה, אפלת הצירופים היומיומיים, ואולי מוקיע את אי-האדקוואטיות שלהם:

וְאֵז פֶּעַל חָרִיג יְבֹא יְדִין
אֶת צְרוּפֵינוּ הַיּוֹמִיּוּמִים
עַל-פִּי אֲמוֹת-מִדָּה בְּלִתֵּי צְפוּיֹת
כְּאוֹר צָהָב בְּצִיּוּרֵי רִמְבְּרַנְדֵּט.

אם לעבור לשקספיר – ואסתפק כאן בתרגומי שניים ממחזותיו, 'מקבת' ובעיקר 'אגדת חורף' – זרעי הבוטות בנוסחים של ויזלטיר טמונים, כאמור, בלשונו של שקספיר עצמו, שעושר הגוונים שלה בלתי-מוגבל. מה שנראה לפעמים כאקסטרווגנצה של ויזלטיר, מתברר שאינו אלא חירות הביטוי הגאונית של המקור. כך הצירופים "המעשה הטוב שוחט" ('אגדת חורף', 42-43) או "ריד נגוע" ('אגדת חורף', 56) הם תרגום מדויק לחלוטין, חרף הרושם הוויזלטירי המובהק. אבל בהרכב מקרים אחרים מפתח ויזלטיר את הצד ה"פיצוצי" שבלשון המקור, משווה למקור בוטות שהיא במידה רבה שלו-עצמו. איך זה קורה? ברמה הפשוטה ביותר זה קורה על-ידי עצם השימוש בשורש פצץ. אם החמלה, במונולוג של מקבת, תפיח (blow) את המעשה הנורא בכל עין, אצל ויזלטיר היא "תפציץ כל עין" (מקבת 48); אם היגון מצווה על הלב להישבר, אצל ויזלטיר הוא "מפוצצו" (מקבת 107); ואילו הרעלת המוח (infection of my brains) הופכת ל"פיצוץ במוח" ('אגדת חורף', 45). עוד נחזור לביטוי זה, שרפאל אליעז, לפני ויזלטיר, תירגם אותו ל"הרעל החודר אל תוך מוחי", וגם דורי פרנס, אחרי ויזלטיר, תירגם "הרעלת המוח". הפיצוץ כולו של ויזלטיר. אבל להפציץ במקום להפיח או להרעיל היא רק דוגמה אחת לתופעה רחבה

יותר של העצמת פעלים נייטרליים, פחות או יותר, בכיוון פיזי ואף אליים. אם לאונטס, ב'אגדת חורף', מתנצל על ש"שם" (put) חשד נלוז בין מבטיהם הטהורים של הרמיונה ופוליקסנס, אצל ויזלטיר הוא "נועץ" את החשד בין מבטיהם ('אגדת חורף', 159). נכון שלנעוץ מבט הוא צירוף מקובל, אבל לנעוץ חשד בין מבטים הוא סיפור אחר. הפעולה המנטלית הופכת לפעולה פיזית, והחשד הפנימי – למעשה אלימות. כשלאונטס אומר לקאמילו ש"טיהר" (cleans'd) את נפשו, אצל ויזלטיר הוא "קירצף" אותה ('אגדת חורף', 49). וכשמקבת, למראה רוח רפאים פרי דמיונו, אומר שקברים "משלחים" (send) בחזרה את מתיהם, אצל ויזלטיר הם "מקיאים" אותם ('מקבת', 81). וכשהאצילה, למראה לידי מקבת בשיגעונה, אומרת כי לא היתה רוצה שיהיה לה לב כזה בחזה, אצל ויזלטיר היא לא היתה "מכניסה" לב כזה לחזה ('מקבת', 110). שוב: הנפשי הופך לגופני והמשאלה המופשטת – לפעולה פיזית.

במקרים אלה הוחלף פועל בפועל, פועל נייטרלי בפועל מועצם מבחינה פיזית. במקרים אחרים הפועל מוחלף בשם-עצם פיזי. כשלאונטס אומר לפאולינה שהיא מכה בו אנושות בדבריה, אצל ויזלטיר היא "פותחת פצע בדיבור הזה" ('אגדת חורף', 136). כשמקבת מדבר על שאפתנותו המועדת ומתהפכת, העניין הופך אצל ויזלטיר ל"קפיצה פרועה לְרֶסֶק עצמות" ('מקבת', 48). וכשלאונטס מחמיא לקאמילו ששכלו סופג דברים (thy conceit is soaking), אצל ויזלטיר יש לו "ספוג בראש" ('אגדת חורף', 48).

במקרה אחרון זה, ה"פיזיקליזציה" – ואפשר גם לומר ראיפיקציה, או חיפצון – היא כפולה: לא זו בלבד שהפועל "ספוג" הופך לשם-העצם "ספוג", אלא שם-העצם המופשט conceit – שכל או מחשבה – הופך לשם-עצם חומרי, "ראש", מטונימיה שלו. כתוצאה מתמורה כפולה זו, שני שמות-עצם חומריים משני תחומים שונים נכרכים יחד בכוח ויוצרים תמונה סוריאליסטית של ראש שבתוכו ספוג. ההתנגשות בין שני האלמנטים השונים מתיזה ניצוצות. דוגמאות נוספות להתנגשות זו, שאינה קיימת במקור, הן לוח-מוח ('מקבת', 115) ומשחטות מוח ('מקבת', 118).

עד כמה התנגשות זו מודעת ומכוונת יעידו אותם מקרים שבהם האלמנט הפיזי הוא לא תחליף אלא תוספת. לאונטס אומר שטוהר הסדינים שלו פירושו שינה, ואילו הכתמתם פירושה קוצים וסרפד; אצל ויזלטיר מתוספת מיטה מלאה חצץ, קוצים וכו' ('אגדת חורף', 52) – תמונה מהממת בגלל המרחק בין התחומים שהיא מצרפת זה לזה. והוא הדין בצירוף שוט ולשון ('אגדת חורף', 73: במקור: לשון חסרת גבולות); זמורות ואיברים ('אגדת חורף', 108); פנים

מוגפות כתרים ('מקבת', 75); בור עקרבים במוח (שם).
 באיזו מידה אפשר להסביר את הפיזיקליזציה שעושה ויזלטיר בשקספיר מתוך צורכי הבימה? ב"הערת המתרגם" ל'מקבת' שהבאתי למעלה, הוא אומר בין השאר כי השתדל שלשונו תהיה "נוחה להגייה בפי השחקן ולקליטה באוזן". האומנם יש בהקצנות הפיזיות שראינו סיוע להגייה נוחה ולקליטה באוזן? לא יותר, נדמה לי, ממה שנוסח ויזלטיר של "אדוורד, אדוורד" – "ממה נוטף סיפך דמים" – נוח לקליטה יותר מנוסח אלטרמן – "מה חרבך נוטפת דם". השטף האידיומטי והצירופים הכבולים של אלטרמן נוחים לאוזן יותר מן החריגים של ויזלטיר.

אין זה מקרה שדורי פרנס, שתרגומיו נעשו מתוך קשב בולט לתקשורת עם קהל התיאטרון, חוזר במידה רבה לאידיומטיקה של רפאל אליעז, שתרגומיו מגיעים מבית מדרשם של אלטרמן ושלונסקי. כבר ראינו שגם אליעז וגם פרנס נאמנים ל"הרעלה" של שקספיר, ואילו ה"פיצוץ" של ויזלטיר כולו שלו. פרנס יודע שצירופים כבולים נוחים לאוזן יותר מן החריגים של ויזלטיר, ואף על פי שהוא מרבה בעגה ישראלית, הוא חוזר במידה רבה לכבילות הרהוטה של אליעז. גם אצל אליעז וגם אצל פרנס מדובר בטיהור, ולא "קירצוף" הנפש; גם אצל אליעז וגם אצל פרנס אין מיטה מלאה חצץ; אליעז "נותן" ופרנס "שם" חשד, בשעה שוויזלטיר "נועץ" אותו, וכן הלאה.

שיטתו של ויזלטיר לא נובעת אפוא מצורכי הבימה. היא משקפת צורך עמוק יותר – והוא שמקשר בין תרגומיו לבין הפואטיקה של שירת-הוא. שתי מלים חוזרות בדברי ויזלטיר שהבאתי לעיל על תרגום אלטרמן של הבלדה "אדוורד", וכדברים שאמר פעם על שירת דוד זך: המלים "רומנטי" ו"מרופט". את התרגום של אלטרמן הוא מתאר, כמו שראינו, כ"רומנטיקה סלאבית", ואומר שהוא "מרפט" את "הצמצום המהודק" של המקור במלל חסר-שחר. ואילו ב"תשובה לשאלה" (1976) של עורך "סימן קריאה" מנחם פרי, שעניינה הפואטיקה שלו עצמו, הוא כורך את שתי המלים יחד, ומגנה את דוד זך על "תפישה רומנטית מרופטת של האגו". הרומנטי – תפישת האני כ"הוויה אוטונומית, כאילו הרמטית" – והמרופט הולכים יחד. ה"מרופט", במובן בלוי מזוקן, משמש כאן, כמדומה, גם במובן הכמעט-הומונימי "מרופד": המלל המיותר "מרפט" את הצמצום של השיר המקורי במובן זה שהוא "מרפד" אותו ללא צורך ומעגל על-ידי כך את הקונטורים החדים שלו, את האבנים הכרותות, החריירות. הסגירות ההרמטית של האני הפנימי ברומנטיקה והשימוש ה"מרופד" בלשון הולכים אפוא יחד. המשורר המודע לכך שהאני אינו הוויה אוטונומית,

אלא "הווייה מפולשת, פרוצה לכיוונים רבים, פתוחה מרצון ומאונס להשפעות והזרמות בלתי פוסקות", ש"האני החי הוא חלק בלתי מתנתק ממערכת סבוכה, מפלצתית בממדיה" – כלומר שהאני פרוץ לעולם החיצון ולחומרי החוץ, הוא גם המשורר המוותר על מלל ועל "החלקה" ו"עיגול" הקצוות, ומעדיף את "הצמצום המהודק".

מגמת הפיזיקליזציה שראינו בתרגומי ויזלטיר היא פועל יוצא של הגישה הזאת. ויזלטיר מסתלק מן הפנימיות המרופטת אל החדות האלימה של החוץ, אל חומרי הגוף וקווי המיתאר החתוכים שלו. "חנך את עצמך/ אל תוך החומר של העולם", הוא אומר באחד משיריו הפרוגרמטיים בקובץ "מוצא אל הים", "קח את עצמך כחומר בידך". אין הוא זונח את עולם הפנים, אלא את הדרך ה"רומנטית" לביטוי, את הלשון הרכה והמעוגלת של הפנים שאיבדה את האפקטיביות שלה לטובת הלשון הבוטה של החוץ, לשון שתהלוך את החדירה הברוטלית של העולם לתוכנו.

"לנעוץ" חשד במקום לתת או לשים אותו; "לקרצף" את הנפש במקום לטהר אותה; "להגוף" את הפנים "כתריס ללב" במקום לעשותם מסווה ללב: אלה מקצת פתרונות תרגומיים של ויזלטיר שראינו, ובכולם הוא מחליף את הנפשי בגופני, את הפנים בחוץ. כשאליעז בתרגומו 'אגדת החורף' נוקט שפת נפש, בא ויזלטיר וממיר אותה לעתים קרובות בשפת הגוף: במקום לשון ש"תכניעני" בגרסת אליעז – לשון ש"תכופף" אותי ('אגדת חורף', 39); במקום אשה "שלוחת לשון" אצל אליעז – אשה עם "שוט במקום לשון" ('אגדת חורף', 73); במקום "מצוקה" אצל אליעז – "צבת המצוקה" ('אגדת חורף', 26); במקום שהשמחה "רחצה בדמעות" אצל אליעז – היא "השתכשכה באמבט של דמעות" ('אגדת חורף', 148); במקום "לשון של זעם" אצל אליעז – לשון ש"תפלוט את המררה" ('אגדת חורף', 88). ועל עקביות ההמרה הזאת תעיד העובדה, שגם מהשוואת 'מקבת' של ויזלטיר עם 'מקבת' אחר שקדם לו, זה של אפרים ברוידא, עולות מסקנות דומות: במקום מחשבות זרות ש"לִיד תשוקתן" בגרסת ברוידא – "רעיונות המדגדגים ביד" ('מקבת', 84); במקום "פחד בנקו בי השריש העמיק" אצל ברוידא – "פחדי מבנקו ננעצים כקוץ בתוך בשרי" ('מקבת', 70); במקום השאפתנות ה"בולעת את מפרנסה" אצל ברוידא – זו ה"זוללה את בשר זרועו" ('מקבת', 67). ביטויים נפשיים/מנטליים/מופשטים נעשים חומריים; ה"עצמך" הופך ל"חומר בידך".

הפואטיקה של הפיזיקליזציה או חיפצון הנפש מאפיינת גם את שירתו של ויזלטיר. החל בלב המפרפר שהנפח שם אותו בתיבת מתכת ומחזיר ותופר

אותה בין השדיים – בשיר המוקדם "עכשיו שהמבושים השתחררו" מתוך "מאה שירים", ועד הנשמה המלאה עשן ומרבעים של זפת ב"שיר אחרון" מתוך "שירים איטיים", שלושים שנה אחר כך, ויזלטיר מבטא מצבים פנימיים באמצעות חומרי חוץ "רועשים", בעלי פוטנציאל של התנגשות אלימה עם חומרי הנפש המבוטאים. הלב העשוי מתמרוקים – מתוך "מאה שירים"; הנשמה שרָקן עסיסה, הערפל המרחף טלאים-טלאים מעל ללב ולתבונה, תולדות החיים הכרוכים בתכריכי חוחים – מתוך "קח"; הנשמה כלבנים מלוכלכים, הרצון הפצוע המטפס על קיר – מתוך "דבר אופטימי, עשיית שירים"; הנפש הבאה בגרוננו, העצבות כמכונית עם נהג משוגע, השקרים הגרים בכשר בתוך פצעים – מתוך "פנים וחוץ"; החיים הנגמרים כדלת נטרקת – מתוך "שירים איטיים": אלה רק כמה דוגמאות מובהקות לאידיום הוויזלטירי הממלא את שירתו כמו את תרגומיו.¹

אם תרגומיו שופכים אור על הפואטיקה שלו, הרי זה משום שהשוואה בין מקור ותרגום, השוואה המראה תזוזה ברורה מן הנפשי לחומרי, מראה שוויזלטיר חדל לסמוך על כוחן של מלים מן הקטגוריה הנפשית או המנטלית, מלים שלטעמו הן "רומנטיות" ו"מרופטות". אם לא די ב"טיהור" הנפש, ויש צורך ב"קירצוף" שלה, אם לא די בהסוואת הפנים אלא יש להגיף אותן כתריס, משמע שלטעמו של ויזלטיר המלים "טיהור" או "הסוואה" איבדו מכוון, והמסומן שלהן דורש מסמן פיזי חדש שיעשה איתו צדק מלא. במעבר הזה מן המסמן הנפשי לפיזי לובשים רחשי הנפש עוצמה ואפילו אלימות, שתיהן מסימני ההיכר של שירת ויזלטיר.²

1 ראיפיקציה דומה של הנפש – ואולי מקור השפעה על ויזלטיר המוקדם – אני מוצא אצל יעקב שטיינברג. והשוו שורות של ויזלטיר כגון "והנשמה שרוקן עסיסה מתחננת להיות מתוקה" ('קח', 13) או "ופרי חדש מצץ את עלומינו המתבזבזים" (שם, 26) עם שורות של שטיינברג כגון "ברלל פתע מעיין הלהטים המתוקים" ('סונטות', מחזור ראשון ה'), "והיגון עוד יעש ענבי נפש אפילים" ('אחרית', ד'), או "ובשוקת-ליל נעלמה / כל גרגרי חיינו המתוקים והמרים" ('סונטות מבית-הקפה', ז').

2 המובאות במאמר הן מן הספרים הבאים:
מאיר ויזלטיר, "מאה שירים". ספרי גוג, 1969.
-----, "קח". ספרי סימן קריאה, 1973.
-----, "דבר אופטימי, עשיית שירים". הקיבוץ המאוחד, 1976.
-----, "פנים וחוץ". הקיבוץ המאוחד, 1977.
-----, "פגיונות, לקט תרגומים ועיבודים". הקיבוץ המאוחד, 1979.

- , "מוצא אל הים". הקיבוץ המאוחד, 1981.
- , "מחסן". הקיבוץ המאוחד, 1994.
- , "שירים איטיים". הקיבוץ המאוחד, 2000.
- וייליאם שקספיר, "מקבת", נוסח עברי מאיר ויזלטיר. עם עובד, 1985.
- , "מקבת", תרגום אפרים ברוידא. שוקן, 1976.
- , "אגדת חורף", נוסח עברי מאיר ויזלטיר. הקיבוץ המאוחד, ללא תאריך.
- , "אגדת החורף", תרגום רפאל אליעז. בתוך "מחזות", כרך 6, הקיבוץ המאוחד וספרית פועלים, 1963.
- , "מעשיית חורף", תרגום דורי פרנס. הוצאת ידיעות אחרונות, 2004.

ויליאם שקספיר

משל הקיבה

מתוך תמונת הפתיחה לטרגדיה "קוריוולנוס"

המשתתפים בקטע זה: חבורה של פֶּלְבָּאִים מתקוממים (בראשם אזרח א' ואזרח ב'); מְנַנְיוֹס אגריפָּא – בן מעמד הפֶּטְרִיקים וידיד של קוריוולנוס; ולבסוף מופיע גם קיוס מְרִצְיוֹס, הוא קוריוולנוס, מצביא מהולל המתעב פלבאים. זירת ההתרחשות היא רחוב ברומא בתקופת הרפובליקה. בצורת גרמה לרעב ולמחסור, אבל רק הפלבאים סובלים באמת מן המחסור, משום שהפטריוקים אגרו תבואה בשנים הטובות, ומחסניהם מלאים ונעולים.

[נכנסת חבורת אזרחים מתקוממים עם מעדרים, אלות וכלי נשק אחרים]

אזרח א' לפני שנעשה צעד נוסף – תנו לי לדבר.

כולם דָּבַר, דָּבַר.

אזרח א' כולכם נחושים בדעתכם שמוטב לנו למות מאשר לגווע

בְּרַעֲב?

כולם נחושים, נחושים.

אזרח א' לפני הכל, ברור לכם שקיוס מרציוס, הוא אויב העם מספר

אחד.

כולם ברור לנו, ברור לנו.

אזרח א' אז בואו נהרוג אותו, ותהיה לנו חיטה במחיר שנקבע אנחנו.

זה גזר הדין?

כולם די לדיבורים; בואו נעשה את זה. קדימה, קדימה!

אזרח ב' רק עוד מלה אחת, אזרחים טובים.

אזרח א' אנחנו נחשבים אזרחים עלובים, הפטריוקים נחשבים הטובים.

העוֹדְפִים של השליטים היו מצילים אותנו. אילו נתנו לנו את השיירים

שלהם לפני שיתקלקלו, היינו אומרים שהם נוהגים בנו בצורה אנושית.

אבל הם חושבים שאנחנו עולים להם יותר מדי ביוקר: הרזון המכלה

אותנו, הצורה המסכנה שלנו – הם כמו רשימת מלאי המפרטת

את השפע שלהם; סבלנו הוא הרווח שלהם. בואו ננקום על כל זה

בקלשונות שלנו לפני שניראה כמו מטאטאים; כי האלים יודעים את

האמת, אני מדבר מתוך רעב ללחם, לא מתוך צימאון לנקמה.

אזרח ב' אתם מוכנים לפעול דווקא נגד קיוס מרציוס?
כולם קודם כל נגדו. הוא כלב נושך לפשוטי העם.
אזרח ב' אתם מביאים בחשבון מה שעשה למען ארצו?
אזרח א' בהחלט, והיינו מוכנים לתת לו ציון טוב על זה, אלא שהוא
גומל לעצמו ונעשה גאוותן.
אזרח ב' אבל אל תדבר ברשעות.
אזרח א' אני אומר לכם, המעשים שבזכותם התפרסם, נעשו למטרה זו.
אנשים רכי-לכב אולי ימצאו לנכון להגיד שפעל למען ארצו, אך הוא
עשה זאת כדי לשאת חן בעיני אמו וכן כדי להיות עוד יותר גאוותן,
וגאוותנותו כבר מתנשאת עד לגובה מעלותיו.
אזרח ב' תכונת אופי שלא הצליח להתגבר עליה, אתה מחשיב לו
לחטא. אינך רשאי לומר שהוא חמדן.
אזרח א' גם בלי להיות רשאי לזה, לא יחסרו לי האשמות. יש לו
חסרונות בשפע, מי שינסה למנות אותם, יתעייף כהוגן. (צעקות
מחוץ לבמה) מה הצעקות האלה? בצד השני של העיר מתקוממים.
מה אנחנו מתעכבים ומפטטים פה? קדימה לקפיטול!
כולם בואו, בואו!
אזרח א' רגע, מי בא לפה?

[נכנס מנניוס אגריפא]

אזרח ב' זהו מנניוס אגריפא הנכבד, אדם שמאז ומתמיד אהב את
העם.

אזרח א' הוא טיפוס די הגון. הלוואי שכל השאר היו כמוהו.
מנניוס לאיזו עבודה יוצאים פה, בני עירי? לאן יצאתם במקלות
ובאלות? מה העניין?
דברו, בבקשה מכם.

אזרח ב' הדרישות שלנו אינן תעלומה לסנאט. זה שבועיים קיבלו
רמזים, מה אנחנו מתכוונים לעשות, ועכשיו נראה להם את זה
במעשים. אומרים שעותרים עניים יש להם ריח חזק מהפה; היום
ייווכחו לדעת שגם זרועות חזקות יש לנו.

מנניוס באמת, רבוני, ידידי היקרים, שכנים טובים, אתם רוצים להרוס
את עצמכם?

אזרח ב' כִּכְךָ אֵין צְרֹךְ, אֲדוֹנֵי; כִּכְרֵ נְהַרְסֵנוּ.

מנניוס שְׁמְעוּ נָא, יְדִידֵי, הֵן הַפְּטָרִיקִים

מְלֵאִים חֲמֵלָה וְדֹאגָה לָכֶם. עַל הַמְצוּקָה

בְּיָמֵי מַחְסוֹר כְּמוֹ אֵלֶּה, אוֹלֵי תִצְלִיפוּ

בְּמִקְלוֹת הַלָּלוּ בְּרִיקְעִים,

בְּמִקּוֹם לָקוּם עַל הַמְדִינָה הַרומִית,

אֲשֶׁר תִּמְשִׁיךְ לְדַהֵר בְּמִסְלוּלָהּ,

וּבְדֶרֶכָה תִרְמַס אֶלְפֵי גְדֵרוֹת

פִּי כְּמָה אֵיתְנוֹת מְכַל מְכֻשׁוֹל

אֲשֶׁר אַתֶּם תִּצְיָבוּ. כִּי לְמַחְסוֹר

גְּרָמוּ פֶה הָאֵלִים, לֹא הַפְּטָרִיקִים.

כָּרְעוּ נָא בְּרֶךְ, אֵל תְּרִימוּ יָד,
 אוֹלֵי זֶה יַעֲזֹר. אֲבָל אֲבֹוֹי,
 כִּי אֲסוּנְכֶם דּוֹחֵף אֶתְכֶם לַעֲבֹר
 פֶּחַ הָאוֹרֵב לָכֶם, כִּךְ לְהִשְׁמִיץ
 אֶת מְנַהֲיֵינוּ, הַדּוֹאֲגִים לָכֶם
 כְּמוֹ אֵב לִילְדֵינוּ, בְּעוֹד אַתֶּם
 מְקַלְלִים אוֹתָם כְּמוֹ אוֹיְבִים.

אזרח ב' דואגים לנו? ממש! בינתיים לא דאגו לנו אף פעם. מניחים לנו לגווע מרעב, והמחסנים שלהם מתפקעים מרוב תבואה; מפרסמים צווים על הלוואה בריבית, כדי לתמוך במלווים בריבית; משעים יום-יום כל תקנה מועילה נגד העשירים, ומחוקקים יום-יום חוקי רשע הכובלים ומדכאים את העניים. אם המלחמה לא תבלע אותנו, הם יעשו זאת – זאת כל האהבה שהם רוחשים לנו.

מנניוס או שתודו שאתם רשעים גמורים, או שאתם טפשים בלי תקנה. אשמיע לכם ספור מאלף; אוֹלֵי כְּבֹר שְׁמַעְתֶּם אוֹתוֹ, אֵךְ הוּא מֵתֵאִים לְתַכְלִיתִי, אִזּוֹ אֶתְאַמֵּץ לְדַלּוֹת מִמֶּנּוּ עוֹד.

אזרח א' טוב, אדוני, נשמע אותו; רק אל תחשוב שתפטור את חרפתנו בסיפורי מעשיות; אבל אם אתה רוצה, תשמיע.

מנניוס פעם, כל איברי הגוף מרדו ביחד בקבה; בכך היא נאשמה: שהיא רובצת לה כמו מין בולען בתוך הגוף, סבילה ועצלה, אוגרת את האכל, ואף פעם אינה מטטה כתף, כשכל השאר רואים, שומעים, הוגים, הולכים, חשים, עובדים כאיש אחד ומספקים את הרצון ואת התאבון של כל הגוף. ענתה אז הקבה –

אזרח א' טוב, אדוני, אז מה ענתה אותה קבה?

מנניוס מיד אמר לה. במין גחון, לא צחוק מקרב לב, אלא רק כן – (מגהק) רואים? אני יכל לפלט גחון מהקבה, כמו גם דבור – השיבה בגערה לאיברים הנרגנים, המתמרדים, שהתקנאו בתכולתה; דברים כדרכנות, כפי שאתם השמצתם את הסנטורים, שאינם דומים לכם.

אזרח א' והקבה שלך – מה ענתה?

הראש מולך, העין צופיה, הלב יועץ, הזרוע היא חיל, רגלינו הן סוסינו, הלשון היא חצוצרה

לפני המחנה, ועוד תגברת
של סיעני משנה בגוף הזה;
ואם כל אלה –

מנניוס מה אז?

האיש דובר כמו אל! מה אז? מה אז?
אזרח א' אם הקבה, כמו קורמורן זולל,
תמשל בהם, שהיא בסך הכל
כיוור בתוך הגוף –

מנניוס טוב, מה אז?

אזרח א' אם כל האיברים יתלוננו,
איזו תשובה יש לקבה?
מנניוס אם רק תתנו לי –

מה שחסר לכם – קצת סבלנות,
אמסר את תשובתה של הקבה.
אזרח א' לוקח לך זמן.

מנניוס שמע נא, ידיד יקר,

קבה נכבדת זו שקולה היתה,
לא חפונה כמאשימיה, וכה ענתה:
"אמת, ידידי המאחדים נגדי, אמרה,
"אני קולטת ראשונה את כל האכל
המזין אתכם; וכך אמנם יאה –

אני הוא המחסן והחנות
של כל הגוף. אך אם אתם זוכרים,
אני שולחת זאת בנהרות דמכם
עד לחצר הלב, לכס המוח;
ודרך מחלות ומדורי הגוף,
גידים עזים כמו גם ורידים דקיקים
ממני אמצעי מחיה חיוניים
הם מקבלים, כדי לחיות. וגם
אם, ידידים טובים, פתאום אתם, –
זה רק דבר הקבה, הקשיבו נא –
אזרח א' כן, אדוני; בסדר.

מנניוס גם אם פתאום אינכם מסגלים

לראות מה שנתתי לכלכם,
סכום המאזן שלי מראה

שלכלכם החזרתי את הקמח, ולי
נותרו רק הסוביין. "מה דעתכם?

אזרח א' זאת מין תשובה. מה הנמשל שלך?
מנניוס קבה טובה זו היא הסנטורים,

ואתם האיברים המתמרדים: אם תבחנו
את עצתם, את דאגתם, ותעכלו
מה שנוגע לטובת הכלל, הן תגלו
כי כל ההטבות שקבלתם
באות הן או נובעות מהם לכם,

וְשׁוֹם דְּבַר אֵינּוּ בָּא מִצְדָּכְכֶם.
 מַה דְּעִתְךָ אֶתָּה, הָאֲגוּדֵל
 שֶׁל הַהִתְקַהְלֹת הַזֹּאת?
אֲזַרְחָ א' אֲנִי הָאֲגוּדֵל? וְלָמָּה אֲגוּדֵל?
מִנְנִיּוֹס כִּי בְהִיּוֹתְךָ עָלֹיב, נַחֲוֹת, עֲנִי
 מִפֶּל הַמּוֹרְדִים הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה, אֶתָּה צוֹעֵד בְּרֹאשׁ:
 אֶתָּה, הַכֶּלֶב בֶּן הַגֹּזַע הַנַּחֲוֹת,
 קוֹפֵץ בְּרֹאשׁ לְתַפֵּס אֵיזָה יִתְרוֹן.
 אֲסַפּוּ מִקְלוֹת עֲבִים וְקַחוּ אֲלוֹת;
 רוֹמָא וְעַכְבְּרוּשִׁיָּה מִתִּיצְבִים לְקֶרֶב;
 וְצַד אֶחָד יִפְסִיד.
 [נִכְנַס קִיּוֹס מִרְצִיּוֹס]
 יַחֲי מִרְצִיּוֹס הַנְּאָצֵּל!
 מִרְצִיּוֹס תוֹדָה.
 וְאַתָּם מַה, חֲצִפְנִים בְּזוּיִים, עֲדִין
 מִתְגַּדְּדִים בְּדַעַתְכֶם הָעֲלוּבָה
 עַד שְׁחוֹטְפִים גְּרֵדָת?

עברית מאיר ויזלטיר

ורד ריבקין

שלושה שירים

לא אהבתי

אני שמחה שלא אהבתי.
נמלא בי כעס כמו שלולית בצעדים.

כעת אני ואין אני ללא קמטים.
חברתי לזמן ולשעות השנה;
השבילים מתקצרים.

אני שמחה שלפגישתנו הגעתי רק אני.
אני ואלף הרהורי לא יכולים להשיב
את הרוח על העלים; הכל דומם
לקראת שובנו.
הדלת תמיד נפתחת לשובכם של מובסים.

הבית מבודד

הבית מבודד מאנשים.
אפלו הנערה שאני
לא תרשה להכנס.
הבית מצר עוד ועוד את דלתו
אפלו האהוב בבאים
לא יכל לעביו.

הַבַּיִת שְׁלִי בְּעוֹלָם
 מִתְהַדֵּק כְּתִשׁוּקָה עַל סְרוּב.
 אֶפְלוּ אִם תִּקְשִׁיב לוֹ טוֹב, חֲדָרֵי הַקֶּטָן,
 לֹא תִרְעוּ בְּאִיזָה חֶלֶל הַיְכָבָה.
 זוֹ רְכוּת וְזֶהוּ שְׁלָלָה –
 טָפוֹת מִתְחַבְּרוֹת זוֹ לְזוֹ בְּתִקְוָה
 וְאִין עֵינַיִם שִׁידְמְעוּ אוֹתָן
 שְׁמִישָׁהוּ יִשְׁמַע.

כל השיחות

כָּל הַשִּׁיחוֹת נִפְתָּחוֹת בְּ"הַצִּילוּ"
 וּבְמַעֲנָה זָרִיז נִשְׁבְּרוֹת הַלְחִיִּים.
 הַכָּאֵב נוֹאֵשׁ לְנִשְׁיֵקֶת הַלֵּב;
 הַרוֹצֵחַ מִבְּקֵשׁ מֵאֲבִיו לְהַכִּין.

רֵאשִׁית כָּל שְׁתִּיקָה – עֲצָבוֹת.
 רֵאשִׁית הַדְּבוּר נִמְחָתָה מִשְׁכָּבָר.
 אֲנִיּוֹת מִרְחִיקוֹת מִיְבֶשֶׁת
 וּפְהוּקָן הַמְּפִיֵּס לֹא חָשׂ עוֹד
 בְּיָרִיבִים הָעֲזוּבִים.

הָאֲדָמָה סִלְקָה; נוֹתֵר הַיָּם לְחִיּוֹת בּוֹ.
 כָּל הַיָּם הַזֶּה מִתְחַתֵּי
 וְהַגּוֹף בְּשָׁלוֹ, צָף, מִבְּקֵשׁ מִהַכָּבֵד לְהִשְׁכַּח.

אמיר מנשהוף

שני שירים

מפזת "א לעניין מופשט

כמו הצנחן שהיית כך אני בתנוחת פזזת"א
 במפקדת חיל תחזוקה
 גרוני הדוק לאדמה
 ואני מתפרבל באבנים קטנות ואבק סמיך
 ממדברות הכלום
 מנסה לפצע ממנו פסת עורי
 לרחרח בו דבר שאף-פעם לא מצאתי
 את הכלום הזה משחתי במברשת קדש
 כאלו ידוע לי שהוא ראוי
 במשרד אתי יש חיל הומו
 לא הומוסקסואל
 המפקדת שלי הקיאה אתמול בשרותים
 אפלו לא נסתה לכוון לאסלה
 אין בי משהו ממך, אבא
 הכל נשמט איפשהו בתהליך
 רק גוף דומה כל-כך
 וכמה אמונות גם הן בלתי-נתקות ממני
 בביתך אמא משקה ומגדרת
 המלים שלך היו קורעות דפים
 אין מגע שם
 בין זרוע התקע של הטוסטר
 לבין משהו אחר

גילוי נוף

אמי המסממת, אכנס לסלונך
ונרחץ במנהרות המטנפות שלנו.
כמו פילים נסיר ללונך באמצעות ללונך.
ואז נשב על מדרכות מסדרות בפלס
בין אנשים נושאי כיסים. נהיה ככר עיפים,
אמא.

מהרחוב הרחוק ההוא ביחד
את תהיי אמא שקופה
ואני אהיה מכער כמותי.

אמי מגדלת החזה, בואי נסע במדברות ישראל.
נדרך על שברי זכוכית וננשם את ריח השתן
בחדרי המדרגות. נביט בילדי השכונים החבשים
ונאמר: חסרי סבוי.

כאלו: אנחנו יודעים מה לעשות בסכוינו.

כאלו: אנחנו יודעים מה לעשות ברכושנו.

אמי הבריאה, הביטי בגברך.

למה שאתענין בהם?

אולי כדאי שתצליחי לישן ככר.

אולי כדאי, אמי המתלבשת.

אנחנו רק חברי מנין המאבק ברפובליקת הנאורים
הסתומים.

אמי, צריך להחליף את הצלינדר.

כדאי שתזמיני גם מדביר וטכנאי כבלים.

כדאי שלא אשוב אל בין ידך.

יואב רוזן

קופי ופייסט

כאותם ימים דיברתי על נשק. היה אלכס, החייל הבודד שחי עם איזה זקנה, שלא ברור מה הקשר ביניהם, תמיד במרפסת בימי שישי אחר הצהריים, מנקה את ה-M-16 המקוצר שלו, לבוש בבוקסרים ובגופייה, יושב שם בשמש, מעשן ומזיע בלי בעיה במשך שעה או שעתיים, ואני מסתכל עליו מהמרפסת שלנו, ואומר, איזה בזבז של כוח אדם.

הפעם הראשונה שחשבתי על זה היתה כששמעתי אותו מדבר בטלפון ואומר שצה"ל זה הבית־זונות הכי גדול במדינה, כולם שם על כולם. המפקדים על החיילות, החיילים על המפקדות, המפקדות על המפקדים, המפקדים על המפקדים. אלכס היה גבוה, בהיר, עם מבט זחוח של רוסים גאים. הרגליים הבהירות והשעירות שלו בהקו בשמש, והצל מתחת לידיים הזכיר לי נשכחות: תמונת עיתון מקומטת בפרסומת לשפתון, זרוקה באוהל בטירונות.

תיכננתי את זה לפרטים. אלה היו השעות שישבתי במרפסת, הדלת סגורה מאחורי, ועל המעקה הרחב שעליו אלכס ישב היו רק כמה כתמים של שמן שהזקנה ניסתה לנקות מהאבן ואף פעם לא הצליחה.

לא היתה לו משפחה בארץ, לאלכס, חוץ מהזקנה. לפעמים חשבתי שהיא מאכילה אותו ומכבסת לו, והוא מכניס לה בערבים או לפנות בוקר. המשפחה שלי רק זימזמה ברקע: אשתי איריס, שמטפלת בילדים עם הפרעות התנהגותיות בבתי־ספר ובפנימיות, והתאומים, בן ובת. בן, שנדלק על הצופים וסחב פעם סָנָאָדָה הביתה להוכיח את האהבה שלו, ובת, שפתחה לעצמה בלוג באינטרנט. אני לא יודע מה היא עושה שם.

בעיתון הקהילתי, שחילקו בלי הבחנה בין הבתים בחינם, קראתי שבגלל המצב הבטחוני המתחמם, מומלץ להיזהר. לא לתת לילדים לצאת בחושך לבד. להתקין מערכת נעילה מרכזית באוטו. להזמין שירות אבטחה לבית. אפילו כלבים היה כתוב שהם גונבים. כשהתחלנו לוותר על דברים, כשלקנות לבית חזר להיות מאבק, כשוותרתי על סיגריות, השתמשנו בעותקים של העיתון

הקהילתי שפיזרו – שבעה, שמונה, תשעה בכל כניסה – בשביל לרפד ארגזים שארזנו והנחנו בממ"ד.

הבטתי בציפורניים הכמעט־גזוזות באצבעות הרגליים של אלכס, איך הוא משחק איתן באוויר החם, וניסיתי לחשוב על איריס. איך הוא יושב בפישוק, מרוכז, מפרק את הנשק לחלקים הכי קטנים, מנקה אותם עם מברשת ופלנלית. איריס היתה חוזרת מְכנסים מקצועיים מריחה מבשמים של יועצות אחרות. זה היה קיץ והטמפרטורה הממוצעת היתה שלושים־שמונה מעלות.

התגעעתי לעיר. בלילות ישבתי במרפסת, והגיפים של הסיור הקהילתי סינוורו אותי בעיניים. העיקר שרצינו בית צמוד־קרקע בסביבה ירוקה. גם קיבלנו. בת התחילה חוג יוגה לילדים, ששתה לנו את העובר־יושב, ובן היה צריך צ'קים לשבט בצופים. אלכס הגיע לסופי־שבוע לזקנה, וכשישבתי במרפסת ובן בא עם שאלה בשיעורים, ניסיתי להבין איך הוא לא רואה בכלל את אלכס, איך אני כן. התחלתי לחשוב מה יקרה אם הוא יסכים לתת לי את הנשק שלו. אני אשב איתו על כל הפרטים. הוא ידווח במשטרה הצבאית שמחבלים השתלטו עליו בדרך לבסיס וגנבו את הנשק. הוא נאבק איתם, הם גם רצו לחטוף אותו, אחד מהם ניסה להזריק לו משהו, ובסוף הוא הצליח לברוח ורק הנשק נשאר אצלם. תגיד להם שגם פצעת אחד מהם, תיכננתי לומר.

הוא ינקה את הנשק פעם אחת אחרונה, בשבילי, ואחר־כך ימסור אותו לי, יחד עם המחסניות.

הלילה שהילדים נעלמו התחיל בהקפצה של הסיור הקהילתי. הגיפים התחילו רונדלים מסביב ליישוב, בדהרה. הצ'קלקות שלהם היכהבו בטירוף. נידות משטרה הצטרפו ופרוץ־קטורים האירו את החושך השקט שלנו.

קבוצה מהצופים לקחה ציוד מהקן ויצאה לטייל, או ליום דרגה, או למה שעושים הצופים. אלה היו בן וחברים שלו, למשל ההוא שמגיע אלינו ותמיד מביא איתו ריח של מתכת. גם בת נעלמה. איריס חזרה מאוחר. היא נכנסה הביתה, עם כל הרעש מבחוצן, והפילה את המפתחות. "אני לא יודעת מה אני אעשה", היא אמרה.

אחר כך המשטרה עברה בין הבתים. בן והקבוצה שלו, הם היו עשרה, לא היו היחידים שנעלמו. נעלמו עוד שתי בנות, ובת. ענינו על שאלות. הרחובות התמלאו בניידות משטרה וברכבי־שטח. ביקשו מאיתנו תמונות. השוטרים עשו סיבוב בחדרים של הילדים וחזרו משם נבוכים, בלי מלים. עיתונאים התחילו להגיע. זה היה השלב המפחיד באמת. איריס פרצה בבכי וברחה לשירותים.

ישבנו מכווצים בתוך הבית. קראו לנו לצאת ולעזור בחיפוש. שמעתי מישהו אומר, הלילה הראשון הוא הלילה הכי קריטי. יש להם פחות משעתיים להעביר אותם לשטחים של הרשות הפלסטינית. מישהו אמר, איך מעלימים עשרים ילדים, איך, ומישהו אמר, שלוש-עשרה, שלוש-עשרה. לקחתי מפתחות של הבית ויצאתי. מהמדרגות שמגיעות ישר לרחוב ראיתי את אלכס, בחולצה צבאית פתוחה, גופייה מתחת וצ'ימרון על הכתף, הולך בכיוון הבית של הזקנה, מביט בניידות.

באוטו נסענו בכיוון הגדר הדרומית של היישוב. אמרו לנו לחבור לשוטר הממונה שם, והוא יגיד לנו באיזה כיוון לחפש. אלכס התיישב, הצית סיגריה ושאל, "אפשר מיזוג?" נהגתי בכביש הטבעתי החשוך של היישוב והזעתי. האוויר הממוזג זחל מהפתחים בעדינות על העור. יכולנו לראות צ'קלקות מהבהבות. כלבים נבחו מרחוק. האוזניים שלי ציפצפו. אלכס עישן. עוד פעם כלבים, חשבתי לעצמי. בת יצאה גבוהה מאחיה. ושניהם כהים יותר, דומים לאימא שלהם. חשבתי שאני אומר את הדברים בקול, אבל אלכס ישב ועישן, ואני שתקתי ונהגתי.

שעה מאוחר יותר צעדנו אלכס ואני בתוך שדה קוצים עם פנסים גדולים שקיבלנו מהסיוור הקהילתי. אני צעקתי "בן", ואלכס צעק "בת". כל מה שיכולנו לראות היו הקוצים שלפנינו ומדי פעם גרבילים שברחו מהרעש ומהאור. האוויר היה כבד יותר. האבק שהתרומם מהקוצים שרף בגרון ובעיניים. החולצה והתחתונים נדבקו לי לגוף. הגופייה של אלכס היתה שקופה ומלוכלכת במרכז. החזה שלו היה חלק ומבריק.

מרחוק שמענו חריקות של קשר משטרתי. שמענו גם מסוק, אבל הוא עבר רק במקרה והמשיך צפונה. אני צעקתי "בן", ואלכס צעק "בת". לא זכרתי את שמות הילדים האחרים, רק אולי גילי אחד, הילד עם הברזלים הגדולים והקשירה מאחורה, וזכרתי כי חשבתי שאני פשוט טועה בשם.

אחרי ארבע, לפני הזריחה, התעייפנו וחזרנו לאוטו. לשוטר הודעתי שלא מצאנו כלום. הוא הודיע לי שגם הם. הייתי עייף והעדפתי כבר לא למצוא שום דבר מאשר למצוא. נסענו לכיוון הבית. אני נהגתי. השארתי את הרדיו כבוי. אלכס נשאר בגופייה, ואת החולצה הוא קשר לחגורה. הסרחנו מזיעה. התביישתי שהזיעה שלי חריפה משלו. אלכס הוציא סיגריות והציע לי. לקחתי אחת, והוא הצית לשנינו. בשפה שההורים שלי דיברו והוא לא מבין אמרתי, אני לא אבכה עכשיו. הסיגריות שלו היו חזקות, והשתעלתי. רצייתי להשתין והמשכתי לנסוע. חשבתי שאני מריח את האוויר הממוזג, אבל אלה היו הנעליים

הצבאיות, מדיפות ריח סולר ומשחת נעליים.

"שתי ילדים יש לכם?" הוא שאל.

הרגשתי צריכה בכטן. הינהנתי.

"איך יותר?" הוא אמר ושאף עוד עשן.

מרחוק כבר אותתי ימינה לתוך השכונה. התקתוקים של האיתות הרעישו על רקע השקט. חלפנו בחלונות פתוחים על פני איזה חמור בכפכפים וגרביים, שעמד בחוץ ואמר שמישהו אמר שמצאו עניבה ירוקה קרועה של צופים. התעלמנו והמשכתי לנסוע.

"מה אתה עובר?"

"צלם. אבל חשבתי להפסיק. לעזוב. איזה נשק יש לכם אתם?"

"מקוצר. M-16. עודפים של צבא אמריקאי."

הסתדרתי מחדש במושב, והרגל נלחצה על הגז. דהרנו לרגע קדימה.

"מה מצלם?"

"כל דבר בעולם צריך לצלם. שלט ברוכים הבאים בשביל האתר של עיריית הוד השרון, מנות חדשות בתפריט של בית קפה ברעננה, ארכיטקטורה של איזה חִירְבָה מימי הטורקים ששלוחה של משרד החקלאות מחזיקה, אפילו כמה דוגמניות חובבות בשקל. לא חסר."

אלכס הקפיץ את הרגל במקום. הוא שאף מהסיגריה ונשף החוצה. הבנתי שאני מריח ממנו אלכוהול. "זה לא קשור לאמנות?"

"לא."

אלכס גיחך בשקט. שמענו מסוקים מעלינו. הפעם כנראה בשבילנו. בשביל הילדים.

בלעתי רוק. הוא היה מחוספס, מעורב אבק וניקוטין.

אחר כך אלכס סיפר שהזקנה היא מישהי שהאגודה למען החייל סידרה לו. שהיא חיפשה לעזור, לעזור לחיילים כי הם עוזרים לנו, וקישרו ביניהם דרך רשימות של חיילים בודדים.

"עשר חודש אני אצל אשה", הוא אמר והצית עוד סיגריה. כבר התרגלתי לריח הזיעה של שנינו. "כמה זמן אתם שכנים?" אלכס שאל.

"כאן? ארבע שנים". הסתכלתי על פס השוליים הצהוב. "אז הכנסת לה."

"אני?" הבטנו אחד בשני. "אף פעם."

למחרת נמשכו החיפושים, וכשהגעתי הביתה הרגשתי שמישהו השתנה. הזדרזתי בכניסה, עם המפתחות, השלֵט של האוטו תמיד מסתבך איתם, כמעט זרקתי

הכל על המדרגות ובעטתי בערימות של העיתון הקהילתי, אבל בפנים היתה רק העיתונאית שהגיעה בבוקר לסלולרי וניסתה לראיין אותי. התמונות של הילדים הודפסו שוב ושוב. "ליל ה-13", קראו לזה. "מעשה נבלה שלא יעשה". היא חיכתה בסלון יחד עם איריס שלא הסכימה לדבר אבל הכינה תה לשתייה. אמרתי לה שתסתלק אם היא לא רוצה לחזור צולעת לילדים שיש או אין לה. בלילה חלמתי שהילדים חוזרים. בן נכנס הביתה, ואני הסתכלתי עליו ואמרתי, "אבל אתה מת", והוא משך בכתפיים והלך לסלון. הוא היה חבול, אבל לא ידעתי באיזה חלק בגוף. שאלתי אותו איפה בת, וכשהוא הסתובב אלי, אמרתי, "כל זה לא קשור למוות שלך?" אחר-כך יצאנו למרפסת להראות לו את אלכס. בערב איריס אספה נעליים וכידון מפורק של אופניים וספרי-לימוד של בן או של בת, והכניסה אותם לתוך ארגזי קרטון וריפדה עם עותקים מהעיתון הקהילתי. שאלתי אותה מה היא עושה. היא אמרה שאם את הילדים היא לא רואה, אז את הדברים שלהם היא גם לא רוצה לראות.

"את נורמלית?" שאלתי.

עמדתי בכניסה לחדר של בן וקראתי לה כמה פעמים. אמרתי לה, "בחיים אל תדברי אלי ככה", אבל זה לא עזר. היא זרקה מנורות לילה ומכשירים חשמליים נגד יתושים לתוך ארגז מרופד בנייר עיתון ומילמלה, "עכשיו חוזרים לעשן, נכון, עכשיו?" הסתובבתי ונתקעתי במסגרת המתכת של החלון. בחוץ המדרכות היו עמוסות רכבים חונים. אנשים הלכו בקבוצות קטנות לאורך הרחוב. הצופים חילקו מפות של היישוב והאזור. בגבול עם החורשה הקטנה שמולנו, סרט סימון אדום היה קשור לשיח מצד אחד, מתנופף ברוח. "זה מה שאת מלמדת ביעוץ שלך לעשות במצבים כאלה?"

איריס משכה באף מאחורי וגררה ארגז למסדרון. "לא כל החיים אני יועצת".

עמדנו איריס ואני, ורק הארגז בינינו. "אני גם אימא".

"הגיע הזמן שתפתח את העיניים", היא אמרה לי ומשכה שוב באף.

וזהו? לפתוח את העיניים?

"תפתח את העיניים ותחליט לעשות משהו. תשים לב לחדשות. תקשיב לרדיו. ילדים לא חוזרים כאן אחרי שהם נעלמים".

בסוף-השבוע אלכס שוב יצא שבת. החפ"ק המשטרתי התפרס בצד השני של היישוב. היתה שיחה עם נציג של המשטרה, עם נציג של השב"כ, עם עוד מישהו ממשורר ראש הממשלה. הזקנה ישבה ביציאה למרפסת, כפופה, ואחר כך קמה

והכינה במטבח ארוחת שישי. מאזדה כהה חיכתה לאלכס ברחוב עם מנוע דולק. הם אכלו על המרפסת, ואז הוא יצא. חיכיתי חצי לילה, וכשהמאזדה החזירה אותה, הולך כולו בזיגזגים ומזמזם ברוסית, סגרתי מאחורי את הדלת ונכנסתי למיטה של איריס.

בצהריים, מאוחר, הוא יצא למרפסת בג'ינס בהירים, יחף, בלי הסיגריות. הוא ישב שם וכיסה את הפנים בידיים, בלי לומר מלה.

באוטו נסענו בכיוון היציאה מהישוב. "תודה שאתה עוזר לי, גבר", אלכס אמר. חלפנו על פני הבוטקה הריקה, שבאחד הימים שרצו בו שוטרים שהקימו נקודת ביקורת. אלכס הוציא סיגריות והצית לשנינו. אמרתי, "תיכף. קודם שנצא מפה".

הוא החזיק את שתי הסיגריות הבוערות. "איפה מחפשים עכשיו", הוא שאל כשיצאנו לכביש הראשי. שוב אמרתי, "קודם שנצא מפה". בתוכי ניסיתי לחשוב אם לכולם באמת היה שירות אבטחה לבית, כמו שממליצים, ואם הבתים של כולם ייפרצו באותו זמן ממש, מה אז; כמה בתים יספיקו להציל עשרה מאבטחים בשכר, בחמש נידות; ואם הילדים של כולם ייצאו לבד בחושך באותו זמן. הפלקתי לעצמי על העורף. אלכס הדליק את הרדיו, ואני כיביתי.

"ממש תודה שאתה עוזר לי, גבר", הוא חזר. "אני לא יודע איך שכחתי נשק. תמיד אני מרגיש אותו. נהיה לי כבר חור קבוע ממנו בגב". הוא לחץ על נקודה מתחת לצלעות וכיוון את הגבות. "זה כלא בטוח". עברנו שלט עם כתובת "חמוס פאלפל טחינה חמוצים קבושים במישקל" וחצים אדומים שמסבירים לאן. "כמה כדורים יש במחסנית של הרובה שלך?" שאלתי.

אלכס הרים גבה וענה. "שלושים כדור. מכניסים עשרים ותשע".
"וירית כבר משלך?"

נסענו ונסענו עד שעברנו את צומת רעננה, את הכניסה לגבעתיים, את היציאה ממנה, ואז אלכס אמר, "תעצור שם". נכנסתי לתחנת דלק. אורות ניאון כחולים סינוורו אותנו. אלכס אמר, "שתי קטנות אתה מחכה", ביקש שני שטרות של מאתיים, יצא מהאוטו ונכנס לחנות. הלב שלי התחיל לדפוק. כיביתי את המזגן. אלכס נעלם. חשבתי על הילדים. שתי תמונות רצו לי בראש: רוח שעוברת על פני החול, ובן ובת רצים אל תוך הים. למה תמיד רצים לתוך הים, ולא נכנסים בהליכה? דמיינתי את בן במרתף, בעיניים קשורות, ריח של מתכת ושל שתן

סביבו. לא יכולתי לדמיין את בת. לא הצלחתי לראות את אלכס מהמכוננית, בין המדפים בחנות.

כמעט צפרתי כדי לשבור את השקט כשאלכס הופיע עם שקית צהובה עמוסה והתקרב. הוא התיישב באוטו והוציא פחיות ארוכות וקרות בצבע כסוף-כחול. היה לדבר הזה טעם תפל של סירופ לשיעול. "זה מה ששותים עכשיו בבארים?" שאלתי. אלכס חייך. היתה לו שן אחת חסרה עמוק בתוך הפה.

הוא הוציא מהשקית שתי מנות וודקה בכוסות פלסטיק אטומות. "זה עוזר לְטַעַם". שתיתי כמוהו. זותי במושב, והשתחרר לי גז. הגוף היה כבד מכל הימים האחרונים, וצחקתי בגסות, בקול רם, ואלכס צחק גם. שתינו מה שנשאר. מרחוק, די מקרוב, ראינו את האורות המהפנטים דרך הצורות ההנדסיות של מגדלי עזריאלי, מדויקים, כמו משהו שלא ייאמן, משהו שבכלל לא קיים. שאלתי אם להמשיך לנסוע. אלכס זימזם מנגינה ברוסית, לא משהו מופר, לא של המתיישבים, משהו מגעיל וכבד ורועש של צעירים. הוא זרק את הפחיות הריקות על השטיח.

נסענו ברחובות הצרים של העיר. אדי לחות התעבו על החלונות. איפה החברים שלך גרים, שאלתי. אלכס זימזם ותופף עם האצבעות על החלון. תגיד לי כבר, אמרתי, איפה הנשק, והוא חזר לצחוק. נדף ממנו ריח מר של אלכוהול. המשכתי לנסוע וצעקתי, איפה הנשק שלך נמצא. הוא אמר שזה ברחוב כמו מנדבושקעס, פרץ בצחוק וכיוון אותי בקושי לפי הזיכרון. התקדמנו בנסיעה איטית. הגענו לרחוב מנדבושקעס מוכר ספרים ועצרנו ליד בניין עלוב. אלכס הניח לי יד על הכתף והביט בי בעיניים מלוכסנות. הוא התקרב עוד קצת ואמר, "אתה בהרבה מתח עכשיו", ופרץ בצחוק.

המבט שלו התרחק אל מרפסת קטנה בקומה השנייה. עמדו בה ארבעה בחורים גבוהים שדיברו ביניהם ושתו מכוסות זכוכית. שניים מהם גירדו את הצבע המתקלף על המעקה, והפירורים נפלו לתוך הגינה החשוכה. הם דמו לו מאוד, ונראו בוהקים, אחרי מקלחת. הסרעפת כאבה לי כמו אחרי ריצה ארוכה. "כאן החברים שלך גרים?" שאלתי. אלכס הינהן. "אז תעלה". הוא דחף את הדלת ויצא מהאוטו.

מאוחר יותר החניתי לא רחוק מהשיח עם סרט הסימון שהמשיך להתנופף ברוח, והלכתי בכיוון הבית. הזקנה יצאה עם שקית גדולה מלאה בקבוקים למיחזור. מאחוריה השאירה אורות דלוקים. הלכתי על המדרכה, והיא הבחינה בי והתקרבה. העיניים שלה היו כחולות, קטנות ומכוערות, והיו לה קמטים של סָבֵל

ליד האף. היא הושיטה יד שנשארה באוויר. "זה לא קל", היא אמרה והביטה לי בעיניים. אחרי שעלינו, ישבנו אצלה על המרפסת. היא הציעה לי כיסא. ישבתה והסתכלתי על כתם השמן על מעקה האבן, וכל אותו זמן אכלתי ארוחת ערב.

באותו לילה איריס נרדמה במיטה של בן. הסתכלתי עליה. העפעפיים שלה היו עצומים, רכים, נפוחים. כמה ארגזים מרופדים בעיתון הקהילתי היו מלאים בחפצים. לא הסתכלתי לתוכם. הלכתי לחדר של בת. בכניסה דרכתי על כפכף אצבע ורוד. בחדר עמד ריח של קלמנטינה וקוקוס, ושל המרכז שאיריס קונה. התיישבתי בכיסא מול שולחן המחשב הקטן, הכסוף, שפעם קנינו. נשענתי עליו ונשפתי. הייתי חייב לנשום עמוק ולא להסתכל מסביב. העכבר של המחשב היה מכוסה נצנצים. הנחתי עליו את כף היד, והמסך נדלק ברחש סטאטי. שורה רצה לאורכו בצבע סגול. קיבינימֶרְקֶט. הבלוג של בת מאונטנר!! כל מה שאפשר להגיד!!

מתחת לשורה הרצה הופיע התאריך האחרון. היום שהילדים נעלמו. אחריו השורות: באותם ימים דברתי על נשק. היה אלכס, החייל הבודד שחי עם איזה זקנה שלא ברור מה הכשר בניניהם, תמיד במרפסת בימי ששי אח"צ מנקה את ה-M-16 המקוצר שלו לכוש בכוסרים ובגופייה. יושב שם בשמש מעשן ומזיע בלי בעייה במשך שעה או שעתיים ואני מתסכל עליו מהמרפסת שלנו ואומר, איזה ביזבוז של כוח אדם. השאר גם היה מוכר. הוא המשיך בתגיד להם שגם פצעת אחד מהם, | ונגמר בינקה את הנשק פעם אחת אחרונה, בשבילי, ואחר כך ימסור אלי, יחד עם המחסניות. ולמטה יותר, כותרת סגולה במסגרת:

אבא שלי מאוהב בחייל של השכנה...!!! יוורוווו!!!
 התיישבתי מחדש בכיסא. הוא היה קטן בכמה מידות. שיערות קטנות של אבק דק נעו כמו זרועות מפתחי האיוורור של המחשב. השולחן הכסוף שקנינו היה שם, כמו שהיה בכל יום. עברה בי צמרמורת. לחצתי Enter אחרי יחד עם המחסניות. והתחלתי להקליר. הלילה שהילדים נעלמו התחיל בהקפצה של הסיור הקהילתי.
 המשכתי. הג'פים התחילו רונדלים מסביב ליישוב, בדהרה. הצ'קלקות שלהם היכהבו כמו משוגעות. ניידות משטרה הצטרפו ופרוּז'קטורים האירו את החושך השקט שלנו.

יונתן סואן

שני שירים ופסטיש

לסבתא

ויכלת במקרה כמו אותם מקוששי נפלם
 – תארו לכם את ידי הפורצלן שלה –
 להרכיב משורר אחד משאריותיה של נגסקי:
 מעליה עוד פעור הקמט בחלל-זמן
 וסליל מחלף בחוזה האקווסטי עם הקדוש ברוך הוא--

כי גם אנחנו זקוקים עוד לשירה אטומית
 אם העולם הוא באמת גליל
 וקולונל טיבטס מקדיש את פצצת הגרעין
 לאמו שבשואל, כמשגן:

What comes up must come down
 (ראשו גח מפתח האירון והוא מנופף לשלום)!

ומשוררים ישנם מקיתונות של אפר רדיואקטיבי
 ושירים נאספים מלחלוחית אורניום
 וגופים נושאים את הלויקמיה אל הדפוס
 כמביאים סיפא ממגלתו של כדור אחר
 המזדרח בצבעים לא-לנו

כי לעולם חשדנו ביפנים: יוצאים למות
 על בטן מלאה ארוז.
 (וכשהשחלנו כדור לקבתם קוינו
 שיצא סחלב?)

איפה את? האפר עולה על גדותיו.
חקלאות האין עשויה בכל זאת עלומות עלומות--

הלא ספרו שהייתם פעם שנים כוכבים
במחזור של קולחוז
קפצתם מקומבין לקומבין עם קש
בחצי הפה והעולם
והעולם שלי הרקיד אתכם במהדורות אל-חוט--

ממך,
למדתי שמתר להרג
כשצריך.
אך כשחזרתי אליך עם ההפך רצית להרג אותי.

אויזוי... Little boy ... הסית אותי יום אחד
במעשה שיר--
אבל בשעתו הייתי כבר איש שמן.

משירי הגמילה

"למות מאוד או לא למות בכלל" לא אמרת
--יותר נגמלת מזה מאשר חיה--
אותו הפעל השאול משפתם של נושים
כרוניים: "להפטר"
(והאין זו הכונה ב"א-נושי"
ללוות מן השכינה עד הודעה חדשה
וכתב סתרים מפני הבטוח הלאמי --
"לכל הפחות נהיה מזדכים על מפרקת")?
הרי צדקת, אשריך, כל כך אותו היום.
ושמא אנחנו אחריך? שאלתי את עצמי
משנגמלתי ממך אלא בלחש הכיול
של האחוזון הרגיל. הגה לך סופסוף:
צחוקה החרמני של תסמנת!

האוויה! הגדול של תשרי מאת אגי משעול

שוב

אני מטה להיליל תחת קלפות הליצי' שלעלענו יחד אשתקד זו
בגרתו של זה לאמר: הנה שעורה של גרותנו על האדמה הזו –
ארץ זבה שפטמותיה נקועות בפיי אוויה – ומחלצת מתוכי סופסוף
את האוויה! הגדול של תשרי.

אבל רגע אחר כך לב החרצן שלי כבר מעסיס חרטה ומן המטה
אני נרפסת אל מחשוף המכונית לטום
באגן-לא-לי אל פקעת העיר הנחלטת אי-הלאה מסיר הבורשט שלנו העומד
בלב המטע –

אני בנשמת הבלוט שלי, טקט אחד קדימה מחתול הקפה שכבר מגרגר בי, זזה
חזרה בכיוונו –
ותחת נקייה החונטים לקראתי שאמץ מתוכה את כתב השנה החדשה – 'נו,
אגיצה,

מה לך ולערבות האספלט? הם חורצים שן בתחרת השיר המתחשר לי – אני
נרקדת דוקא

למזורקה האטית של עובדת זרה אחת הרה-את-סליה על לוינסקי
המשתרך לנטיפת דבש אל האילון ונזכרת במשפט שנחלם בי (מתי?):
'קירתי, הייתי מסמסת לך את מנילה דקל-דקל עכשו', כך גם אני –
אני אומרת לה, ובעצם לך – הייתי מזה על גופך את הכרום שדר-שדר
מנין שבאת, אם הייתי יכולה עד שהיית מקיא מתוכך את הסופסוף הזה, את
לית הברירה של אהבתנו בלשונך הצנינית כל כך משלי – לשונדוכיפת אני
חושבת –

קירי,

כל כמה שידך הומה אל הקו הירק

של בטני, ידי

מחטטת עכשו בתאנה

הראשונה

השנה

שמואל שוחט

שני שירים

שאלה

בְּכֹל יוֹם רִבְנוּ
הַשְּׂכָנִים מְלַמְעֵלָה שְׁמָעוּ
אֶת הַצִּעְקוֹת וְאֶת הַבְּכִי
שֶׁלְךָ
אֲנִי לֹא חוֹזֵרֶת, צְרַחְתִּי
וְאַרְזֹת בְּגָדִים
וְאֶת הַתְּרַגּוּמִים הַגְּרוּעִים
לְרִילָקָה
שֶׁמַּחְתִּי כְּשֶׁהִסְפֵּר
הַתְּפָרֵק לְךָ בִּידָיִם

אַחֲר־כֵּן מֵאָה שְׁלוֹשִׁים וְאַחַת
אֲנִי לֹא חוֹזֵרֶת בְּסֻלּוּרֵי

בוֹאֵי נִשְׁכָּב, הַצִּעְתִּי כְּשֶׁבֵאת
לְקַחַת אֶת כָּל מָה שֶׁנִּשְׁאַר

אַחֲר־כֵּן שְׁאַלְתִּי
שְׁמוּאֵל שׁוּחַט, הָאֵם הַכָּאב
אוֹרְגָנִי?

לֹא הִבַּנְתִּי אֶת הַשְּׁאֵלָה.

תמונה שלא

אני לא יכל לשחזר את פיק הברכים
 שקבלתי מול שעור באנטומיה במאוריץ
 האוס, אבל אני זוכר שימים שלמים מתתי
 להיות רמברנדט ולא רצייתי לחזור
 הביתה מרב שמחה על עצמי; ימים
 שלמים האור ההולנדי החרפי הראה
 לי, אבל חזרתי לחיפה וכמעט
 שכחתי, ונסעתי אתך לסיני וישנו
 בחושה כי בזבזתי הכל בהולנד;

כבר אז השעמום החל לנבט (יפה
 אמרת), לכפל עצמו בתאים.

עשנו בבקר ולא יכלתי לזוז
 מהלם הסמים, ואת הנחת את הסנטר
 על הברכים בישיבה;
 אור נזרק באלכסון מהקרע בקש
 על הגב שלך וגם על הערף
 ואני לא ידעתי שלימים את תכתבי
 שירים שקטים, תראי איך ישראל
 אלירז כותב את "הלדרלין", אמרתי
 לך, עם ערף רך אל העברית, ובלי
 להסתכל לקוראים בשפתים;
 הייה לך זאב מקעקע
 על הזרוע, וכל כמה שהוא טרף
 את האור שנפל על גבך בואכה הכתף,
 בכל זאת האור הייה משיט עליך
 מאחור, מתגבר כמו נשיקה;
 אני רצייתי לצלם
 אותך במצלמת הפוקט שלי, אבל
 את סרבת והדלקת סיגריה, ואני

הִיִּיתִי צָרִיךְ לְהַתְעַשֵּׂת כְּדֵי לְרַשֵּׁם
 אֶת הַמְרָאָה בְּיַד שְׂמַאל, כִּי יָד
 יִמִּין כְּאַבָּה מַדְלֶקֶת בְּגִיד, וְאָמַרְתִּי
 לָךְ, בְּבִקְשָׁה, אֲבָל שׁוֹב
 סְרַבְתָּ, וְאַחֲרֵי אַרוּחַת הַבֶּקֶר
 חֲזַרְנוּ לְחֹדֶר וְלֹא רָצִיתִי
 סָקֵס לִפְנֵי שְׁנַדְמָנוּ כִּי
 הִיִּיתִי עֶסוּק בְּלִרְשֵׁם אֶת
 הַזְכָּרוֹן שְׁלָךְ;
 אֲנִי שׁוֹנֵא סְמִים, הֵם
 מְבַלְבְּלִים סֶדֶר לִילָה וּבִקֶּר,
 אִם יִהְיֶה פְּלוֹנְטֵר בְּיָמִים
 אֵיךְ אֵדַע מִתִּי הַיּוֹם
 הָאֲחֵרוֹן?
 גַּם סוֹס חוֹם טוֹב־מְזוּג
 בְּשֵׁם צְלַחַת עֲצַם אֶת עֵינָיו
 וְנִרְדָּם בְּאַרוּת תְּכֵלֶת
 לֹא הִרְחִק מִהַחוּשָׁה שְׁלָנוּ
 תַּחַת שָׁמַי סִינַי
 שָׁם מִיִּלְיוֹן כּוֹכָבִים, שָׁם מִיִּלְיוֹן
 זְבוּבִים,
 גַּם בְּסִתּוֹ.

מירון בנבישת

כ. לקראת פתרון דו־לאומי של הסכסוך

מקץ 42 שנות כיבוש, מבחינת האזרחים הישראלים ומכלול האינטרסים שלהם, סיפוח השטחים הוא בגדר עובדה מוגמרת. הגדרת השטחים כ'כבושים' מייצרת מצג שווה של זמניות, שתסתיים "עם בוא השלום", כדי לחמוק, "בינתיים", מהכרעה בדילמות מיידיות. השימוש במונח 'כיבוש' משמש קביים למי שמחפשים תקדימים אופטימיים. על פי העמדה הזאת, כשם שהסתיימו כל הכיבושים, יסתיים גם כיבוש זה. המחנה היוני בארץ חוטא כבר שנים בנהעמדת הפנים הזאת. תומכיו יודעים כי ה"זמניות" היא האמצעי העיקרי לסיפוחם דה־פקטו של השטחים.

כיבוש השטחים ב־1967 היה אמנם תוצאה של פעילות צבאית, אבל עד מהרה הפך המרכיב הצבאי למשני והמרכיב ה"אזרחי", כלומר מפעל ההתנחלויות – לגורם הדומיננטי שרתם את הצבא לצרכיו, והפך את כוחות הביטחון למיליציה בשירות המתנחלים. שום מודל של כיבוש צבאי אינו יכול להסביר את סיפוחם למעשה של 60% משטחי הכיבוש של 1967 – אלה המכונים אזור C – סיפוח שהותיר לאוכלוסיה הנכבשת רק שטחים מנותקים זה מזה, משוללים תנאים מינימאליים לקיום עצמאי. רק אסטרטגיה של סיפוח ושליטת קבע יכולה להסביר את מפעל ההתנחלות העצום ואת השקעות הענק בתשתיות המוערכות בעשרות רבות של מיליארדי דולר (יש המעריכים אותן בכמאה מיליארד דולר).

שום מודל של 'כיבוש' אינו הולם את הקנטונים־בנטוסטנים, שנוצרו בארץ, המפרידים בין קהילה חופשית ומשגשגת, הנהנית מרמת חיים שבסיסה הכנסה ממוצעת של 25,000 דולר לנפש לשנה, לבין קהילה נשלטת, משוללת יכולת לעצב את עתידה, אשר רמת חייה אינו עולה על 1,000-2,000 דולר לנפש, לשנה.

אפשר לקבוע שלמעשה כבר שורר בארץ משטר דו־לאומי. המושג 'משטר דו־לאומי' עדיף על המודל כובש־נכבש, משום שהוא מתאר את התלות ההדדית של שתי החברות ואת הקשרים הפיזיים, הכלכליים הסמליים והתרבותיים

שאינם ניתנים לחלוקה אלא במחיר כבד מנשוא. הגדרת המצב כדו־לאומי אינה מצביעה על שוויון בין הישראלים והפלסטינים אלא להפך – היא מדגישה את הדומיננטיות המוחלטת של הלאום היהודי־ישראלי, השולט על לאום פלסטיני מרוסק מבחינה טריטוריאלית וחברתית.

היישוב היהודי בפלשתינה המנדטורית שאף ליצור חברה מתבדלת. זו התפתחה במתכוון בלי להתייחס לחברה הפלסטינית. שתי החברות פעלו זו בצד זו, תוך חיכוך מתמיד ואיום הדדי. ואולם, כל עוד היו השתיים כפופות לעילית הביורוקרטית הבריטית, הן היו שוות מעמד. ההפרדה הודגשה יתר על המידה בידי שני הצדדים, למטרות פוליטיות, והדגשת יתר זו האפילה על אינטראקציה כלכלית חזקה למדי שהתקיימה בין שתי הקהילות בתחומים רבים, כגון תעסוקה במוסדות הממשל המנדטורי, מסחר ותחבורה. יהודים וערבים שיתפו פעולה בגידול ובייצוא הדרים; יהודים צרכו מוצרים חקלאיים ערבים; אחוז נמוך אך לא מבוטל של ערבים הועסקו בסקטור החקלאי היהודי; והעיקר: היהודים והערבים היו שותפים במערכת שלטונית, משפטית וכלכלית אחת של המנדט הבריטי, וההשפעות ההדדיות היו גדולות מאלה ששתי הקהילות היו מוכנות להודות בהן. אינטראקציה זו נראית בדעיכה משנית לקשרים העקובים מדם, שהשפעתם על העוינות האינטימית הפכו את היחס אל האחר למרכיב מרכזי בזהות העצמית של שתי הקבוצות המוסכסכות.

מלחמת 1948 הרסה את החברה הפלסטינית ושרידיה הדלים נעלמו מתודעתה של החברה הישראלית. למשך 19 שנה "נעלמה" הבעיה הפלסטינית והפכה ל"סכסוך הישראלי-ערבי" עם מדינות ערב. הפלסטינים הפכו ל"פליטים" או ל"מסתננים/פדאינים". החברה בישראל נתפשה כחברה יהודית הומוגנית, שיש בה אמנם מתחים "עדתיים", אבל אלה ילכו וייעלמו ככל שתתקדם בניית האומה. מלחמת 1967 היתה הקרב האחרון במלחמת 1948. חלוקת הארץ, שנוצרה עם חתימת הסכמי שביתת הנשק, נמחקה בעקבות הכיבוש.

הדגשת הנתק המהותי בין שתי התקופות, זו שלפני 1967 וזו שאחריה, הנתק הקרוי "הכיבוש", מתירה לדבוק בנרטיב הציוני הקלאסי ביחס לאירועי מלחמת הקוממיות ובעיקר בשלילת הנכבה הפלסטינית. הנתק המדרומיין הזה מגשר על פני סתירות פנימיות באשר למעמד הפוליטי של האזרחים הפלסטינים במדינת ישראל, ובסירוב להכיר בהם כבמיעוט לאומי הזכאי לשוויון זכויות קולקטיבי. נתק זה הופך את קו שביתת הנשק של 1949 למין תצורה גיאוגרפית בלתי עבירה, המפרידה בין ישראל הקטנה והטובה לבין השטחים הכבושים שבהם מתרחשים מעשי זוועה ודיכוי.

הסף הקריטי של ההתנחלויות

השאיפה ליצור הפרדה פיזית זכתה בשנים האחרונות למימוש בדמותה של גדר ההפרדה. אבל עיקר חשיבותו האידיאולוגית של הקו הירוק הוא ביכולת לזהות את האחראים, לכאורה, למצב האלים ואת האשמים בכיבוש: ציבור "המתנחלים". אכן, לפני 30 שנה היו המתנחלים גורם מכריע בקביעת עובדות גיאוגרפיות בשטחים הכבושים. בשנות השבעים והשמונים, לעצם בניית נקודות יישוב בשטחים, ולאילווסן היה תפקיד מכריע. אי שם בסוף שנות השמונים חצו ההתנחלויות סף קריטי, שמעבר לו הושגה התפתחות דמוגרפית ואורבנית מתמשכת. מנהיגי המתנחלים הצליחו להקים קבוצת לחץ פוליטית רבת עוצמה משני צידי הקו הירוק, ונוצרה תשתית חוקית ופסקלית, שהביאה לסיפוח השטחים דה־פקטו למדינת ישראל. מאז הפך מספר ההתנחלויות, ואפילו מספר התושבים בהן, לעניין לא רלוונטי משום שמכשירי השליטה הישראליים השתכללו באורח שגרם להבחנה בין "ישראל הריכונית" ל"שטחים הכבושים" – ויישובי הגדה ביחס ליישובי ישראל – להיטשטש לחלוטין. גם השליטה בקרקע חדלה לשמש אמצעי לבניין התנחלויות ונהפכה לדרך להצר את צעדיה של האוכלוסייה הפלסטינית ולגזול ממנה את המרחב הפיסי.

במציאות החדשה איבדו ההתנחלויות את משמעותן כאמצעי שליטה מרחבית. גדר ההפרדה ושעריה, המחסומים והכבישים הסטריליים ליהודים בלבד, ואלפי הצוויים הצבאיים ואכיפתם תפסו את מקומם של היישובים. סיפוחו של שטח C, המקיף כ־60% משטח הגדה המערבית, אינו נסמך על ההתנחלויות המצויות בו, אלא על משטר האוכף מערכת מסועפת של שליטה ישראלית בכל תחומי החיים והמרחב הפיזי.

ארבעים שנה לאחר הקמת ההתנחלות הראשונה, נהפכה ה"התנחלות", כמו הקיבוץ והמושב, "חומה ומגדל" וייבוש החולה, למוצג במוזיאון הציוני. "הקמת התנחלויות, כמו "פירוקן", הפכו לעיסוק אנכרוניסטי, כסמל וכמכשיר גיוס בידי הימין והשמאל. ההתנחלויות, ובעיקר אלה השוכנות במרחבים האורבניים של ירושלים ותל־אביב, משולבות לגמרי במערכות הישראליות. הניסיון לתלות את האשם במתנחלים ולסמן את ההתנחלויות כמכשול עיקרי לשלום נראה כמו אליבי, לנוכח המעורבות בפועל ובמחדל של כל שדרות החברה הישראלית בהשלטתו ובשגשוגו של המשטר השורר בשטחים הכבושים.

ריסוקם של הפלסטינים

ששים שנה לאחר שזכתה לעצמאותה הצליחה ישראל לרסק את האומה הפלסטינית לחמש קהילות מבודדות, שכל אחת מהן נאלצת להתמודד לבדה עם השליט הישראלי. כך יכולה ישראל להתעסק בנפרד עם יותר ממיליון פלסטינים אזרחי ישראל, יותר ממיליון וחצי תושבי עזה, אותם מייצגת ממשלת חמאס, יותר משני מיליון תושבי הגדה, המיוצגים בידי מנהיגות פתח, יותר מרבע מיליון תושבי מזרח ירושלים, שממערב לחומת ההפרדה, ועם מיליוני הפליטים בפזורה הפלסטינית – הכל בעת ובעונה אחת ובלי קשר בין זירות המגע השונות ותוך מתן לגיטימציה בינלאומית לריסוק הזה. הריסוק משמש תעודת ביטוח נגד "הסכנה הדמוגרפית" שתרחש כאשר ישיגו הפלסטינים, בקרוב מאוד, רוב מספרי בשטחים שבין הירדן לים. הקהילה היהודית השלטת תמשיך, גם כשתהפוך למיעוט, לכפות את הפיצול הפלסטיני תוך שימוש באמצעים השגורים, מקל וגזר, שישמרו ואף יעמיקו את חוסר התיאום והחולשה של רסיסי הקהילות הפלסטיניות.

אסטרטגיית הבידול זוכה, למרבה הפרדוקס, לשיתוף פעולה מלא מצד הפלסטינים, שמקבלים עליהם בהכנעה את הזהות הנבדלת וסדר היום הנפרד המוכתבים בידי ישראל. יתר על כן, הזהות המרוסקת יוצרת עם השנים גם הבדלים משמעותיים בתרבות הפוליטית, באורח החיים ואפילו בסגנון הדיבור (בערבית) של כל אחת מחמש הקהילות הפלסטיניות הנפרדות. הפלסטינים בישראל נאבקים על הכרה כמיעוט לאומי ועל שוויון זכויות. הם אינם כורכים את מאבקם במאבק אחיהם שמעבר לגדר ההפרדה; הפלסטינים בשטחים נאבקים להגדרה עצמית. אנשי חמאס בעזה אינם מתעניינים בהשלכות מעשיהם האלימים והרטוריקה שלהם על האינטרסים של כלל העם הפלסטיני. רבע מיליון תושבי מזרח ירושלים, החוששים לאבד את זכויותיהם במערכת הישראלית (חופש תנועה, ביטוח לאומי), שואפים להישאר "תחת הכיבוש" ולא להסתפח לשלטון פלסטיני. בני הפזורה הפלסטינית נושאים עימם את מפתחות בתיהם שחרבו ב-1948, ויודעים כי אין פתרון למצוקתם.

קהילות הפלסטיניות עצמן אינן מעזות לגבש חזית אחידה, שכן ישראל יכולה להיפרע מכל אחת מהן. בשנות הששים והשבעים הופעלה מדיניות הריסוק כלפי המיעוט הקטן של "ערביי ישראל". בתחילת המאה הזאת היא מופעלת בתחכום רב כלפי קרוב לחמישה מיליוני פלסטינים, כמעט בלי לעורר תשומת לב, ולא במקרה. לתעמולה הישראלית אין כל עניין בהדגשתם של הישגי

הריסוק; אדרבא, ישראל שואפת להציב את דחליל "האיום הקיומי" הנשקף לה, לכאורה, מצד אויב ערבי מונוליטי נחוש. הדוברים הפלסטינים נזהרים לא להשמיע דבר על הריסוק הזה, כאילו היה תעמולה עוינת.

גורמי ביסוסו של הסטטוס קוו

אסטרטגיית ההפרד ומשול הוא הגורם העיקרי המבסס את המשטר הדו־לאומי, אבל אינו היחיד. תורמים לביסוסו גורמים נוספים:

ראשית, המדינות השכנות שחתמו על הסכמי שלום עם ישראל מעדיפות אינטרסים בילטרליים וגלובליים על פני סולידריות ערבית. שיקולים פנימיים גורמים להן להעדיף את הסטטוס קוו של שלטון ישראלי בשטחים – יחד עם תשלום מס שפתיים לשאיפות הלאומיות של הפלסטינים – על פני הקמת מדינה חלשה. אשר לירדן, עצם הקמתה של מדינה פלסטינית מהווה איום על קיומה. שנית, "המדינות התורמות" מגייסות מדי שנה מיליארדי דולרים למען הרשות הפלסטינית. בכך הן מממנות את המשך הסטטוס קוו, וכך הן משחררות את ישראל מהצורך להתמודד עם מחירה הכלכלי של השליטה על הפלסטינים. אילו הוטלה האחריות לניהול משטר הכיבוש על ישראל, על פי הדין הבינלאומי, היא הייתה חייבת להוציא ממקורותיה לפחות כמיליארד דולר לשנה למימון המערכת הציבורית בשטחים, הנתונה לשלטון צבאי. הזרמת כספי "המדינות התורמות" להוצאות שוטפות של הרשות הפלסטינית היא מקור לבזבז, לשחיתות ולהעמקת הפער בין ממסד מושחת לבין הציבור הנאבק בקשיי הקיום, וגם לשגשוג הכלכלי המלאכותי השורר בגדה המערבית.

שלישית, מערכת ההסברה הישראלית מצליחה לנצל את הסולידריות האתנית היהודית בארץ ובפזורה, ואת רגשי האשם של הגויים על רדיפות היהודים כדי להשתיק כל ביקורת כביטויים של שנאה עצמית ואף אנטישמיות.

רביעית, הפערים והניגודים הבין־קהילתיים השוררים בתוך השטח הנתון לשליטת ישראל הם כה עמוקים עד כי אין אפשרות לנהל מתחים אלה לא באמצעות אכיפה כוחנית ישירה או עקיפה. בדרך כלל מושם הדגש על אי שוויון פוליטי ואזרחי ועל שלילת זכויות קיבוציות, אבל חוסר השוויון החמור והמסוכן יותר הוא זה הכלכלי; הפער הענק בתמ"ג לנפש בין ישראלי לפלסטיני, פער המגיע ל־1:15 בגדה ו־1:20 ברצועה, וכן אי־השוויון העצום בשימוש במשאבי הסביבה (קרקע, מים), הם פצצה מתקתקת. פער זה יכול להתקיים רק בהתבססו על כוח הזרוע שמספקת ביעילות רבה מערכת הביטחון הישראלית, הנתפשת

כעוסקת ב"ביטחון", בעוד שלמעשה היא אוכפת את המשך קיומו של פער פוליטי-כלכלי-חברתי נפיץ.

מערכת הביטחון נסמכת על קונסנזוס יהודי-ישראלי כמעט מלא, הנובע מכך שגם רוב מתנגדי ה"כיבוש" אינם מוכנים לוותר על זכויות היתר שלהם, שכן אז תיפגע רווחתם באורח ממשי. הם לא ייאלצו רק לשתף את הפלסטינים בשלטון, אלא גם לוותר על משאבים פיזיים-כלכליים. לנוכח הדילמות האלה אין פלא שרוב הישראלים מעדיפים להתחבא מאחורי ויכוחי סרק, שכל ערכם בעצם קיומם.

חמישית, מסע יחסי הציבור המתהדר בשם "תהליך השלום" משכנע רבים שהסטטוס קוו הוא זמני, שהרי אם אנשים חשובים כנשיא ארצות הברית מתעסקים בכך, משמע שהשינוי אכן יתרחש. קיומה המלאכותי של הרשות, כשלעצמו, מנציח את המשטר הקיים, משום שהוא ממשיך לקיים את האשליה שהמצב זמני, ואפשר להמשיך להשתעשע בחלופות תיאורטיות ל"הסדר הקבע" באמצעות "תהליך מדיני", שהנה הנה יביא את הפתרון. כל מי שהסטטוס קוו משרת את מטרותיו או נרתע מפני ניתוח אמיתי ונוקב של המציאות מעוניין לשגות באשליית הזמניות, וכך, הכוחות המעוניינים לשמר את המצב הקיים חזקים מהכוחות השואפים לקעקע אותו. אי אפשר להתחמק מהמסקנה שהסטטוס קוו עמיד, ולא עתיד להשתנות במהרה. במשך יותר מ-40 שנה, בדרך של ניסוי וטעייה – בלי תכנון, אבל מתוך מענה לקוד של חברת מתנהלים – השתכללה מערכת השלטון הישראלית המבטיחה שליטה מלאה על כל גורם או תהליך שעשוי לפגוע בדומיננטיות המוחלטת של הקהילה היהודית ובזכויות היתר הפוליטיות והחומריות שצברה.

אינו קופא על שמריו

אין להבין מכך שהמציאות קופאת על שמריה. אדרבה, הצעדים שנועדו להנציח את הסטטוס קוו גרמו לשינויים העשויים להביא לתוצאות ארוכות טווח. כל השינויים הללו הם בעלי משמעות רבה, אבל הם שינויים פנימיים המתנהלים תחת מטריית השליטה הישראלית.

הניתוק בין הגדה לעזה, בעקבות ניצחון החמאס והמצור הישראלי, אינו זמני והוא הפך לעובדה אשר תשפיע על גורל העם הפלסטיני בטווח הארוך. ההשתלטות הסופית של חמאס על כל מוקדי הכוח ברצועה, והלגיטימציה שממנה הוא נהנה, מבססות את שלטונו. בהעדר סיכוי לשינוי בתהליך הבידול

בין הרצועה לגדה, יתבססו שתי מערכות שלטוניות נפרדות ועוינות זו לזו. ישראל יכולה לרשום לעצמה הישג: מיליון וחצי תושבי עזה יצאו לדרך שתביא אותם בעתיד הלא רחוק להקמת קריקטורה של מדינה פלסטינית על כ־1.5% משטח פלסטין ההיסטורית, ובה 30% מבני עמם החיים במולדתם.

הקנטון השני, ששטחו הולך ומצטמצם עקב התרחבות ההתנחלויות, ובו יותר משני מיליון נפש, נחשב היום כליבת העם הפלסטיני, אך למעשה הוא סופח לישראל, וחלים בו תהליכים פוליטיים הדומים לאלה שעברו על הפלסטינים בתוך מדינת ישראל אחרי 1948, בשינויים המתבקשים מהתנאים ההיסטוריים השונים ומסדרי הגודל האחרים. שגשוג כלכלי ועייפות מאלימות יוליכו לשינוי עקרוני באסטרטגיה הלאומית הפלסטינית בגדה, אשר למרות ביטויי הדבקות ב"מאבק המזוין" תשאף לצבור כוח כלכלי-פוליטי ותפתח מנגנוני מאבק לאומי לא אלימים. ואולם, שינוי זה אינו יכול להתרחש כל עוד ממשיכה לכהן רשות פלסטינית המתיימרת לשמש גוף ריבוני בעל ממשלה, פרלמנט וכוחות חמושים. אש"ף נהפך לאוסף של פונקציונרים מקבלי משכורת המקבצים נדבות בוועידות הבינלאומיות. הרשות עוסקת במלחמת חורמה נגד חמאס, המתבצר בעמדות אנכרוניסטיות, ואילו הפזורה הפלסטינית נותרה בלי מנהיגות.

מודלים של משטרים

פתרון "שתי מדינות לשני העמים", הזוכה לתמיכה בקרב המרכז-שמאל הישראלי, מניח שמדינת ישראל תמשיך להיות מדינת העם היהודי כפי שהיא מתקיימת כיום, דהיינו שהפלסטינים בישראל נהנים משוויון זכויות אינדיבידואלי, אך נתונים לאפליה לאומית קולקטיבית. מולו אפשר להעלות את מודל "מדינת כל אזרחיה", שפירושו בעצם מדינה דו־לאומית דה־פקטו בגבולות 1948. מודל זה מחייב שינויים חוקתיים כגון קביעת אוטונומיה חינוכית ותרבותית למיעוט, שיתוף המיעוט בכל מוסדות השלטון בהתאם לגודלו הדמוגרפי, וקביעת זכות וטו בחקיקת חוקים הנוגעים לזכויות המיעוט. אבל מה באשר ל"מדינה הפלסטינית" בתוך המודל הזה? קיימים כמה וכמה וריאנטים, ההופכים את הכותרת למעורפלת, במקרה הטוב, ולפארסה במקרה הגרוע. מבחינת הפלסטינים, מדובר יהיה במדינה ריבונית לחלוטין, בגבולות ה־4 ביוני 1967 (על־פי פלסטינים אחרים – גבולות החלטת עצרת או"ם 181 מ־1947), בעלת גישה חופשית אל העולם החיצון בדרך היבשה, הים והאוויר, שליטה מלאה על כל המשאבים הפיסיים, ריבונות בעיר העתיקה, כולל הר הבית, וכל השטח

ממזרח לקו שביתת הנשק, פירוק ההתנחלויות ומימוש "זכות השיבה" על פי פרמטרים גמישים (ללא ויתור על העיקרון). מובן שחזון מינימליסטי זה ניצב בניגוד גמור למה שגובש כקונסנזוס ישראלי המרבה לדבר על פירוז וריבונות מוגבלת.

אפילו "הבנות ז'נבה", שנוסחו בין ראשי השמאל הציוני לכמה גורמים ברשות הפלסטינית מחילות הגבלות על ריבונות המדינה הפלסטינית (חלקן חמורות וחלקן זמניות); גבולות ה-4 ביוני 1967 עם תיקונים "הרדיים" ביחס של 1:1; חלוקת ירושלים (והעיר העתיקה), השארת גושי התנחלויות הצמודים לגבול בריבונות ישראל. בקמפ דייוויד (יולי 2000), ואחריו בטאבה, נוסח וריאנט נוסף של המודל הזה. הוא סוכם בידי הנשיא קלינטון (7.1.2001), ועל פיו גבולות המדינה הפלסטינית היו אמורים לכלול את כל רצועת עזה ועד 96% מהגדה המערבית, עם חילופי שטחים בשיעור של כשלושה אחוזים.

אריאל שרון – מתנגדה המושבע של מדינה פלסטינית ממערב לירדן והאסטרטג של "ירדן היא פלסטיין" – הפתיע בתמיכתו ב"מדינה פלסטינית". רבים ראו בכך את "ניצחון השמאל", והוכחה לכך שפתרון החלוקה הוא "בלתי נמנע". למעשה, שרון חשב על מדינה בנוסח הבנטוסטאנים של דרום אפריקה כבר מסוף שנות השבעים. תכנית זו התממשה בהקמת גדר ההפרדה בגדה ובהתנתקות החד-צדדית בעזה. מנקודת המבט של רצף המודלים, "מדינה אחת – חלוקה", תוכנית הבנטוסטנים של שרון עומדת כנקודת אמצע המשיקה לשתי החלופות. מצד אחד, עונים הקנטונים הפלסטינים על הדרישות המינימליות להיחשב כ"מדינה", ומצד שני, השטחים מנותקים מן העולם החיצון – ללא כל אפשרות לנהל חיים כלכליים עצמאיים, וללא תשתית פיסית – הם לא יותר מאשר אוטונומיות מוניציפליות או פרובינציאליות, התואמות מבנה דו-לאומי רגיונלי.

איך אירע ששרון ויורשיו, אולמרט וליבני, אנשי "המחנה הלאומי", הפכו לחסידי מדינת הלאום הפלסטינית? מה הביא את מי שלגבי דידם התקיים רק קולקטיב לגיטימי אחד בארץ, והפלסטינים היו בעיניהם רק ארגוני טרור, להצהיר שהסכסוך הוא סכסוך לאומי, ולכן פתרונו הוא פתרון לאומי, בדמות הקמת שתי מדינות לאום? למהפך גרמו הפלסטינים. בחוללם את אינתיפאדת אל-אקצה, הם כפו על הישראלים את התובנה שאי אפשר להדביר אותם, להתעלם מהם או לגרשם. האינתיפאדה הכריחה את הישראלים, לראשונה בתולדותיהם, לסמן את גבולות התפשטותם הטריטוריאלית באמצעות גדרות הפרדה ומחסומים, ולזנוח שטחים מאוכלסים העלולים לערער את המאזן הדמוגרפי. שאר השטח, המרוסק

ונטול סיכוי לקיום עצמאי, אשר גבולות הריבונות בו הם גובה הכתים ועומק הקברים, יכול, על פי הנביאים החדשים של הלאומיות הפלסטינית, ליהפך למדינת לאום פלסטינית; ואם אין הם רוצים ליהנות מהנדיבות הישראלית – ידע העולם כולו עד כמה לוקים הם בהרס עצמי ובכפיות טובה. חלקים נכבדים בשמאל הישראלי, השמים את כל ייחבם על "חלוקת הארץ" כעיקרון מטא־פוליטי, מתברכים בניצחונם; הם מאמינים שדרכם ההיסטורית ניצחה. עכשו אפשר להעמיס את כל הטרגדיה הפלסטינית על המדינה המיועדת להשתרע על פחות מ־10% משטח פלסטין ההיסטורית. היא אמורה לתת פתרון לאומי כולל גם לאלה הנמצאים במחנות הפליטים בפזורה (אשר יוכלו לממש את זכות השיבה בשטח הפלסטיני), וגם לאזרחים במדינת ישראל (שיממשו את זכויותיהם הקולקטיוויות רק ב"מדינתם"). זהו פתרון זול, ועקרוני־כביכול, שהרי הוא מבוסס על המודל הישן והמכובד של סכסוך על טריטוריה בין שני לאומים, ופתרונו – שתי מדינות לשני עמים.

דו־לאומיות פלסטינית וצינונית

בסוף שנות הששים טבעו קבוצות שמאל באש"ף את סיסמת "המדינה הדמוקרטית־חילונית", וזו אושרה, בשינויים מסוימים, בוועידת אש"ף ב־1969. ב"מדינה החילונית" היו אמורים להיות יהודים וערבים – כולל כל הפליטים, אחרי שיבתם – במדינה אחת, בשליטת הרוב הפלסטיני, ובקואליציה עם יהודים מזרחים. רוב הקבוצות הפלסטיניות דחו את הרעיון משום שהוא העניק מעמד שווה ליהודים "שהיגרו לפלסטין ותפשו את בתי הפלסטינים". החוגים האסלאמיסטיים התנגדו להקמת מדינה חילונית, שלא על פי חוקי האסלאם. בעיני הישראלים היתה סיסמת המדינה החילונית מזימה להרוס את מדינת הלאום היהודית־צינונית. ב־1977 שינה אש"ף את יעדיו האסטרטגיים וקבע את תוכנית השלבים: "מדינה פלסטינית לאומית ועצמאית ככל חלק של האדמה הפלסטינית ללא פשרה, הכרה או מו"מ". גם אסטרטגיה זו הוחלפה ב־1988 בנכונות להסכים על הסדר קבע של מדינה בגבולות 1947 (ואחר כך 1967), ובירתה מזרח־ירושלים – ומימוש מוסכם של זכות השיבה. התמיכה הפלסטינית "בשתי מדינות לשני עמים" על פי קווי 1967 היא קצרת ימים – בת פחות משני עשורים.

התנועה הצינונית נמנעה מהגדרה חד־משמעית של מטרתה הלאומיות עד אמצע שנות הארבעים למאה הקודמת. מטרת הקמתה של מדינה יהודית ריבונית

הובלעה בזיהוי שזיהתה את עצמה כתנועת שחרור לאומית, ואולם בכל שנות "המדינה בדרך" התנהלו ויכוחים על היתרונות שבהבלטת המטרה. זה היה סלע המחלוקת העיקרי בין חסידיו של ז'בוטינסקי לבין מרבית חברי התנועה הציונית. ההסתדרות הציונית ביקשה להפוך את הארץ ליישות עצמאית עם רוב יהודי. מסיבות שלא כאן המקום לעמוד עליהן הסתפקה התנועה הציונית בניסוח מטרות ביניים פוליטיות, והללו השתנו בהתאם לתנאים. המטרות היו (בסדר כרונולוגי): בית לאומי, עלייה בלתי מוגבלת ויצירת רוב יהודי, "ציונות אורגנית" (התיישבות בלתי מוגבלת והקמת מגזר כלכלי יהודי עצמאי), חלוקת שלטון שווה בין היהודים לערבים (parity), מדינה דו-לאומית, פדרציה של קנטונים יהודיים וערביים, חלוקה, "קומונוולת" יהודי; רק בתחילת שנות הארבעים הועלתה התביעה הפומבית והרשמית להקים מדינה יהודית ריבונית. השאיפות הטריטוריאליות של התנועה הציונית גם הן לא הוגדרו. בהסכמה לחלק את ארץ ישראל ב-1936 וב-1947 ראו רבים שלב בדרך להגשמת השאיפות הטריטוריאליות המלאות, ואולם היו שראו בה פשרה עקרונית בין התנועה הציונית לתנועה הלאומית הפלסטינית. לימים היתה אי הגדרתם הברורה של יעדי הציונות הגורם המכריע למבוכה הרעיונית שהשתררה עם כיבוש הגדה והרצועה.

בתקופת המנדט היה רעיון הדו-לאומיות מקובל (בשילובים המוקדמים של המפעל הציוני) על הממסד הרשמי, כולל אישים כחיים ויצמן ודוד בן-גוריון. אבל יש לזכור שבאותה תקופה היה גודלו של היישוב היהודי בארץ ישראל פחות מ-30 אחוז מהאוכלוסייה, ודרישה למדינה יהודית היתה נתפשת כחוצפה; הסדרים של שיתוף-בשלטון על בסיס שוויון (parity) נשמעו טוב יותר. גם פדרציה של קנטונים על בסיס עדתי (יהודי-נוצרי-מוסלמי), יכלה למתן את השפעת הפער הדמוגרפי העצום לטובת הערבים, פער שגרם להתנגדות מצד היישוב היהודי לכל ניסיון בריטי להעניק לתושבי הארץ מידה מינימלית של שלטון עצמי.

למזלם של היהודים, הערבים התנגדו לכל מאמצי הבריטים להקים מועצה מייעצת ליד הממשלה. אף כי הפלסטינים היו עשויים להשיג בה רוב, הם התנגדו לה התנגדות עקרונית, משום שכפרו לחלוטין בלגיטימיות של המנדט הבריטי, אשר כלל את התחייבות בריטניה להצהרת בלפור. תכניות הממשלה הבריטית להקמת מדינה פלסטינית ובה רוב ערבי ("הספר הלבן" של 1939) נתפשו כבגידה ביישוב היהודי וכעילה למרד נגד השלטונות. הברירה בין ארץ ישראל דו-לאומית לבין חלוקה הוכרעה פעמיים: בשנת 1936 דחתה ועדת פיל

את תכנית הקנטוניזציה שהציעה הסוכנות היהודית ובחרה בחלוקה. בשנת 1947 החליטה עצרת או"ם על תכנית החלוקה והקמתן של שתי מדינות – על פי תכנית הרוב בוועדה המכינה – ודחתה את תכנית המיעוט שהציעה להקים מדינה פדרטיבית.

רק קבוצה שולית של אינטלקטואלים יהודים, שבראשה עמדו מרטין בובר ונשיא האוניברסיטה העברית יהודה מגנס, ראו במדינה דו־לאומית מודל בעל משמעות ערכית ודרך יחידה למנוע סכסוך דמים שאין לו סוף. הם ביקשו להשתית את המדינה הדו־לאומית על המודל השוויצרי, אבל הדגישו יותר את עקרון השוויון (parity) מאשר את פרטי תוכניתם. ואכן, לא היה להם שום צורך בפירוט כזה, משום שגם הפלסטינים וגם הציונים דחו את רעיון הדו־לאומיות, ורבים מהיהודים אף ראו בו מעשה בגידה אנטי־ציוני. תנועת השומר הצעיר אימצה מרכיבים מסוימים מתכנית זו, אבל הקמת המדינה הביאה לקצה את היוזמה, ולהשלטת התפישה שרק מדינת לאום יהודית היא הגשמת הציונות, וכל מי שמעז לפקפק בעיקר אמונה זה הוא בוגד.

לאחר מלחמת 1967 היה זה דווקא הימין שהחל להשתעשע במודל הדו־לאומי, בצורה שתאמה את האידיאולוגיה שלו ("תכנית האוטונומיה"). האידיאולוגיה של הליכוד (ותנועת החירות) שללה את "זמניות" השליטה הישראלית ואת הגדרתה כשלטון כיבוש. אבל תפיסת "ארץ ישראל השלמה" התנגשה במציאות הדמוגרפית, והעלתה בפני המרכיב הליברלי בליכוד את השאלה המפורסמת: מדינה יהודית או דמוקרטית? התשובה שנתן מנחם בגין נגזרה מהמציאות שהכיר במזרח אירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה: אוטונומיה תרבותית, לא טריטוריאלית, למיעוטים לאומיים. תכנית האוטונומיה של בגין שונתה בהסכם קמפ־דייוויד (1978) ונוסף לה מרכיב טריטוריאלי, ועל הבסיס הזה (בשינויים מהותיים) התגבש המודל שהולך להסכמי אוסלו. גם הסכמי אוסלו יכולים להיחשב כהסדרים דו־לאומיים דה־פקטו, משום שתחומי השליטה (הגיאוגרפיים והחוקיים) של הרשות הפלסטינית מטושטשים במכוון, המעטפת החיצונית של גבולות ארץ ישראל המנדטורית ורישום האוכלוסין נותרו בידי ישראל, והמערכת הכלכלית נשלטת בידי ישראל. יתר על כן, כל מערכת ההסכמים הסבוכה של אוסלו, חייבה תיאום הדוק עם ממשלת ישראל, ובהתחשב בפער הכוחות העצום לטובת ישראל, ברור היה שהרשות הפלסטינית תזכה בסמכויות משניות, והיא למעשה לא יותר משלטון פרוכניציאלי, אולי אף מוניציפלי.

מפלגת העבודה וקבוצות הלויין שלה דגלו ב"פשרה טריטוריאלית", בין

בדרך של מסירת חלקים מהשטחים הכבושים לירדן ("האופציה הירדנית") ובין במסירתם לפלסטינים ("אוסלו") או "בהתנתקות חד-צדדית". עמדתם האידיאולוגית איפשרה להם להגדיר את שליטת ישראל בשטחים כ"זמנית" – וגם "להחליט שלא להחליט" ביחס למעמד הקבע שלהם – ולכן יכלו למסד את השליטה הישראלית בלי להיזקק לשאלות הקשורות בהשלכות השליטה בשטחים על מבנה המשטר בישראל.

חוגי המתנחלים – שמאמץ ההשתלטות שלהם על קרקעות הגדה המערבית ואיכלוסן היה גורם נכבד כל-כך ביצירת המשטר הדו-לאומי דה-פקטו – העלו הצעות לפיהן הפלסטינים יסתפקו כמה שהציע להם בגין – אוטונומיה מוניציפלית ותרבותית. דוברי ימין קראו לחדש את "האופציה הירדנית" שבמסגרתה הפלסטינים יצביעו לפרלמנט של ירדן. "תכנית ההתנתקות" של אריאל שרון, וההכנות להקמת קנטונים פלסטיניים בגדה המערבית ("תכנית ההתכנסות"), משתבצים היטב במסגרת הדו-לאומית של הליכוד, שעברה גלגולים רבים אבל נותרה כשהיתה: שליטה ישירה ועקיפה על כל שטחה של ארץ ישראל המנדטורית, ללא הידברות והסכם עם הפלסטינים, אבל גם בלא הגדרה ברורה של אופי המשטר. נכונות הימין לכנות את רצועת עזה – "המנותקת" – והקנטונים של הגדה המערבית בשם "מדינה", משלים את רצף המודלים, שבקצותיו עומדות בצד אחד שתי מדינות ריבוניות בתוך פלשתינה המנדטורית, ובצד הנגדי – מדינה אחת, מאוחדת וריכוזית.

שוויון של כבוד

בדרך כלל מתייחסים רק למודל דו-לאומי אחד: המודל של "לכל אדם קול" ("One man one vote"). זהו מודל של מדינה אוניטרית (Unitarian) וריכוזית, שבה מתייחסים לזכויות אינדיווידואליות של האזרחים, אבל לא מעגנים בחוקה זכויות קולקטיביות-אתניות למיעוט. זה המודל שנקבע בדרום אפריקה לאחר סילוק האפרטהייד, והוא פועל שם הן מסיבות היסטוריות והן בגלל יחסי הכוחות הדמוגרפיים והכלכליים, וגם משום שחלופת החלוקה (שנרונה ונרחתה) אטרקטיבית פחות, או לא ישימה. המודל הדו-לאומי האוניטרי אינו תואם כלל את המציאות בישראל/פלסטין, משום שהוא עתיד להנציח את הדומיננטיות של הקבוצה היהודית ולקבוע באמצעים "חוקיים" את שלטונה. במציאות הישראלית, של קיטוב אתני, כלכלי ותרבותי בעל שסעים מקבילים, מערכת חוקתית דמוקרטית-ליברלית לא יכולה לתפקד, שכן הבעיה נעוצה בזכויות

קולקטיביות המתנגשות זו בזו, והמערכת הפוליטית (בחירות והפרדת רשויות) אינה יכולה לתעל לתוכה את החיכוכים הבינ־אתניים. מתגנב החשד שהשיח הציבורי עוסק רק באופציה הדו־לאומית האוניטרית, משום שזוהי באמת אופציה בלתי אפשרית, ובכך יוצרים דה־לגיטימציה של הדו־לאומיות.

קיימים כמובן מודלים אחרים, שיישומם עשוי להיות יעיל ומעשי יותר מאופציית החלוקה, או אפילו פשוט יותר. מודלים אלה מבוססים על שילוב של חלוקה טריטוריאלית בעלת "גבולות רכים", ושיתוף במערכת השלטון. בהקשר לכך ראוי לציין שכמעט כל תהליכי השלום בסכסוכים בין־קהילתיים שנוסו בשנים 2004–1989 היו מבוססים על מודלים דו־לאומיים. אחת הסיבות לשימוש במודלים הדו־לאומיים לפתרון סכסוכים אתניים נובעת מכך שפתרון של חלוקה, המחייב שינוי גבולות בין־לאומיים, מפר את האיזון הגיאופוליטי הקיים, וגורם למתחים בין מדינות שכנות. לדוגמה – פתרון לבעיית הכורדים בדרך של חלוקת עיראק (או אפילו הקמת פדרציה) יגרום לזעזועים פוליטיים חריפים בשלוש מדינות גובלות, שבהן מיעוט כורדי גדול (איראן, תורכיה, סוריה). לכן מעדיפים לשמר את הגבולות הבינ־לאומיים המוכרים – הדומים לפסיפס, שכל שינוי בו מעוות את התמונה ויוצר קשיים – ולהעדיף, אם ניתן, גבולות פנימיים "רכים". הרצון להימנע משינוי גבולות בינלאומיים והעדפת הגבולות הפנימיים, המבטיחים תנועה חופשית וערפול של סוגיית הריבונות, הדריך את מנסחי הסכם דייטון (1995) שהביא לקצה את המלחמה בבוסניה, והוא גם העומד בבסיס התכנית לפתרון הסכסוך בקפריסין.

בבוסניה־הרצגובינה הסכימו שלוש הקהילות – הסרבית, המוסלמית והקרואטית – (בתיוכום, בעידודם ובלחצם של גורמי חוץ רבים) להמשיך ולקיים את המדינה כגבולותיה הישנים, תוך חלוקתה הפנימית לשתי יישויות אתניות ומערכת של שיתוף כוח בשלטון המרכזי. צירוף של מרכיבים פדרליים־טריטוריאליים ושיתוף־כוח (power sharing) פועל בבוסניה־הרצגובינה בצורה מניחה את הדעת. הקהילה הבינ־לאומית הבינה את יתרונות השמירה על השלמות הטריטוריאלית של המדינה והעדיפה גבולות פנימיים על קווי חלוקה קשיחים, שהיו מקשים על תנועה חופשית ושיקום כלכלי.

תוכנית קופי אנאן (מזכיר האו"ם) היתה אמורה להיות הבסיס לקבלת קפריסין לאיחוד האירופי. אמנם התכנית לא זכתה לרוב במשאל העם שנערך בחלק היווני של האי, ולא בוצעה בינתיים; אולם מרכיביה מדגימים את הנורמות שהקהילה הבינ־לאומית היתה רוצה לשים בבסיס פתרונם של סכסוכים בין־קהילתיים. התכנית בנויה על פדרציה של שני אזורים אתניים על פי המודל של שווייצריה:

כל אזור יהיה עצמאי בכל התחומים שהחוקה לא הגדירה כשייכים לממשלה הפדרלית. תכנית אנאן היא דוגמה לכך שהקהילה הבינלאומית שואפת להסרת גדרות ומחסומים ולהחלפתם בגבולות אתניים רכים תוך שמירה על שלמותן הטריטוריאלית של מדינות דו-לאומיות.

אחרי ככלות הכל, הדילמה בין מדינה אחת לשתי מדינות אינה עוקרת הרים; בסך הכל זוהי בחירה בין חלוקה אנכית (טריטוריאלית) לבין חלוקה אופקית (שיתוף בנתחי שלטון). השאלה המכרעת אינה איזו חלופה טובה יותר, אלא מהו הבסיס הערכי לחלוקה. כאן יכולה לסייע ההגדרה העומדת בבסיס "הסכם יום הששי הטוב" האירי. הגדרה זו נוסחה בעזרת המונח "שוויון של כבוד" (Parity of Esteem), שפירושו כיבוד הזהות והאתוס של שתי הקהילות. יעד המשא ומתן באירלנד הוגדר כך: "להשיג דו-קיום בשלום במרחב פיזי משותף, למרות ההבדלים התרבותיים".

לכן נקבעה בצפון אירלנד חוקה שהבטיחה לכל חלקי האוכלוסיה, משתי הקהילות, יכולת לקחת חלק שוויוני בשלטון, תכנית שעיקריה הם: אספה נבחרת בת 108 חברים, אשר מוסדותיה הוקמו "בפרופורציה לכוחן של המפלגות". ההחלטות מתקבלות על בסיס דו-קהילתי באחת משתי דרכים: הסכמת רוב החברים מכל קהילה (יוניוניסטים-פרוטסטנטים ולאומיים-קתולים), או 60 אחוזים מחברי האסיפה, הכוללים לפחות 40 אחוזים משתי הקהילות, המשתתפים ומצביעים. ממשלה מורכבת מראש ממשלה וסגנו הנבחרים על-ידי האספה על-פי החלטת נציגי שתי הקהילות; האמנה האירופית לזכויות האדם, ומגילת זכויות האזרח של צפון אירלנד המשמשות כביטחונות, "שיבטיחו כי כל חלקי האוכלוסיה יוכלו להשתתף ולעבוד ביחד במוסדות האלה בהצלחה". ההסכמים מפרטים צעדים המבטיחים את השוויון האתני בתחומי המינהל, הכלכלה, התכנון האורבני, מימון המוסדות הקהילתיים ובעיקר חינוך, גיוס למשטרה, שיכון ועוד. הוקמה "ועדת שוויון קהילתי" המשמשת כמוסד קבילות.

למודלים הרב-לאומיים אפשר להוסיף, כמובן, את בלגיה, שווייץ וקנדה; ראוי גם לציין שבניגוד לתפישה הרואה בלבנון דוגמה לכישלון הרב-עדתי (או שיתוף-כוח), למעשה ההסכם שהביא לסיימה של מלחמת האזרחים (הסכם טאיף, 1989) הוא אשרורה של שיטת הממשל הלבנונית הרב-עדתית (המבטיח שוויון בין מוסלמים לנוצרים). דוגמה נוספת היא הסכם אוהריד (Ohrid) משנת 2001, שקבע את זכויות המיעוט האלבני ברפובליקה של מקדוניה. הספרות ההיסטורית, הפוליטית והחוקתית מלאה וגדושה בדוגמאות תיאורטיות ומעשיות, שהתמודדו עם בעיות של מדינות שסועות סכסוכים אתניים. השיח

הישראלי בוחר להתעלם מכל הניסיון שנצבר, ודבק בהתנגדות גורפת לכל מודל דו־לאומי. מפליא עוד יותר שהקהילה הבינלאומית, שברוב המקרים דוגלת בשמירה על שלמותן הטריטוריאלית של מדינות שסועות, תומכת במקרה של ישראל/פלסטין דווקא בפתרון של חלוקה.

יכול להיות שסוכני שינוי החשיבה מצויים דווקא בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל. מספרם גדל פי חמישה מאז היו למיעוט מופלה במדינת ישראל. מקבוצת שוליים הם הפכו למיעוט מגובש, המכיר בערך עצמו ומאתגר את קהילת הרוב בתביעות שוויון קולקטיבי וזכויות לאומיות. עשרות שנים של אינטראקציה עם הקהילה היהודית והאליטות שלה, ולימודים במערכת חינוך אקדמית משותפת, יצרו היכרות אינטימית עם היריב היהודי־ציוני, עם כוחו וחולשותיו. "מסמכי החזון" שניסחו, ובראשם התביעה לדמוקרטיה הסדרית ושיתוף בשלטון, עשויים לשמש בעתיד כמניפסט היסוד של העם הפלסטיני, המותאם למציאות הדו־לאומית דה־פקטו.

תהל פרוש

שירי זמן

1.

אני חיה בעולם ללא קץ. ללא
 קץ. אני חיה בזמן המתוח בזמן
 ומסביבי ירחים של קיץ
 ירחים של חרף, עלעלים אדמים
 בקרקע הרטבה, הכל מצמיח נצח, מעבר
 למעקה המרפסת – חתול אפר, מעבר
 לחתול – בית, ומעבר לבית – אשה, לשונה
 האדמה. היא מחיכת מעבר למעקה
 המרפסת, לחתול, לבית, לעולם
 לא תמות. לא בשבר ולא באדמה חרוכה.

2.

שאלתי אם זה יוכל להיות בבקר.
 או אם בלילה, או בין לבין, באחת
 השעות החורות. שאלתי אם נתן
 לדחות את זה. אם הזמן יסבל את
 זה. התעקשתי שגופי אינו יודע,
 שהשעות חסרות משמעות,
 שהצטברותן לימים, לשבועות, לחדשים,
 לשנים, כל הזמן הזה. שגופי אינו יודע.

3.

אל תחזר לְכָאן. חֲכֵה
 בְצִמָּת, בְּרָחוּב, לִיד בְּתֵי הַקּוֹלְנוֹעַ.
 חֲכֵה שְׁעוֹת, יָמִים, שָׁנִים, חֲכֵה
 לְזִמְן הַטּוֹב לְבוֹא,
 עֲצֹר, עֲצֹר,
 אֵתָה יוֹדֵעַ אֵיךְ לְעֲצֹר?

4.

דְּקָה, שְׁעָה, יוֹם, שָׁנָה, מֵאָה שָׁנִים.
 אוֹתוֹ רָחוּב, אוֹתוֹ תַמְרוֹר, אוֹתוֹ מְרַחֵק.
 עֲצֹר כְּבָר.

5.

קו בְּרִזְל מְתוּחַ, רְאִיתִי צְפוֹר מֵתָה
 וְחֲתוּל רָעֵב וְשָׁמַח. לִיד הַפֶּח
 אֶכְלָה אִשָּׁה יָפָה אֲבִטִיחַ
 וְשָׁנִי גְבָרִים צְעִירִים עָרְמוּ אֲדָמָה
 עַל מְכוֹנִית. יִלְדָה חֲצָתָה
 כְּבִישׁ בְּאֵדָם.
 אוֹת, אוֹת, הִנֵּה הָעֵתִיד:
 הָאִשָּׁה תָמוּת, הָאֲדָמָה תִצְמִיחַ,
 הַיִּלְדָה תִגְדֵּל, הַחֲתוּל יֵאכֵל.

6.

שָׁמִי כָזָה. זָרַע חֲשֵׁכָה
 אָדָם. בֵּימֵים הֵייתִי הוֹלְכֶת כְּפּוֹפָה
 סְנַטְרֵי דוֹקֵר בְּחִזִּי וְרוּחוֹת תְּבוֹסָה
 סוֹטְרוֹת לִי. שָׁמִי
 הִזְיָה כָזָה, שֶׁהִקִּירוֹת צָחֵקוּ.
 אֲנִי חוֹשֶׁבֶת שְׂזֹאת הַסִּבָּה. אֲנִי
 חוֹשֶׁדֶת בְּכֹל חֲתוּל שֶׁהוּא יוֹדֵעַ.
 מֵהוּ הַדְּבָר הָאֶפֶל שֶׁרָאִשׁוּ רֵאשׁ מְדוּנָה

וּגְפִיו עֲבוֹת כְּעֲצִים?
 אוֹלֵי זֹאת הַסִּבָּה. שְׁמִי כְּזֶה
 לְגַחַךְ. לְשִׁקֵּר. שְׁמִי הוּא בְּטוֹן,
 אֲבִנֵי יָם, הַר מְנַפֵּץ, קְלוּחַ
 אֶפְרַיִם דָּק, זֶהוּ שְׁמִי

.7

רְאִיתִי עֹשֵׁב יָם לְיַד הַחוֹף, וְהִמְצִיל אָמַר
 לֹא לְהַפְגֵּס, חֲלַמְתִּי עֲלֶיךָ וּבֵאתָ לִי
 הַמְזֻהָם וְהַעֲשָׂבִים הָרַכִּים אֲחִזּוּ
 בְּעֵרִים שְׁלֶךְ, בִּיּוֹם, דְּבָרִים מוּזָרִים,
 נְחָשִׁים, עֲתִידִים בְּבִדְלַח, יֵלֵךְ אַחֵר,
 אֲשֶׁה אַחֲרָת. וּבִיּוֹם
 הַזֹּזוֹת רְהִיטִים וְהַזֹּזוֹת, הַזְּמַן הַמוּזָר, הַלְכָתָּ.

.8

הַרוּחַ הַקְּפוּא שֶׁרֵט, יָדֵי פֶשֶׁטוּ
 צוּרָה הַצְּדָה, רְחוּק מְכָאן
 לְשׁוֹן בְּתוֹךְ פֶּה, מְמַאֵן וְחֵם.
 הַמְטָה הִיא עֹשֵׁב מְלַחְמָה, פֶּר
 שְׁחוּט. אֲבָל בְּתוֹךְ עֵינֵי
 אֵינִי רוֹאָה, כְּעַת
 עֲבָרָה שְׁעָה, עֵבֶר הַיּוֹם,
 הַרוּחַ כָּאן נִפְוֵחַ וְדָם בְּצִוְאָרֵי
 סוּגֵר שְׁרִשְׁרֵת.

.9

הִיְתָה בֵּינֵינוּ הַבְּנָה. קִבְעֵתִי שְׁעוֹת
 וַיָּמִים שֶׁל הַפּוּגָה,
 קִבְעֵתִי מֵה לֹא יִסְפֹּר.
 הַזְּמַן רְכוּן אֶפֶל עַל מִצְחִי, עִם הַסִּפָּה,
 עִם הַשְּׁלֶחֶן, עִם הַרְצָפָה.
 שְׁכַבְנוּ לִישׁוֹן וְהִתְעוֹרְרָנוּ.

הזמן, הזמן
אמרתי לעצמי, הוא לא ישים לב.
אכל מצלחתי, רחוב, שמש,
גשם. לחשתי לו כאן, כאן.

.10

חשובי הסתבריות
שנויי מספרים על גב היד והמצח
כל דבר שנמדד או נספר
התקיים והספיק.

מיכל פאר

צילומי לילה

בחשיכה הסמיכה יצאה אל החצר, בסודר אדום שכיסה את כתפיה הרזות, פעם, כשהיתה בת ארבע-עשרה, חלמה, שם גם מצא אותה גבריאל בלילה ההוא: אשה בשיער בהיר ארוך, זרועותיה דקות פשוטות לצדדים, עיניה חומות גדולות, שקועה בתוך כורסה דהויה מרופדת פרחים.

התעכב בכניסה לחצר, עמד מתחת לפיקוס. "קר הלילה, לא?" שאל. לא היה איכפת לו שלא ענתה, ובכל זאת אמר: גבריאל, גבריאל בלום.

שלט עץ היה נעוץ לגזע הפיקוס העתיק: משפחת פיי. עטלף טס מתחת לעלווה, נעלם. גבריאל עקב אחרי האשה. היא לא זזה. הלמות עצבנית פשטה מלבו אל גבו אל עורפו אל עיניו. נכנס. חצר גדולה, מלבנית, הבית ניצב בחלק הקדמי. אור לבן פרץ מחלונותיו הפעורים. כמו ספינת הצלה נראה לו הבית הזה. בחלק האחורי של החצר הסתככו שיחי בוגנוויליה, אדמה תחת שכבות של פרחים, עלים נרקבים, נמלים, עכבישים, טחב.

קר הלילה, גברת פיי. ותארי לעצמך שהסתיו עוד לא הגיע.

התקרב. יכול היה לומר לעצמו שהיא מבוגרת, עייפה, משך שנים היא יושבת כאן בלילות. ציין לעצמו רק שהיא לא קפטן ספינת ההצלה שלו.

היא התבוננה בו בשקט. דימתה אגלי זיעה נוטפים מעורפו אל גבו, אצבעותיו לופתות מכשיר קשר, שערו גזור ברישול מתנופף מצד לצד. כמה יש לו לאדם שנכנס כך אל חצר ביתי. אבל התרוממה, הושיטה לו את ידה.

חמה נגעה כפה בידו והוא התענג, הביט בפניה, גילה שהיא יפה, יפה מאוד לגילה. עיניה נראו שלא ידעו שינה הרבה זמן. היא מתחה את זרועותיה למעלה, כאילו התפללה.

"הכוכבים לא נראים הלילה..."

קולה הפתיע אותו, רך, כנוע, קטוע, כביכול הברות ראשונות מזה ימים רבים.

"תארי לעצמך, גברת פיי, אדם רוצה דבר אחד והדבר הזה כל הזמן חומק ממנו..."

"זה נכון, חשבתי למצוא כוכב נופל, אבל ראה: ערפל. אור ירח דל. לילה קשה אורב לנו". שילבה את ידיה זו בזו, בחנה אותו. "מה אתה מחפש בארץ המישור הזאת?"

"אני בימאי, מביים פרסומות. רק מה, באותה מידה יכולתי להיות פושע נמלט שמחפש מסתור, נניח במחסן שלך, ולא היית יודעת - "...", ליבו רעש בתוך גופו, עוויתותיו גברו. "אולי אפילו הייתי משלם לך תמורת המחסן שלך ואיזו ארוחת בוקר הגונה..."

"אילו היה לי מחסן, היית יכול אולי להסתתר בו, אבל אין לי", אמרה. "הנה, אחר הצהריים עברתי ליד הקונסרבטוריון, וראיתי אשה וילדה יורדות במדרגות הבניין. הילדה החזיקה תיק של כינור קטן. האשה אמרה לילדה, שהיתה בת שש, אולי שבע, הבאתי לך הפתעה, והוציאה חטיף שוקולד, והיא, הבת, נרגשת, קרעה את העטיפה ושאלה, אבל איך, איך ידעת שאהיה טובה היום? בטח שידעתי, ענתה לה אמה. אלוהים לחש לי..."

משב רוח ניענע את הבוגנוויליה, עוד פרחים נשרו אל האדמה.

"ואתה, האם היית טוב היום?"

"מה להגיד לך? ואם באמת אני פושע? צווארון לבן, פושע מלחמה, סוחר

ברכוש גנוב? מה אז?"

חיכה שתעכל את דבריו, הפשיל את השרוול, חשף את זרועו, הראה לה קעקוע: מה הוא היה עושה כעת?

"גבר צריך לרדת על ברכיו לפני שהוא נלחם".

אהה.

אני יורד על ברכי לפניך, אני נלחם על המחסן הזה, גברת פיי, אם יש לך מחסן, אני רוצה בו ללילה הזה. תארי לעצמך שהייתי יכול להפוך כל אבן כאן, לרמוס כל שיח, להבריח עטלפים, זה בדם שלי. אז אני נתקל במלים האלה שאני בעצמי צרבתי אותן כמחט חמה אל תוך הבשר שלי, לא פעם לא פעמיים, עשרות פעמים הכנסתי את המחט לתוך הבשר, כשביל שהמלים האלה יעצרו אותי מלכבוש כל דבר שנקרה על דרכי. מה הוא היה עושה כעת?

שתקה.

יורד על ברכיו...

עיניו ברקו. הפנה אליה את גבו, נכנס אל החצר. שלח את ידו לסבך הבוגנוויליות, אצבעותיו גילו קיר אפור, טחוב. הוא שבר את הענפים, מפרקיהם החדים פצעו את אצבעותיו. רגע אחד עצר כדי להביט בדם, ואז פרע את הענפים, אשכולות פרחים נפלרו לאדמה, חשף חלון קרוע בקיר, זגוגית מאובקת,

העוויות בעיניו גברו, בקושי יכול היה לראות בעינו השמאלית, מאחור עלה קול צעדיה, מאצבעותיו נטף הדם, הוא הסתובב אליה ואמר, "גברת פיי, אני חושב שמצאתי בחצר שלך מחסן!"
 "לא ידעתי", לחשה. "לא ידעתי".

אנשים נכנסו אל החצר, נשאו עימם ציוד צילום, תאורה, ארגזים. גנרטור זימזם ללא הרף. גברת פיי עמדה בכניסה. מדי פעם הפריע אחד מאנשי הצוות, שאל משהו, היא הינהנה, לא באמת שמעה. גבריאל קרב אליה, עיוור בעינו השמאלית, בעוד את הימנית המשיכו לתקוף אותן עוויות שהגיעו מלבו.

"את רואה? לא זכרת אפילו שיש לך מחסן, או שלא רצית לתת לי אותו", משך בכתפיו. "בינינו, מה זה משנה? אני צריך רק את הקיר הזה עם החלון. אפילו חשמל הבאנו איתנו. את לא תאמיני איזה יופי נעשה לך את המחסן. תארי לעצמך שאפילו את לא תכירי אותו. אחר כך תוכלי לראות אותו בפרסומת בטלוויזיה, בקולנוע, בכל מקום. הפרסומת הזאת עוד תעשה טוב למישהו, מישהו ילך ויקנה את הטלפון הזה שאני מפרסם במחסן שלך, אולי אפילו יציל איזה ילד, ילדה, לכי תדעי..."

חשב רגע ואז הוסיף: "זה כל העניין. אדם רואה משהו בטלוויזיה, נגיד מחסן, פשוט מחסן: קיר טחוב, חלון, מישהי יושבת בפנים, מצפה. שום דבר מיוחד. אבל הוא אמיתי, כמו הירך שלך, או כמו הלב שלך שפועם כשהגבר שלך נוגע בך. את ממש מרגישה שהיית יכולה להיכנס אל המחסן הזה, למלא את החלל שלו בגוף שלך, בגוף הזה, הממשי שלך". הוא התבונן בה בעינו האחת, מבטו התעכב על חזה, על צווארה הארוך, אור עדין שטף אותו בכתוליות. גבריאל השתוקק ללקק אותה, מלמטה למעלה, "שהוא לגמרי לא רע, הגוף הזה, אפילו יפה..."

"לא נכנסתי אליו שנים..."

"תוכלי לשמור בתוכו כל דבר שתרצי, צעצועים של הילדים, תמונות שאת לא תולה בבית, מראות של מכוניות, כל דבר. יש לך ילדים?"
 "בעלי מת."

"ננקה לך אותו. יופי של מחסן. פרפרים יהיו עליו, לא אמיתיים, דמיוניים. ממשי כמו החיים".

עטלפים טסו מתוך הפיקוס, עצרו מעליהם, אולי ביקשו סיבה לא לנרוד יותר.

"את יודעת, אני לא רואה עכשיו בעין אחת, ובכל זאת אני רואה היטב. את כל כולך אני רואה. כמה את יפה. זהו, את תהיי השחקנית שלי. האשה במחסן. תארי לעצמך איזה מפורסמת תהיי".

היא חייכה והוא חשב שהיא נראית כמו ילדה, כל כך צנומה היתה, כמעט שקופה.

"בסוף שופטים אותך אם לא מעדת", אמרה. "אם הלכת בתום. אעשה מה שתרצה -".

"אל תיבהלי ממני, גברת פיי. לא סתם צרבתי את המלים האלה על הבשר שלי, מה הוא היה עושה כעת. את מאמינה לי?"
"למה שלא אאמין?"

הגיעו עוזרי הפקה, טבלו מברשות בפחיות צבע צהוב, צבעו את הקיר האפור.

"לא יודע, לפעמים יש אנשים", התבונן בפועלים בעינו הימנית. "אדום! אדום! לא הגועל נפש הזה", צרח.

הוחלפו פחיות הצבע באחרות, הקיר נצבע אדום, עוזרת אחת, כהת שיער, מיהרה ועמדה לפני הקיר, ציירה עליו בתנועות מהירות פרפרים לבנים. גברת פיי גררה את הכורסה שלה והתיישבה לידה.

"כואי גברת פיי, אצייר גם לך פרפר", הציעה העוזרת כשסיימה לצייר את הפרפר האחרון. ניגבה את ידיה בשרוול מכנסיה, הוציאה פנקס שחור מכיסה, תלשה ממנו דף נייר וביקשה לצייר עליו.

"אפשר?" ביקשה גברת פיי. הגישה לה את זרועה והצביעה על פרק כף ידה. "כאן. בדיוק כאן אני רוצה פרפר, אם לא איכפת לך".

הוציאה עוזרת ההפקה עט אדום והחלה לצייר.
"בתמורה, אגלה לך ששמי אינו גברת פיי", לחשה גברת פיי באוזנה. "קוראים

לי אנה, ואם תרצי אז אנה פיי-משהו..."

עוזרת ההפקה חזרה על השם בקול שקט.

אז סיפרה לה אנה חלום שחלמה כמה פעמים. בחלום גילתה שפרפר כהה צרוב לה על פרק כף ידה הימנית, ממש כאן, הצביעה. "הבנתי שזה סימן, אבל לא ידעתי של מה, רק שעלי להסתירו מאנשים. לכן לבשתי חולצה עם שרוולים ארוכים. גיליתי גם שהפרפר יכול להתעורר לחיים ולשאת אותי על כנפיו בזמן שאני נושאת אותו על פרק ידי. בחלום הופיעו גם אמי וסבתי, וגם סבתה של אמי, וסבתה של סבתי, כל שושלת הנשים במשפחתי, יחד ירדנו בגרם מדרגות לולייני, מתחתינו היתה תהום. אני, הצעירה מכולן, אחזתי במעקה שלא אמעד,

אבל לרגע הופשל שרוולי והן גילו את הפרפר. מיד איבדתי את שיווי המשקל והתמוטטתי אל התהום. בדיוק אז אני מתעוררת, כל פעם באותו מקום, לצליל אותו רעש חבטה של הגוף המתנפץ אל הקרקעית. תמיד לא מבינה, הרי הפרפר ענוג כל כך, ואני, אני הרי לא יכולתי להתנגד..."

פרפר אדום, נקודות רבות על כנפיו, עמד על פרק כף ידה של אנה.

חפצים נזרקו מן המחסן, נערמו זה על גבי זה. גבריאל נכנס, שטוף זיעה, הסיט את ראשו לשמאל כדי להיטיב לראות מעינו הימנית את ההתרחשויות. המחסן עמד כעת ריק, אנשי ההפקה הקימו בו את התאורה. הוא ביקש לגרור פנימה את כורסת הפרחים, להעמידה ליד החלון. עוזרת ההפקה רצה אחריו, שלפה חוט ומחט, תיקנה כמה חורים בריפוד הכורסה. תנועותיה היו מהירות, והוא כרע לידה, נפעם, משתוקק, ליטף את חזה, את בטנה, את ישבנה.

"למה אני?"

"הציצים שלך משגעים אותי, כל הזמן אני מסתכל עלייך ומתאפק. אני יורד על ברכי. תיכף נכניס לפה את הגברת הזאת, נצלם אותה. מה את אומרת? אני אוהב את הטעם שלך. תארי לעצמך שאחר כך את ואני ניכנס אל תוך הבית. תגידי לי שכן..."

אנה עמדה על מפתן דלת המחסן.

"הנה גברת פיי", הזדקף. "בקרוב את והמחסן שלך תהיו מפורסמים, גברת פיי-..."

אנה פסעה פנימה מהססת, לרגע כמעט התמוטטה. עוזרת ההפקה מיהרה והושיבה אותה על הכורסה.

"אחת־שתיים ונגמור עם זה. מוכנים?" צעק גבריאל מעבר לחלון. "איפה העוזר־במאי שלי? הבנת מה את צריכה לעשות?" פנה אל גברת פיי. "רק להביט החוצה. כאילו את מצפה למשהו, למישהו..."

"עוד רגע", ביקשה עוזרת ההפקה. "חייבים לסדר לה את השיער, אולי הייתי שמה לה צעיף בהיר שיאיר קצת את הפנים שלה, לא?"

"כן, אולי זה ירענן אותה", אישר.

עוזרת ההפקה הברישה את שיערה של אנה, מלמעלה למטה, בעדינות, וסיפרה לה על טיול שעשתה למרכז איטליה, איך בכפר קטן שביקרה בו ישבה בבית קפה והמלצר ניגש, שאל מה את עושה, והיא ענתה, אני ציירת. המלצר עזב לרגע ואז חזר עם כוסית יין אדום לכבודה, מוֹנְטְפּוֹלְצ'אנו, התיישב ושוחח איתה

על ציירים שאהב, נתן לה דף נייר לבן וביקש: ציירי לי אפוקליפסה.

"כך", לחשה אנה. "קץ הימים מתחיל בתוך הבית".

אימה לפתה אותה. אבל התאורה הועמדה כבר מחוץ לחלון, פנסיה כווננו אל פניה, אור מלאכותי עז פרץ ובבת אחת התבהרה האפוקליפסה שלה, נכחה בכל, והיא, אפלולית סגרה עליה, ממי אירא? שמעה את השתיקות שנערמו בבית, בחצר, במחסן, לא להגיד דבר, ממי אפחד? לא להביט, לא לומר מלה, לא לצעוק, לא להתנגד.

הציוד הועמס על הטרנזיט של ההפקה, אנשי הצוות דילגו פנימה, נסעו מהמקום, הותירו אחריהם שובל אבק.

גבריאל נכנס למכוניתו, התכונן לנסיעה. שרכב את ראשו מחוץ לחלון המכונית.

"את באה?" קרא לעוזרת ההפקה.

היא נכנסה, התיישבה לידו. חייך אליה, תחב את כף ידו בין ירכיה.

"את חמה", אמר. התניע את המכונית.

"לא הספקתי להגיד לה שלום כמו שצריך. חכה לי, טוב?" ביקשה. הוא שלח את זרועו להצמיד אותה אליו, נתקל במלים החרוטות על עורו.

"תארי לעצמך שהרסנו לה את כל הבית ואנחנו ככה עוזבים", אמר.

"בוא נשלם לה על כל הסיפור הזה", הציעה. "אחרי הכל, ההפקה..."

הוא הוציא מתיקו פנקס צ'קים. "תרשמי".

"כמה לרשום?"

"תני לי", רשם סכום, תאריך, שמות.

עוזרת ההפקה יצאה מהמכונית, החזיקה בצ'ק, חזרה לחצר הבית. אור שמש שטף את המקום.

קראה, "גברת פיי?"

דפקה בדלת הבית הפתוחה. משלא נענתה, נכנסה פנימה. שוטטה בין חדריו, נתקלה באלבום מלחמה מוטל על הרצפה, בארגזים חתומים, בתצלום ילדה, הבעת פניה קודרת במסגרת כהה, בכתמי לחות, בצרור עלונים מזמינים להסתלק לערים רחוקות. מיהרה לצאת החוצה, מילאה ריאותיה אוויר נקי. פנתה אל ירכתי החצר. דימתה שראתה יד מושטת מן החלון בינות לסבך הבוגנוויליה.

"גברת פיי? אנה?"

נכנסה אל המחסן, מצאה אותה יושבה ליד החלון: שקועה בעלטה, בכורסה

מרופדת, ידה מושטת אל מחוץ לחלון, ראשה נח על זרועה. היא קרבה אליה, הניחה יד על כתפה, לחשה דבר־מה באוזנה, אבל רק כשרכנה קרוב אליה הבחינה בענפי הבוגנוויליה שפשטו מהחלון פנימה, השתרגו סביב אצבעותיה, זרועה, ליפפו את צווארה, שלחו רשת גידים אל סנטרה, אל תוך מחילת פיה, ארובות עיניה, פרחים אדומים־אדומים.

סיגל בן־יאיר

שבעה שירים

אבא

על מטת מותו
מבקש לטעם
תחמיץ פלפל (אדם נגר
במורד פיו המבקע).
במאה גרם סלט יש
יותר טרומבוציטים
מאשר בדמו.

כשהיה ילד רץ ברחובות בודפשט
האדמה אחרי חשוק ומקל בידו

עכבר בקומה 17

פרס זה מענן הערב
במעמד ראש העיר
וראש המדור לבטיחות והגוי
לראש אגף משאבי אנוש
על יזמתה ונחישותה העצומה
למען קהלת העובדים/ות
אסירי/ות התודה
ולציון מעשה הגבורה, שנה
את פני קומה שבע עשרה
והשאיר חותם על פני המוסד הנכבד, ללא ספק,

מַחצת הגוף הזָעיר. קְרִיסְתוֹ. רַחֵשׁ הָעֵצָמוֹת
הַמְתַפְצָחוֹת אֶל הַקִּיר הַלָּבֵן, הֵן אֲבֵנֵי הַדָּרָךְ
הַמְצַיְנֹת מְקוֹרֵי יוֹת וְתַעוּזָה. מְעַרְבוֹתָהּ
בְּרוּחַת הָעוֹבְדִים הִיא טוֹטְלִית.
רֹאשׁ הָאֲגַף שְׁלֵנוּ הִיא שַׁגְרִירָה לְהַשְׁכֵּנֶת שְׁקֵט
כְּלִי־קוֹמְתֵי בַחֲבֵרָה.
אָנוּ גְאִים לְהַעֲנִיק לָהּ הַיּוֹם אֶת הַפָּרֶס,
הַתְנַהֲגוֹתָהּ הָאֲמִיצָה מְהוּה סֶמֶל וּמוֹפֵת לְדוֹר הַצָּעִיר
שֶׁל פְּקִידִים וּפְקִידוֹת נְאֻמָּנִים וּמְסוּרִים.
בכבוד רב
ועדת הפרס

הכל

הכל מְנַח בֵּין אֲרַבְּעָה קִירוֹת
לְבִי הָרֶךְ נְטָרָךְ נְטָרָךְ לְבִי נְטָרָךְ
אֲתָה שׁוֹב בָּא לֹחֵשׁ כְּמוֹ מְזֻמָּה
מְכַל הַחֲלוֹנוֹת וְהַתְרִיסִים מוֹגְפִים
דָּב שְׁנֵי חֲדוֹת מְצִיץ עָלַי
מִתוֹךְ שְׁנֵתִי
הַרְחֵק בִּיעַר חֲלוֹמוֹתַי בֵּין סִבָּךְ עֲצִים
וְשׁוֹעֲלִים מִיִּלְלִים בְּרַעַב אֲכֹזְרִי
עֲכָשׁוּ הַשִּׁיר הַזֶּה תְּלוּי הַפּוֹךְ וּמְדַמֵּם בִּינֵינוּ
וְאֵת לְבִי הָרֶךְ אֲפֹשֶׁר לְרֹאוֹת, חֲתֵךְ פְּעוֹר
נְטָרָךְ מֵאֲהָבָה נְטָרָךְ

הבחור הזה

הבחור הזה. מזל שנתן לי לישן כְּדֵי שְׁאוּכַל
 לְחַלֵּם עָלָיו הַתְּנַשְׁקוּת וּנְחָשִׁים וּפְנֵק קִיבְרָנְטִי
 עַל סִקְטִים הוּא מְחַזֵּק אֶת יָדֵי הַבַּחֹר הַזֶּה
 בֵּן עֲשָׂרִים-וְשָׁלוֹשׁ אֱלֹהִים מְחַלֵּק אֹתִי בְּמִטְרִיָּצָה הַכֵּל סְבִיבֵנו
 מִתְמַלֵּא בְּרִיחַ שֶׁל צִ'יפּס, שֶׁל אֲנוּשׁוֹת וּפְטָרִיּוֹת הַזֵּיָה
 תְּרָאָה, אֲמַרְתִּי לוֹ, יֵשׁ שָׁם בְּסוּף אֹרֶךְ קָלוֹשׁ וְאַתָּה כָּל כֶּךָ עַל-קוֹלִי
 אֲוִירוֹדִינְמִי
 הוּ. נוּחַ בְּזִרְעוּתִי יָפָה שְׁכָמוֹתֶךָ פִּיטָה עֲצוּבָה מְנַצְנֶצֶת כָּל זֶה רַק חֵלוֹם

גאות

הִיְתָה גָאוֹת.
 כְּלָבִים נִבְחוּ בְּחִשְׁכָּה, הִחְלַפְתִּי אֶת סְדִינֵי הַמְּכַתְמִים,
 הִבִּית מוֹל הוֹאֲדִי, שָׁמַשׁ בְּקֶר אֲכֹרִית. הַכֵּל הַתְּקָרֵב
 כְּמוֹ מִבְּעַד לְזְכוּכִית מְגַדֶּלֶת, הָרִיחַ הַחֲרִיף נִבֵּט בְּנַחֲרֵי
 כְּמַעַט בְּרַחְתִּי. אוֹלֵי הִיְתָה זֹו עֲרוֹת מְדָמָה.
 הַבְּטָתִי בְּחֵלוֹן הַמְּסֻדָּג
 מְכוּנִיּוֹת הַפִּיחוּ עֲשָׂן בְּרַחוּבוֹת הַמִּתְעַקְלִים
 כְּמוֹ אוֹת קִירִילִית עֲצוּבָה.
 אֵינֶנִּי זֹוֹכֶרֶת יוֹתֵר דְּבָר. גַּם רִיחַ הַגּוֹף כְּמוֹ רִיחוֹת
 הַתְּבַלִּין וּפְרַחֵי הַשָּׂדֶה וְהַחֹל הַרְטָב
 נִשְׁכַּח, מַה אַתָּה עוֹשֶׂה עִכְשָׁו

אֲבִיר חֲזִיר שֶׁקָּרַן אֶפּוֹלוֹן
 רַמַּת תּוֹלְעִים מְכֶסֶה אֶת תְּלַתְלִיךָ
 אֵינִי יְכוּלָה לְשֹׂאת
 אֶת נְעוּרֶיךָ הַמְּשַׁתְּלָחִים הַמִּתְפַּתְלִים עַל רֹאשְׁךָ
 כְּנַחְשִׁים קְדֻמוֹנִיִּים

את כל הזמן הריק

מִשְׁךְ אֶת הַזְּמַן הָרִיק, הִנַּח אֶת כָּל כְּתָבֶיךָ,
 אֶת יְדִיךָ שֶׁקְּצוֹת אֶצְבְּעוֹתֶיהֶן קְרוֹמִיּוֹת,
 אֶת יוֹמְנֶיךָ הַמְּלֵאִים דְּפִים דְּפִים
 בְּאוֹתִיּוֹת קִירִילִיּוֹת מִתְּעַקְלוֹת, זָנַח
 אֶת שִׁירֶיךָ הַצְּבֹעִים בְּאוֹר חוֹר
 שֶׁל מְרַחֲבִים קְפוּאִים וְקַפּוּדִים, אֲשֶׁר דְּבִים
 הוֹלְכִים בְּעַקְבוֹתֵיהֶם, לְסַפֵּר כָּל לַיְלָה
 כּוֹכָבִים נוֹפְלִים.

קָפַל אֶת כָּל הַזְּכֵרוֹנוֹת מִתּוֹךְ תְּמוֹנוֹת בְּאַלְבוֹמִים
 מִתְּפוֹרְרִים וְשִׁכַח אֶת כָּל מְלוֹת הַשֶּׁלֶג
 וְהַזְּרָדִים הַיְבֵשִׁים, הָרִי אֲנִי אֶת שְׁפַת אִמִּי דוֹבְרַת
 שְׂכוֹל הָאוֹתִיּוֹת, שׁוֹבְרַת מִשְׁפָּטִים בְּרוּחַ הַקֶּרֶה
 מֵאַרְצֶךָ זְבַת הַגְּעֻגּוּעַ עַד צִלְקוֹת הַשֶּׁמֶשׁ הַקּוֹדְרוֹת.

לייטמוטיב

בְּעֶצֶב נִסְעֵתִי אֲלֶיךָ כָּל הַדֶּרֶךְ
 הַדִּיֶּסֶק הַחוֹרֵק בְּטֶרֶמֶפּ נֶגֶן מִיסַת אֲשֶׁכְּבָה.
 לֵיד נִתְנֶיָה הַתְּהַפְּכָה מְכוּנִית
 כְּמוֹ חֲפוּשִׁית עַל גְּבֵה. הַזְּדַחֲלָנוּ לְאֵט
 לְאֵט, נִסִּיתִי לְדַמֵּן אֶת פְּנִיךָ. הִנְהַג לֹא זָכַר
 אֶת שֵׁם הַמְּלַחֵן, יָדוֹ גִּשְׁשָׁה בְּאַפְלָה בְּתֵּא הַכְּפּוֹת.
 מִבְּעַד לַחֲלוֹן צִלְלִי בְּרוּשִׁים אוֹ הַר אִינִי יוֹדַעַת מֵה
 נִקְרַשׁ עַל חֲנִיכִי
 הָרִי טַעְמוֹ הָיָה כָּל כֶּךָ מִתּוֹק.

נגה אלבלך

שעשועים

לקראתי צעדה אשה צעירה. החזה שלה היה גדול וכבד כל כך עד שהשתפל מעל הבטן. כשהתקרבה אלי, הסתכלתי על פניה. נדמה היה לי שאני מזהה אצלה איזה הרהור טורדני. פניה היו רחבות וטובות.

"לאבד בן זה לא פיקניק", אמרתי. היא נעצרה והתבוננה בי. "אין מפה משובצת?", שאלה. "לא משובצת ואפילו לא סלסילת קש עם באגט וריבת תות". שתקה האשה והשפילה את מבטה. כשהרימה את מבטה, השפלתי אני את שלי ואמרתי: "כמו שזה לא פיקניק, זה גם לא דומה לחיפוש דירה". היא נראתה מעוניינת. המשכתי: "זה לא פיקניק, זה לא חיפוש דירה, זה לא משחק טניס, זה לא ביקור במרפאת שיניים וזה לא נמנום בשעת צהריים על כר הדשא תחת צילו של עץ". הסתכלתי על האשה עם החזה העצום. גם היא הסתכלה עלי. לא הייתי בטוחה שהבינה אותי ולכן הוספתי: "זה גם לא שמפניה מוגשת בכוס פלסטיק". עצרתי את הדמעות שחנקו את גרוני ונשמתי כמה נשימות ארוכות. לא מיהרתי. מסביבנו לא היו אנשים. הסתכלתי אל השמים ומשם המשכתי: "לאבד בן זה כלום. וזה מה שנורא. לאבד בן זה כלום. הכל מתפוגג, נעלם, פש. מכל העושר לא נשאר דבר, רק בגדים, נעליים, פאזל, כדור, מחברות".

"עם ציורים?" שאלה.

"בהתחלה ציורים, ואחר כך תרגילים בחשבון. קלטות, קסדת אופניים, אופניים, קלפים, תמונות, בשלב מאוחר יותר גם יומנים, מכתבים, חליפת צלילה, ספרי הגות, מנורת קריאה, דיסקים, כרטיסיית אוטובוס, חולצות טריקו ומיטה ריקה. מה יעשה אדם בכל אלה? למי יספר סיפור, למי ינעל נעלים? אין טעם בכל זה. נשארה רק ערגה למגע פיזי, לכף רגל קטנה מושטת לעבר נעל, למחברת ציורים מלווה בצחוק של ילד, לשיער רטוב אחרי מקלחת וגוף שלי בתוך מיטת ילדים רכה ונקייה. נשימות קטנות. כעסים גדולים. התעקשות על כך ולא אחרת. האדם רוצה להיעלם. הוא חושב על דקות חייו האחרונות של הבן ואינו מבין לשם מה היה כל זה אם כך נגמר. דקות חייו האחרונות שקולות לחיים

שקדמו להן. הוא יחשוב על הדקות האלה יותר מכל דבר אחר. הן לא תרפינה ממנו. מה חשב אז בנו, מה הרגיש? איך זה שלא יכול היה לעשות כלום למענו? הוא לוחש: בני, בני, ואחר כך זועק זעקה נוראה, מחוספסת מרטיבות הגרון. רק הפה פעור לרווחה. הצעקה אינה נשמעת ובפה יש לו טעם של אדמה".

פולתי אל האשה. ראיתי שהיא בוכה. הדמעות שלה הרטיבו את החזה הענק. היא אמרה לי: "תודה, זה סיפור מאוד יפה", והוציאה מטפחת מהתיק התלוי על כתפה. כך הסתלקה, האשה היפה הזאת עם החזה. ללא ספק היה חוט של רגישות שקישר ביני לבינה. בכל זאת הסתלקה כדי שלא אראה אותה יותר.

זה היה ברחבה הגדולה שלפני בית העירייה. בשעה זו של היום רק אנשים מעטים חצו אותה. היה חום אימים של אמצע הקיץ. היה שלט שהטיל צל ופירסם מחזמר. עמדתי על הצל. נראיתי כמו מישהי שמחכה לאוטובוס במקום הלא נכון. התבוננתי בכניין העירייה הרחב. הטיח התקלף מהקירות וחלק מהחלונות היו שבורים. לא היתה לי זכות להתלונן, הרי כל כספי המסים הושקעו בחינוך ילדי העיר. הסטתי את מבטי הצידה כדי להתבונן באנשים שישבו מעבר לכביש, אכלו שווארמה והזיעו. איש גדל־מידות חצה את הרחבה בצעדים נמרצים. זה היה המורה שלי. "למורה שלום", אמרתי כשחלף על פני. הוא לא עצר, אולי לא שמע אותי. הזדרזתי להדביק אותו: "למורה שלום. אהבתי מאוד את המלה אינקובציה. אתה השתמשת בה באחד השיעורים". דיברתי מהר, התאמתי את עצמי לקצב הליכתו. "ביום שטוף־שמש הולך טיגר הנמר כשמעליו ענן קטן. לכל אשר יפנה הולך הענן איתו וממטיר עליו ממטרים. מסביב הכל זורח ופורח ורק הוא, טיגר, רטוב ועצוב".

הוא עצר. חזרתי על שתי המלים האחרונות: "רטוב ועצוב". הוא הביט בי וגער: "רטוב", והמשיך בהליכתו. מיהרתי: "ואולם, מורי, הענן שלי מיטיב עמי. הוא מגונן, מטיל על דמותי צל כשהשמש קופחת, משקה אותי בטיפותיו ואומר בזהירות: התהליך איטי – ראשית נטמן הזרע, אחר כך הוא נבקע ומתחיל לצמח שורשים, רק כעבור זמן רב מבצבץ הגבעול מעל פני האדמה. עד שיהפוך לעץ יעברו שנים רבות, שנים רבות". לפתתי את זרועו והכרחתו אותו שוב לעצור. התקשיתי מאוד לדבר תוך כדי הליכה. "מורי היקר", המשכתי, "אהבתי את מקצב המלה: אינ־קו־בצִיָה. כמו סיסמת הפגנות בכיכר העיר". קיפצתי פעם־פעמיים במקום וקראתי בקול: "אינ־קו־בצִיָה, אינ־קו־בצִיָה. המורה, אהבתי את המשמעות שייחסת למלה אינקובציה. הבנתי שכל חיי עד עתה היו אינקובציה לרגע הנוכחי, והרגע הנוכחי הוא אינקובציה למה שאומר מחר, וטיגר הנמר היה באינקובציה עד שצץ וקפץ, כדרכו של טיגר, בתודעתי. והנה, חד ממדי

וכתום, הוא מחייך חיוך רחב וכף ידו מנופפת נפנוף-שלום עליו לעבר הענן המרחף מעליי". המורה הסתכל לעבר השמים ונס מהמקום כמי שמבקש להציל את עצמו. דמותו הגדולה והכבדה התרחקה, וזיעזעה את הרחבה בכל פסיעה. כמו נס הופיע איש, לבוש חליפה שחורה ומגבעת שחורה. היה לו גם זקן שחור עם ניצנים של לובן. יפה תואר, מרשים כמו אליהו הנביא, עמד במרכז הרחבה ולא הזיע.

"Ohhhhh, I love God", זעקתי בקול.

"My beloved God", המשכתי.

"I pray to God every day, and I pray, and I pray. I get up in ze morning, and before I do my business, I kiss my children and my wife and zank God for all ze happiness he had given me.

God is mighty.

God is mighty mighty.

Ohhhhhh, I love God. Mighty God".

בריקוד קצבי התחלתי לשיר:

Mighty mighty mighty God.

Mighty mighty mighty God.

Mighty mighty mighty God.

סבבתי במעגל והנפתי את ידי ואת רגלי. החצאית התנופפה וחשפה את הקרסוליים הלבנים והעדינים שלי. האיש ירק הצידה, סינן שְקָץ שְקָץ, והלך. אלמלא הקרסול שלי היה פה סיכוי לקשר. חשבתי על הקרסול שלי אולי לראשונה בחיי. חשבתי עד כמה הקרסול הלבן והעדין שלי מנוגד להתנהגות שלי, שהיא לגמרי שחורה וקשה.

הלכתי והתיישבתי על ספסל. בא אדם והתיישב לצדי. הוא ישב לצדי והתבונן קדימה במבט מצועף, כאילו עודנו במעלית. שאלתי אותו: "אתה לבלר?" הוא ענה: "כן, רושם בקשות. תגידי", הוא שאל, "אמרו לך פעם שאת מזכירה את אורלי קסטל-בלום?"

"אני יותר צעירה ממנה".

"אז זהו, את בפיגור, היא הקדימה את זמנה אבל את ממש בפיגור".

בכיתי. אף פעם לא אמרו לי דברים כל-כך ישירים. הוא החליק לעברי על הספסל וחיבק אותי. "לא נורא, לא נורא. מומו איתך". זה הרגיע אותי. לא ידעתי שלבלרים מסוגלים להפגין חיבה. "עכשיו תתפשטי. אין לי הרבה זמן.

הפסקת הצהריים שלי עוד מעט נגמרת". התחלתי לספור בקול. "אחת, שתיים, שלוש..."

רגע, רגע, אל תלכו. אפשר לדבר גם על דברים אחרים. בבקשה מכם, אפשר להבחין שאני נורא משתדלת, לא? ניסיתי לדבר אבל היתה לי פליטת פה. הנה, הערה פילחה את החלל. הצלחתי לקלוט כמה מלים בזמן מעופן: חרפה, אושר, יופי, טבע. בקלות אוכל להרכיב משפט: זו חרפה! יש בחיים גם אושר ויופי, קחי לדוגמה את הטבע.

אני נזכרת עכשיו באותו טיול. יצאנו לשוט בנהר, למרגלות ההרים. בשלב מסוים הרפינו מהמשוטים וסירתנו החליקה על פני רצועת המים השוקטת, המתפתלת בין רכסי הררים מעבר מזה, ומישור רחב מצמיח עשבים דקים מעבר מזה. מסביבנו דממה. על ראשינו צפו פה ושם קטעים קטעים של ערפלי-טוהר מרוסקים והם יגוועו על דרכם, ישאירו לנו אחריהם חופת שמים חדשים רעננים, מאחורי ההרים עוד שלחה לנו שמש שוקעת את קרניה המצוננות ותהיינה כמתגרות בנו במשובה רכה מתוך ליאות ואומרות: אין דבר, אין דבר! עיברו נא את רכסי ההרים, חיתרו אל המישור רחב הידיים ושמה נשתובב עוד הרבה, הרבה בשערותיכם הפרועות ובעיבועי מעיליכם החגורים – עוד היום גדול.

הפיסקה האחרונה פותחת את הסיפור 'מעשה באותלו' מאת א.ג. גנסיין.

מִי־טַל נְדַלַר

נַע וְנָד בְּשׁוּבוֹ

הוא מתגורר כֶּעֶת בְּעִיר שֶׁל מְרַחֲבִים חֲסוּמִים.
אֶת עֲצֵי הַצִּפְצָפָה הַגְּבוּהִים עָקְרוּ מִן הַשָּׂרֵשׁ,
וּמְחַלּוֹנוֹת בֵּיתוֹ הָאוֹר, מְרַכֵּךְ בְּנִדְיבוֹת אֵינְסוֹף
פְּנִים שְׁאִינְנוּ מִכִּיר. הַנּוֹף הִסֵּב אֶת פְּנָיו.

לֹא כֶּךָ רוֹכְסִים אֶת כְּפֹתוֹר הַחֲלָצָה.
אֶמְרָה הָאֵם לְבָנָהּ. לֹא כֶּךָ אוֹהֲבִים,
לֹא כֶּךָ שׁוֹנְאִים, אֶמֶר הַנְּעֵר לְאֹהוּבָתוֹ.

מִשֶּׁהוּ מֵתְנַגֵּשׁ בְּרוּחַ וְאִינוּ מִשְׁמִיעַ קוֹל.
מִיִּשְׁהוּ אוֹמֵר: אֲנִי בָּא, וּמִשְׁקֵר.
מַה אַתָּה אוֹמֵר כְּשֶׁאַתָּה שׁוֹתֵק?
אֶת מִי אַתָּה מְחַפֵּשׁ כְּשֶׁאַתָּה מְבִיט בִּי

זז

בְּדִידוֹת הִיא
כְּשֶׁהַגּוֹף נִלְחָץ לְמַגֵּעַ, מוֹל מִיִּשְׁהוּ קְרוֹב,
שְׁאֵתָה אוֹהֵב. כְּשֶׁהַזְּמַן מְצַמְצֵם אֶת עֲצָמוֹ
לְנִקְדַת נֶצַח, הַבֵּית שֶׁהָיָה מִסְתוֹר
הוֹפֵךְ לְאוֹיֵב. לֹא יֵאָמֵן אֵיךְ

מִשְׁפָּחָה, סְפוּנָה בְּמַעֲרַת פְּרָצִים. מַעֲלִיָּה
תְּמוּנָה מְלֵאָה צְלָלִים כְּהִים, מְסִבִּיכָה דְבָרִים
מִתְרַחֲשִׁים, נְעִים, כֹּל מַה שְׁאֵפְשֵׁר
לְקִרְאָ לּוֹ אֶהְבֶּה, זָז.

רחל שיחור

במושבת העכברים

טטיאנה והוריה חיים ברובע נאה באחד ממחוזות העיר, בימינו, כלומר, בזמן הזה. הבית מעוטר תמונות. חלקן בסגנון נאיבי. בחדרה של טטיאנה רפרודוקציה של רוסו: ג'ונגל ובו חיות טרף שעיניהן רכות ועלי העצים כליטוף. טוב עשו הוריה של טטיאנה שתלו את תמונת הג'ונגל המרחף בחדרה ולא בחדרים אחרים וטוב עשו שתלו את תמונת דון קישוט מלווה בסנשו פנשה בחדרם. טטיאנה נעלה בילדותה סנדלים בצבע אדום, שוטטה בין החדרים ולא למדה דבר שראוי ללומדו. כשהיתה בכיתה ג', התאמצו הוריה לחוג לה יום הולדת מוצלח ושכרו אמן תחפושות שהיה גם אמרגן והוא קרא לטטיאנה בשם מלכת הפיות ומלאכית. שכן נתן לטטיאנה במתנה אקווריום עגול ככדור ובו דג זהב אחד בודד, למרות שבית עם גג אדום ועץ תפוזים פלסטי הוצבו בקרקעית האקווריום.

"הדג הזה בודד", חשבה טטיאנה.

היא ניסתה להחזיר אותו לים כדי שיתחבר עם בני מינו ושפכה את המים אל האמבטיה.

"המים בצינורות ישיבו אותו ללב ים", ידעה טטיאנה ודעתה נחה. אבל הדג קפץ ודילג בין קירות האמבטיה, ולא מצא מנוחה עד שטטיאנה פתחה את ברו המים הקרים כדי לזרזו בלי להכאיב לו. אותה שעה ניתק עץ התפוזים מקרקעית האקווריום וקפץ אל חור האמבטיה הפעור אבל הדג נעלם ולא נראה עוד. וטטיאנה שבה ופנתה אל חדרה.

כל אותו זמן התהלך העכבר בחורו. היתה לו אשה משופמת וחמישה עכברונים והוא התחייב להקדיש להם את חייו לפני שיתפזרו בעולם. טרוד היה במשך רוב שעות היום ואף אשתו נהגה לומר שהיא דאוגה וטרודה. שנת הלילה של העכבר לא היתה רצופה ולוותה בחלומות משונים. בהפסקות השינה שלו נהג להגיח מפתח המחילה ולשוטט בדירת השכנים, אולי ימצאו בה מאכלים שלא יהיו כבדים מדי לגרירה. בשיטוטיו רכש לעצמו העכבר השכלה וקלט את עיקרי הקריאה, מפני ששנים רבות חי כצל בין בני אדם, שערימות ספרים ועיתונים

מצטופפים בדירתם ובצד הקירות. פניו של העכבר עדינות והוא בוחל במאכלי נייר. לו רצה, יכול היה להתגבר גם על קשי הכתיבה, אבל הכתיבה היתה טורח שלא הוליך לשום מקום. רק פעם אחת ניסה לנצל את יכולת הכתיבה הדלה שלו והעלה על הכתב את הדיבר הראשון של העכברים: העכבר לעולם אינו דוקר. כתב אותו על גוויל ישן שמצא בארונית מתחת לכיור מטבח. הכתיבה דרשה ממנו מאמץ רב והוא התייאש ולא הוסיף עוד דבר על הכתוב.

"אף עכבר בסביבה הזאת אינו יודע לקרוא", אמר בליבו העכבר. וחשב על ילדיו שאינם מגלים כל נטייה לעסוק במופשט. על אשתו לא חשב; היא התקינה את הארוחות ושמרה על סדר מתקבל על הדעת במחילה, שמא יבואו אורחים. חמשת ילדיו הטילו אי-סדר תמידי אפילו במרכז המחילה, והתפרעו גם בפנינותיה המרוחקות ביותר, בעוד אמם אינה מקפידה עמם כלל. עכברה זו לא התעניינה בדברים שהיו רבי ערך בעיני העכבר כמו הצלילים שהגיעו לאוזניו מקירות דירת האחרים וכן פרטים שנודעו לו מקריאת מאמר באחד הגיליונות הישנים של 'המדע האמריקאי' על תומך-קפיץ חדש שפותח במיוחד בשביל סוג חדש של מלכודות עכברים.

"אבל המלכודת הזאת עוד לא הגיעה לכאן", אמר העכבר. אשתו, שלא גילתה התרגשות נוכח הידיעה הראשונה לא נרגעה גם למשמע הידיעה השנייה והעכבר חש עצמו לפעמים בודד.

כך או כך, הדיבר "העכבר לעולם אינו דוקר" נשאר שעון על פתח המחילה בצידה השמאלי. אורח שנכנס למחילה, ידע מיד כי לבית משכילים נקלע, אף כי שום דבר אחר מתכולת הבית לא העיד על כך. עלה בדעתו לכתוב מתחת לדיבר את שמו שלו כדייר המקום. אבל לאחר מחשבה רשם: 'משפחת העכבר'. וכעבור שנים אחדות שינה ל'משפחת יעקבסון העכבר',

מוזר לחשוב על חיי העכבר כאילו הם מנותקים מחיי האחרים. לפעמים חשב שחיוו וחיי ילדיו וחיי אשתו המשופמת וחיי כל בני הדודים והגיסים והאחיות שליוו אותה תמיד וגם של אמו ושל השכנה שדבקה בה לאחרונה ושל האורחים המרבים לפקוד בזמן האחרון את דירתו ולגרור אותו ממחשבותיו, אינם מנותקים כלל מחיי האחרים. להיפך, הם משקפים אותם וכך נעשים לחייהם האחוריים. "ואולי בדיוק להפך", חשב.

ובכל זאת היו אלה מחשבות מוזרות והעכבר כיווץ את עיניו לסדק כשהסתכל בחבורת האורחים שסבבה במשטח האוכל הגדול בחלל המרכזי של המחילה. ברגע זה, המליצה עכברה כבדה, אחת הגיסות, לבקר במקום ששמו 'מקווה ישראל' שנמצא לא הרחק מכאן מפני ששם מגדלים עכשיו בטטות מתוקות.

ואולי זו בכלל חוות ניסוי, כך שהם עכשיו היחידים בארץ. כולם הקשיבו לה. רק עכבר אחד שאוזניו נשמטו בשעת הלידה, עשה שימוש בקשב הזה וחפץ בכפו כמה עוגיות מן הכיבוד.

העכבר שב ופער את עיניו. הוא הלך ושקע בהסתכלויות, וככל שהעמיקו ביקוריו בדירת האחרים, עוד העמיקו ההסתכלויות הללו ואולי לא היו באמת הסתכלויות אלא רק סיפורים שהיה מספר לעצמו כדי לא להשתעמם כי העכבר נהג להשתעמם לעתים קרובות ואז היה מפקק.

פעם גרר עמו מדירת האחרים כובע קטן שהיה צמוד לראשה של בוכה אדומת שיער. הכובע היה ירוק וחוכרה אליו נוצה צהובה של ציפור. כדי להסיר אותו מראש הבוכה היה על העכבר לנסר בעזרת שיניו את מעטה השיער שהקיף אותו, ופיו נמלא דבק. את הדבק דחק אל בלוטת הרוק הימנית שלו ובדרך זו תפחה גם לחי הימנית עד שרוקן אותה בירכתי המטבח של דירת האחרים. אז גרר את הכובע עם כיסוי הנוצה שלו אל המחילה ועוד באותו ערב הגישו כמתנת אהבה לאשתו. באותו זמן הייתה טטיאנה ילדה אבל היא צמחה במהירות.

העכבר זכר את חגיגת יום ההולדת הגדולה שערכו הוריה של טטיאנה. ברגע מוסכם, על פי פקודת האמרגן, הפריחו האורחים שישבו סביב שולחנות קטנים מאות כדוריות סבון צבעוניות מתוך קערות זעירות של מי סבון שהונחו בצד מערכת הכלים. זו היתה הפעם הראשונה שהעכבר ניצב מול מחזה צבעוני כל כך. העולם היה כדורי ושלם. אורחים, מארחים, מאכלים מדהימים ומשרתים נושאי מגשים – כל אלה שוכפלו בעשרות רבות של כדורים צבעוניים לפני שפקעו. היתה זו גם הפעם הראשונה שהעכבר ראה את דמותו במהופך אבל הוא לא היה משוכנע מעבר לכל ספק שאת דמותו־שלו הוא רואה מתרוצצת שם לצד מכנסי המלצר; שכן, בה בעת ראה דמויות נוספות של עכברים ועכברונים מתרוצצים והדבר הטריד אותו. ובעוד עיניו הופכות לסדק כדי לראות טוב יותר חדל הכל. האורחים מחאו כפיים, שום כדור צבעוני לא נשאר באוויר. כל המחזה הותיר בעכבר רושם חזק אבל דמויות העכברים האחרים כפי שנראו אז, מתרוצצים בכדורים הצבעוניים לפני שפקעו, הוסיפו להטריד את רוחו של העכבר עוד זמן רב.

פרט לרגעים המופלאים האלה עברו חייו של העכבר בשעמום מתמשך. מהשיטוטים בין הספרים בלילות למד כי לא תמיד היו העכברים עכברים, ובימים קדומים, ואפילו קדומים מאוד, הם היו דגים ושכנו במימי האוקיינוס העמוקים שכיסו אז את פני כל היבשות. גם אברי החישה והנשימה של בעלי החיים הדגיים הקדומים היו שונים מאברי החישה והנשימה של העכבר בן

ימינו. כשיבשו האוקיינוסים נאלצו בני מינו של העכבר הקדום לעלות על אחת היבשות ונאבקו על הישרדותם. הדבר עלה בידם בניגוד לכמה מינים אחרים שנכחדו באותם ימים איומים; העכברים הקדומים התרגלו למראה החדש שלהם וראו בו מודל של יופי ותבונה אלוהית. הם הבינו שחייב לחול שינוי באברים הפנימיים המשמשים אותם ובעיקר באברי הנשימה שיש לסגלם בדחיפות לתנאי הסביבה החדשה, העוינת ורוויית החמצן. מה רבים היו העכברים שנחנקו אז למוות אפילו בשנתם! מה רבים היו היילודים שבאו אז לעולם והם כחולים למראה וימיהם על היבשה מעטים ורעים. ובכל זאת, העכברים הסתגלו לסביבה זו וריאותיהם המתפתחות אפשרו להם לנשום כראוי למרות שהשיעול נפוץ עד היום בקרב אוכלוסיית העכברים העולמית.

לא פעם אף הגה העכבר רעיונות נועזים כמו הקמת מרכז חברתי-תרבותי-היסטורי שינחיל, למשל, מורשת קרב. במרכז הזה עתידים ללמוד עכברים זעירים ובלתי נחשבים ואחר כך גם בוגרים, בעלי משרות וזקנים, את תולדות בני עמם: מנין באו, מה עבר על אבותיהם העכברים הראשונים, כמה קשה היה עליהם להיאבק על קיומם ובה בעת ללמוד ולהפנים עובדות חדשות מן הטבע ומן ההיסטוריה. הוא זכר שלא עלה בידו לכתוב יותר מדיבר אחד על הגוויל וגם אז נפלו האותיות אלו על אלו ונתערבבו.

ישב העכבר בקרב קהל מכריו וקרובי משפחתו הרבים, שקוע בהלך רוח קדורני. במוחו חולפים בזה אחר זה נושאי השיחה המגיעים לאוזניו. אך אלה התעמקו בדיונים אודות יום האם הקרב ותיכננו כמה מסיבות הפתעה וכבר מגיע יום האב וממלא אותם התרגשות מסוג חדש: האם מותר להזיז את יום האב שחל השנה בדיוק ביום העצמאות האמריקאי, ואולי מוטב לאחד את שני הימים האלה ליום חג אחד כדי שתוכפל השמחה, ואולי מוטב להכריז על אסיפת עם שתכריע בדבר? ואם כן, מה עם הדגלים והדגלונים?

כך עבר עוד שבוע שלם ומשעמם. העכבר החל לקבוע פגישות לפי רשימה שאותה התקין במוחו וקרא לה בשם 'עכברים בסימן עלייה'. רשימה זו כללה עכברים בעלי השפעה על סביבתם, כלומר אלה שדבריהם מעוררים גלי צחוק או מחיאות כפיים. "עם עכברים כאלה יש לדבר", חשב העכבר לעצמו. אבל איך לשכנע אותם, לא ידע.

"זה מפני שלא הייתי חביב די", אמר העכבר לעצמו, והוסיף: "מעכשיו אני מתחייב להיות חביב די ולגלות עניין בחיי אלה שאינם אני". הוא רתם עצמו לרתמה חדשה. מעתה יהיה עליו לשאת משאות שונים וכבדים מאלה שנהג לשאת בעבר.

פתח אפוא בסדרה של שיחות, תחילה בבתי הארחה על שם בירות העולם הגדולות ועל ניקיונם שמרו צוותים מאומנים של עכברי שירות. הבין שלא לאורך זמן יוכל לשאת בהוצאות הכיבוד שנהגו במקומות האלה וכללו גם תשר למגישים ולמשרתים. הוא החליט להעביר את המפגשים אל אולמות ביליארד מיוזעים שכוס קפה נמזגת בהם חינם לחברים ולבני לווייתם. כעבור שבוע עלה בידו לפתוח את המרכז הראשון לתולדות מורשת העכברים ותרבותם. עד כה התאספו שבעה תלמידים והעכבר היה מרוצה: שני ישישים גדולי גוף בעלי זנב חריג באורכו ושלושה או ארבעה צעירים שביקשו למצוא לעצמם בני זוג. ההרצאה הראשונה הוקדשה לשאלה: "תולדות אומת העכברים, מהו? או האם תמיד היינו עם של עכברים?"

כבר לאחר כמה משפטי פתיחה עלו צעקות מן הגומחה. אשת העכבר המשופמת שהגיעה באיחור קל שילכה את אצבעותיה והתקפלה. היא היתה חריפת שכל והבינה מייד את העומד לבוא. אחד הצעירים טיפס על קיר האולם כשהוא נאחז בטפריו וכשהגיע לגובה קרא לעבר העכבר: "אתה אולי היית דג בעבר! אני לא הייתי דג וגם הורי לא היו דגים אף פעם! ראיתם פעם דג מטפס על קירות?" שאל העכבר הצעיר את התלמידים האחרים ואלו פרצו בצחוק. העכבר נבוך: "עוד לא למדנו מה זו אבולוציה", הצטדק בפני שאר התלמידים. אבל הוא איבד את קהלו. קולות צחוק נשמעו.

"פרימיטיבים!" צעק העכבר לתלמידיו ושני העכברים הזקנים שישבו בשורה הראשונה הלמו בזנבותיהם הכבדים על הקרקע. העכבר גורש מגומחת ההרצאות וענף של שיח שקד הושלך לעברו.

נחתמה הגומחה בפניו וצערו של העכבר גבר. בצעדיו ניכר עכשיו היסוס והם הפכו להיות קטנים יותר ומעוגלים. מכריו ומודעיו התעלמו ממנו. אחדים אף ביקשו להיפטר מנוכחותו לגמרי.

יום הדברה בדירת האחרים. העכברים הזקנים שמעו בצעירותם על היום הנורא. הוריהם הזכירו אותו פעם או פעמיים בנוכחותם. ביום הזה נוהגים להופיע קלגסים מבחוקן, סרט כתום כרוך על גופם והם מרססים בגו רעיל את השטח כולו. כולם ידעו שהנזקים שהריסוס מותיר בעכבר אינם פשוטים. לפעמים הם מופיעים לאחר זמן, אפילו לאחר כמה שנים. ואולם, עכבר שנפגע מריסוס ימות במהרה כשהוא נגוע במחלות שונות ולא מוגדרות ונפשו תצא בייסורים. אף אחד מן העכברים לא ידע להסביר למה נערך הריסוס הזה ומה רוצים האחרים להשיג בעזרתו. מדוע ירעיל מישהו את ביתו? דבר זה נשמע לעכברים לא הגיוני בתכלית.

והנה קרה שהעכברים הרגישים ביותר היו הראשונים שהחישו את צעדיהם. תחילה התרוצצו ללא תכלית, ואחר כך, כשריח קלוש כבר עמד באוויר, החלו לרוץ אל ירכתי המבנה ופניהם אל הקיר. אז פרצו גם שאר העכברים במרוץ תזזיתי והצעירים טיפסו על הקירות והשתכנו בין שוניות התקרה המחודדות. כמה עכברים נרמסו בשעת המרוצה. שעות חלפו והעכבר צמצם את עיניו והבחין שהמרססים לא כיוונו עוד את מכשירי החנק שלהם אל פתח המחילה.

"ניצלנו!" קרא העכבר אבל שום עכבר לא הודה לו על כך; הדיבר הראשון הוא שהסתיר את פתח המחילה מעיני החונקים. העכבר צמצם את עיניו והספיק לראות את הרוצחים אוספים את כלי הנשק שלהם ועוזבים את המקום. הוא לא אמר דבר ועזב את הרחבה הציבורית כדי להתייחד עם אשתו המשופמת בחדריה. שאר העכברים צהלו ואף תיכננו מצעד ניצחון לרגל הנסים שנעשו להם.

החלו להגיע פליטים שלא נעשה להם. לאטם הגיעו, הלומי גז, שרופי גבות ושפמים, מעוגלי שיניים, כעורים למראה ואפילו נפש העכבר סלדה ממראם.

תחילה השתלטו הפליטים על הנקבות בצידה הדרומי של המחילה, שנודע כאזור מוזנח ובו חולדות ענק שנגסו לעיתים בבשרם של עכברים שנקלעו בדרכן. אחר כך התיישבו בכל מקום ומילאו את כל הנקבים בקירות ועד מהרה הקימו משפחות שניות, התנחמו בהן והולידו צאצאים שצבעם כתום.

באחד מאותם ימים התייצבה בפני העכבר משלחת של שלושה מכובדים נושאי משרות. היו אלו שטיינמן, סגל ואלבק שנמנו פעם על באי ביתו של העכבר ועלו לגדולה. עכשיו דיבר אליו שטיינמן נוגות:

"ידוע לנו שאתה מומחה בשיטוטי לילה בדירת האחרים", נאנח, "והחלטנו לנצל את כישוריך המיוחדים ולאפשר לך להעמידם לטובת כל הקהילה".

"מה עלי לעשות?" שאל העכבר.

"שום דבר שאינך עושה ממילא" ענה שטיינמן.

"ומה אינני עושה?" שאל העכבר.

"אתה", אמר שטיינמן, "אינך עושה דבר בשביל בני עמך".

בדרך זו נתבשר העכבר שעליו הוטל להנהיג את קבוצת הפליטים ולגרשה עוד הלילה. צו הגירוש כבר הוכרז בלשכה אבל הפקודה עוד לא התקבלה. ההודעה תגיע כמחצית השעה לפני הגירוש המיועד ואז יהיה על הפליטים לעזוב הכול ולצאת החוצה, בעד מחילת האחרים החוצה, בהליכה מסודרת.

"עד החוץ האמיתי?" שאל העכבר וקולו רעד.

"כן", ענה שטיינמן והעכבר חש שהדבר מחמיא לו.

הפליטים גורשו עוד באותו לילה. לכל פליט מותר היה לשאת תרמיל אחד

ובלבד שלא יעלה על משקל גופו. כמה התחכמו והרכיבו על כתפי הצאצאים והאבות הזקנים תרמילים קטנים, אך אחרים לא הספיקו לעשות כן מפני שלא היו זריזים מטבעם. כשיצאו, היתה השעה שעת הדמדומים שלפני השחר. הפליטים הסתדרו במעין שיירה ונשאו על גבם תרמילים קטנים לפי ההוראות אבל לא היה מי שיבדוק אם מולאו ההוראות והעכבר נמלא לפתע מרץ חדש. הוא הורה לכולם לשמור על שקט חרישי וללכת בטור עורפי לאורך הקירות עד שיגיעו אל החוץ. כשהפנה מבטו לרגע לאחור, ראה את הדיבר הראשון מכסה את כל הפתח, אגלי דבק ניגרים עליו ושוליו אחוזים בווי מתכת.

מראות מופלאים ראה העכבר. הנה אשתו המשופמת מברישה את הזנב המתארך שלה ומתכוננת ליציאה והוא מלווה אותה במבטו ומאחל לה כל טוב. "היא מכינה את עצמה לבוא אלי", חשב העכבר מפני שעדיין נטה לפרש כל דבר. הוא הניח לעצמו להיות מאושר.

עלי עליזאדה

העם נגד המדינה: אוטונומיה זמנית

על הישגי קיץ 2009 של "התנועה הירוקה" באיראן

בשבת, 13 ליוני 2009, שעות ספורות לאחר שמושרד הפנים האיראני הודיע על ניצחונו הסוחף של אחמדיניג'אד בבחירות לנשיאות, ואייתוללה עלי חמינאי, ראש המדינה הדתי, בירך על המוגמר, בטרם עת ובניגוד לחוקה, הפכו טהראן וכמה ערים ראשיות אחרות באיראן לזירה של מחאות ספונטניות, רחבות היקף ונטולות מרכז אחד. למרות מעצרן של מרבית הדמויות הבכירות באופוזיציה, של פעילים במערכת הבחירות, ושל עיתונאים, חרף סגירתם של אמצעי תקשורת המוניים ונוכחותן של יחידות מכוחות הביטחון ברחובות, התפתחו בתוך פחות מ-48 שעות, ביטויי התסכול הבלתי-רגילים הללו לכדי שורה של אסיפות ענק, ממושמות, בעלות ארגון עצמי, שנודעו אחר כך בשמן "התנועה הירוקה". ביום שני, 15 ליוני, צעדו כשלושה מיליון בני אדם, ובמשך שלושת הימים הבאים השתתפו מאות אלפים בהפגנות שקטות. בתפילת יום הששי, ב-19 ליוני, אישר שוב חמינאי את תוצאות הבחירות, הביע תמיכה במדיניותו של אחמדיניג'אד הקרובה למדיניותו-שלו, קשר את המפגינים לגורמי בחישה זרים והזהיר מפני תוצאות אלימות. אזהרות אלו התגשמו למחרת: עשרות נהרגו ומאות נאסרו ונחטפו בטהראן, שיראז ובאיספהאן.

סדק נבקע במבנה השלטוני ובתודעה ההיסטורית של העם האיראני. בלי לדעת כמה עוד יעמיק ולאן יוביל, הפעיל הסדק הזה מחדש את מרחב הפוליטיקה הרדיקאלית באיראן. טווח המחאה, היווצרותה המהירה לכדי תנועה עממית, הדמיון בין הטקטיקה שלה למהפכה האסלאמית מ-1979, יחד עם הטשטוש של אחמדיניג'אד ובסיסיו החברתיים, הביאו בעקבותיהם הרבה ספקולציות. אבל הבנה של "התנועה הירוקה" ואפשרויותיה, דורשות ניתוח של המטריצה ההיסטורית, ממנה עלתה, ואשר מקורותיה מצויים כולם במאה העשרים.

המרחב ה"טרנסנרנטי" של הפוליטיקה באיראן

איראן התנסתה במשך המאה העשרים בארבעה אירועים פוליטיים חשובים: המהפכה החוקתית של 1906, התנועה העממית והדמוקרטית, שקמה סביב הלאמת הנפט בין 1951 ל-1953, המהפכה האסלאמית של 1979 ותנועת הרפורמה שקיבלה ביטוי מואץ בבחירות 1997 (שבהן נבחר הנשיא חאתמי). דרישותיה העיקריות של המהפכה החוקתית (משרוטה – 'התנייה') היו להגביל את שלטונו המוחלט של המונארך בחברה האיראנית הפרה-מודרנית. לצד נטיותיה האנטי-סמכותניות, מטרתה של המהפכה החוקתית היתה בנייה דמוקרטית של מדינת אומה, כפרויקט מודרני, באמצעות כינונו של שלטון חוק, פרלמנט ומערכת משפט עצמאית.

המהפכנים קיוו אז כי מדינה כזאת תצליח לגבור על מצב קולוניאלי-למחצה, שבתוכו פעלה איראן כשטח הפקר בין אזורי האינטרסים של רוסיה ובריטניה. הכוחות החברתיים העיקריים במהפכה היו פיאוורלים בעלי נטיות לאומיות, בורגנות שאך-זה-נולדה, סוחרים ואליטות תרבותיות בעלות נטיות מודרניסטיות או סוציאליסטיות, וכוהני דת בכירים מהסמינר התיאולוגי בנג'ף. קואליציה רחבה של כוחות מנוגדים למראית עין היו לתכונה קבועה של התנועות המתקדמות באיראן, מני אז.

את הלאמת הנפט איפשרה קואליציה בין מוצאדק והאיתוללה פֶּשְׂאֵנִי. זו זכתה, מתחילה, לתמיכת מפלגת "תוּדָה" (המפלגה המרקסיסטית, שהיתה בית לרבים מן השמאל החילוני, ושהפכה אחר כך לסוכנת הרשמית של מוסקווה). ואולם, לכך מפתחת מרחב להשתתפות פוליטית ולהתנגדות לכוחות הקולוניאליים, התנגשה תנועה זו גם בשאה הצעיר, שביקש סיוע מעבר לגבולות הארץ. ברומה לכך, המהפכה של 1979 היתה תנועה המונית חסרת תקדים, שלמרות מנהיגותו של האיתוללה חומייני, מנהיגות שלא היו עליה עוררין בזמנה, שימשה במידה רבה בית לכל הכוחות החברתיים הפנימיים: פלגים דתיים, בעלי נטיות מודרניסטיות או מסורתיות, חילונים, לאומנים-ליברלים ומרקסיסטים, (חרף ניסיונות מאוחרים יותר לייחס זאת לאמונה אסלאמית עמוקה, או לאינטרסים המעמדיים של הפועלים). התוצאה של התהליך הזה היתה יותר מקואליציה. ה'סובייקט' של מהפכת 1979 נקרא בצדק 'העם', משום שהוא נוצר – לפחות באופן זמני – באמצעות הליכה אל מעבר להבדלים מעמדיים, אתניים ותרבותיים. בדצמבר 1978, המערכת המעורפלת של איבה לשאה, בגלל תלותו במערב, בגלל הסמכותיות שלו ובגלל המודרניזציה הכפויה, הפכה לסימא ברורה:

”עצמאות, חופש, רפובליקה אסלאמית” (חומייני עצמו הרגיש את האחרונה, במקום ”ממשלה אסלאמית”, אותה קראו ההמונים ברחובות).

המחלוקת על תפקיד האסלאם באותה רפובליקה נתקעה מאז, אבל הסיפור מורכב יותר. אף כי נראה כאילו מערכות הבחירות לנשיאות ב־1997 וב־2009 נסבו על תיפקודה הפנימי של מדינה דכאנית, הן הפכו לאתרים של פוליטיקה רדיקלית, אתרים שעירבו אף הם קואליציה בין כל הכוחות הפעילים באופן היסטורי בחברה האיראנית. כיצד נסביר זאת לאור הטיהור הברוטאלי של המדינה ושל הספּרה החברתית מכל הפלגים הלא־חומייניסטיים והלא־קונפורמיסטיים מאז 1981? כיצד איפשר ההבדל בין הפלגים החומייניסטיים שניצחו במערכה על ההגמוניה של מהפכת 1979 – הבדל הנראה מינימאלי, כאשר מתבוננים בו מחוץ לסיטואציה – כיצד איפשר ההבדל הזה קיטוב מקסימלי של החברה בבחירות של 1997 ושל 2009?

ראשית, בשתי מערכות הבחירות הללו, ניסה הגוש השליט להפוך את שלטונו למוחלט באמצעות מונופוליזציה של כל המוסדות הנבחרים והלא־נבחרים; חמינאי העניק את תמיכתו הגלויה לאנשי הקו הנוקשה. הטוטאליזציה של השלטון היתה אמנם פחות מפורשת בבחירות 1997, ואולם מאז 2004 נע חמינאי בגלוי לעבר המדינה האבסולוטיסטית, בעזרת פרשנויות תיאולוגיות של ”מועצת שומרי החוקה” (וְלֵאֵיִת מְטַלְקָה פְּקִיָּה) ובאמצעות אישים דוגמת איתוללה מסבאח יַזְדִי – אף הוא פטרון של אחמדינז'אד – והעצמה גוברת והולכת של משמרות המהפכה. הם פסלו מועמדים רפורמיסטיים בבחירות לפרלמנט ב־2003 ו־2007, וברגע האחרון העדיפו דמות פופוליסטית ואלמונית יחסית (אחמדינז'אד) על פני לאריג'אני, מי שהיה אז יושב ראש הפרלמנט והמועמד המסורתי והשמרן בבחירות 2005 לנשיאות. שנית, חאתמי ומוסאווי, שני אישים ממסדיים, הורחקו מהשלטון. הראשון התפטר ב־1992 מתפקידו כשר התרבות וההדרכה האסלאמית בעת המלחמה לאות מחאה על הגברת התערבותה של המדינה בחיי התרבות, ומצא לו מקלט בראשות הספרייה הלאומית. השני, אחרי תקופה מוצלחת, יחסית, של ניהול כלכלי כראש ממשלה בשנות השמונים, הפך לראש מועצת האמנות. מכל מקום, המצב הוליד מרחב רב-משמעילי ליחסים דיאלקטיים בין הפוליטיקה ובין המדינה, מרחב שבו הצליחה הפוליטיקה להשתלט על פערים בתוך המדינה מבלי לצמצם את עצמה לכדי מדינה.

תוצאות הבחירות של 1997 היו נשיא, חאתמי, שלמרות הססנותו, פעל כמנהיג אופוזיציה, ומהרבה בחינות, בדומה לתפקידו של מוצארק בעת הלאמת הנפט. במוכן מסוים, שני המקרים ייצגו יותר מכל ניסיונות להגביל את המדינה,

ולאו דווקא שאיפה להשתלט עליה לחלוטין, או לכפות עליה מדיניות. אחרי ההתגייסות הרחבה, שהובילה לשיעור השתתפות גבוה בבחירות 1997 (שיעור שהפתיע את חסידי הקו הנוקשה כמוגם את הרפורמיסטים) גברה התחושה שהמדינה יכולה, צעד אחר צעד, לעבור דמוקרטיזציה, באמצעות השתלטות על עמדות המוצבות לבחירה. ואולם ניסיון שמונה השנים של הרפורמה (1997-2005) הוכיח כי הדמוקרטיזציה היתה בלתי-אפשרית. חסידי הקו הנוקשה כילו את האנרגיות הפוליטיות של 1997 והתערבו ללא הרף באמצעות גופים בלתי-נבחרים: למשל, "מועצת שומרי החוקה" כחנה שוב ושוב את החוקים שהעביר הפרלמנט, וכוננה עוד מרכזים מקבילים של שלטון וכפייה. עניין זה התווסף להשקעה המועטה של הרפורמיסטים בפוליטיקה עממית. עד מהרה איבדו את בסיסם בקרב תנועת הסטודנטים, כאשר הרפורמיסטים לא הצליחו לתמוך בה די הצורך אל מול המתקפה של השמרנים, עם דיכוי ההתקוממות של אוניברסיטת טהראן ביוני 1999. יתר על כן, הדלות התיאורטית של אישים מובילים כמו סורוש, שייבא ליברליזם פּוֹפּוּלַיִנִי כדי ליישב בין אסלאם ודמוקרטיה, דלות זו שפכה את התינוק עם המים והקשר בין אסלאם ופוליטיקה התעמעם.

באורח אירוני, אחרי 2000, כאשר הפרלמנט, הממשלה והעיריות היו עדיין בידי הרפורמיסטים, התנועה עצמה כבר מתה. כתוצאה מכך, אירועי 11 בספטמבר, והתעצמותה של פרדיגמת הביטחון לרמה של סכסוך על הגמוניה עולמית, סכסוך שכוון לעבר השאיפות הגרעיניות של איראן, העניקו הצדקה לחסידי הקו הנוקשה לדיכוי נוסף של התנועה הרפורמיסטית. העיתונים, אחד המוסדות הנדירים של המרחב הציבורי, שאינו נשלט בידי המדינה, נסגרו בזה אחר זה, והבודדים שהמשיכו לפעול, הפנימו את ההגבלות והקפידו מאוד שלא לפגוע ברגישות הממשלה. חלק מהרפורמיסטים נאסרו, אחרים היגרו ואחרים מצאו מפלט במוסדות של החברה האזרחית, כמו למשל ארגונים לא-ממשלתיים, ובשימת דגש על מדיניות של זכויות אדם. כל אלה דוכאו במהירות. כאשר בבחירות לנשיאות של 2005 ניצב אחמדניגאד' לסיבוב שני נגד רפסנג'אני, נכשלו מאמציהם של כוחות האופוזיציה בתוך המערכת ומחוצה לה, וגם ההתערבות הנדירה של דמויות א-פוליטיות כמו בימאי הקולנוע פִּיאָרוֹסְטִמִי, לגייס את העם ולהצביע, נכשלה, משום שהיה זה רפסנג'אני, שנראה כמו פרצוף רשמי של המדינה.

בבחירות האחרונות התגלה תחילה מוסאווי כרמות בלתי-מושכת, בלי שום קשר לשיח הרפורמיסטי הפוסט-אידיאולוגי של החברה האזרחית. הוא נשמע

נוסטלגי מדי לימים של 1978, ימים שנראו לרבים כמקור כל הצרות. אף שהציע פוליטיקת רווחה תקיפה, מה שהפכו בהדרגה, בקמפיין הבחירות שלו, למנהיג פופולארי של קואליציית הקבוצות החברתיות והפלגים הפוליטיים השונים היה המרחק שלו מהמדינה, מרחק שזכה בו דווקא באמצעות אותה העלאה בלתי פוסקת של זיכרונות מן המהפכה ומהתארגנות העם בשלביה הראשונים של המהפכה. אף שאחמדיניג'אד ניסה שוב לזכות בתפקיד האופוזיציה (ניסיון שהוכתר בהצלחה בבחירות 2005), באמצעות זיהויו של מוסאווי עם רפסנג'אני, הבליטו הופעותיו בעימותים הטלוויזיוניים, כשהוא בטוח מדי בטכניקות הנאום הפופוליסטיות שלו, את מעמדו כמי שניצב בלב השלטון. עוד לפני הבחירות, חזרו הרחובות למלא את תפקידם כמקום הגשמתה של הפוליטיקה העממית. בזוכרם היטב את ניסיונה של תנועת הרפורמה, הלכו האנשים לקלפיות, אף שידעו כי ממשלה נבחרת של האופוזיציה לא תזכה ביותר מחלק קטן במבנה הכוח הענקי של המדינה, כוח שתפח מאוד עם הכנסות שיא ממכירות נפט בארבע השנים האחרונות. מכל מקום, ברית כזאת של כוחות מכוונת את התנאי המינימאלי לאפשרותה של פוליטיקה עממית רדיקלית באיראן המודרנית (פוליטיזציה המונית כהשתתפות פוליטית וייצוג, הנדרשים כדי להתייצב מול המדינה הכלי-יכולה). מבחינה היסטורית, אפשרות זו מתגשמת כאשר היא מוצאת אופן ביטוי בדת השיעית.¹

1 בניגוד לרושם ששרר במערב: הפועלים היו חלק אורגני מן 'העם-כסובייקט' גם בבחירות של 1997 וגם בבחירות של 2009. ניצחוננו הסוחף של חתאמי בבחירות 1997 (60 אחוזים) – ניצחון המיוחס בדרך כלל להתגייסות של צעירים בערים הגדולות, של נשים ושל סטודנטים – הציג שיעור דומה של תמיכה בקרב קבוצות אתניות ודתיות שונות; אוכלוסיות עירוניות וכפריות; מעמדות כלכליים שונים (שיעור דומה נרשם אפילו בקרב החיילים מן השורה במשמרות המהפכה). במלים אחרות, יותר משני שלישים של המעמדות העובדים הצביעו בעד חתאמי. נכון שהרפורמיסטים, בניגוד לציפיות מהם, לא תרמו במשך שמונה שנות שלטונם לכינון של איגודים מקצועיים עצמאיים וכמעט לא הגנו על פועלים שובתים, שלא קיבלו את שכרם במפעלים שהופרטו לפני כן בתהליך נפוטיסטי בקרב האליטות. מכל מקום, ארבע שנות הלחץ על המעמדות העובדים (שביתת המורים או שביתת נהגי האוטובוסים), החריפו את האנטגוניזם בין המעמדות העובדים והמדינה. מוסאווי החל את הקמפיין שלו – שנפתח ברובע פועלים בעיר התחתית של טהראן – בביקורת קשה על המדיניות הניאו-ליברלית של אחמדיניג'אד: מדיניות ייבוא שדחקה תעשיות רבות אל סף פשיטת רגל והגדילה את צבא המובטלים. גם אם תוצאות האמת של בחירות 2009 וניתוחיהן הסטטיסטיים יישארו נעלמות, הנה מערכת הבחירות של מוסאווי, לפחות בטהראן ובערים הגדולות, לא הגובלה כלל לשכונות של המעמד הבינוני ושל העשירים. נכון, לא היו שביתות. בטוח יותר להפגין כאלמוני בתוך ההמון, העם, מאשר להיות מזוהה באורח ישיר במקום העבודה.

אסלאם: מדינה, כנסייה, אידיאולוגיה

בכתיבתו על מהפכת 1979 הציע מישל פוקו ניסוח דומה, ניסוח הגליאני באופן מפתיע (אחרי הכל, מדובר בפוקו). בצדק הבחין ש"הכהונה השיעית אינה מהפכנית" והדת השיעית איננה האידיאולוגיה ההגמונית של המהפכה. הוא כתב: "זהו יותר מסתם מילון, אשר באמצעותו צריכות לעבור שאיפות, שאין בכוחן למצוא לעצמן מלים אחרות... [זוהי] הצורה שהמאבק הפוליטי מקבל תיכף ומיד כאשר הוא מגייס את האנשים הפשוטים... הוא הופך אלפי צורות [של אי שביעות רצון, של שנאה, של עונין] לכוח, משום שזוהי צורת ביטוי, אופן של יחסים חברתיים... דרך של היות יחד".² אם היה ספק כלשהו לגבי עניין זה, מעורבת עליית האסלאם הפוליטי בפוליטיקה העולמית בשלושים השנים האחרונות, ואפילו בתחומיהן של החברות המערביות, בכל מיני תכנים ריאקציוניים, ועצם גורלה של המהפכה האסלאמית, צריך היה לסיים ויכוח כזה.

ראשית, כמו שמובן מן הקוראן, האסלאם, מצד אחד, הוא צירוף של יסודות תיאולוגיים, אסכטולוגיים וחברתיים, יחד עם נטייה אל האוניברסאלי, הפונה אל הצדק החברתי במונחים מפורשים (המיוחסים לתקופה הראשונה של חיי מוחמד). מצד שני, האסלאם בנוי מצווים פרטיקולריסטיים, חוקיים ומשפטיים, שנלקחו מתוך הדת היהודית והותאמו למטריצה התרבותית והפוליטית בחברה של מוחמד, כחלק מתהליך של יצירת ממלכתיות (אחרי הגירתו לעיר מדינה). בלי קשר לפרשנויות ההיסטוריות – פרשנויות פופולאריות במערב – על עליית השיעה כתוצאה מיריבות שבטית בשנים הראשונות להולדת האימפריה המוסלמית, השיעים ראו את העניין בקשר עם הצדק החברתי והלגיטימיות האלוהית הדרושה לשליטה במדינה. כישלונם להשתלט שוב על המדינה אחרי חמש השנים הסוערות של כליפות עלי, חבר לנטיות שווינויות ודמוקרטיות, שהכינו את הקרקע לכניסתו של מרכיב המשיחיות, מתוך קשר כלשהו עם הזרטוסטראים הפרסים ולא דווקא עם הנוצרים: האימאם ה-12 ישוב מן המסתור כדי לייסד את המדינה האוטופית של הצדק והשוויון. ואולם, בעוד ייסודה של המדינה נדחה מסיבות תיאולוגיות, הרי ביקורת השלטון, כאשר זו אפשרית, היא חובה תיאולוגית (אֵ-נְהִי עֵן אֶל-מוֹנְכֵר). הצירוף של שני הגורמים הללו יוצרים את מרחב הפוליטיקה ביחס דיאלקטי אל המדינה, בלי להתכלות

2 Janet Afary and Kevin B. Anderson, *Foucault and the Iranian Revolution*, University of Chicago Press, Chicago and London, 2005, p 202

על ידה. ב-1979 הגיעה אל קדמת הבמה ההתמודדות עם ההווה כמאבק מתמיד של המדוכאים נגד המדכאים.

אם המשיכה הראשונית של האיראנים אל האימאמים השיעים נועדה כדי לכרות ברית של אופוזיציה פנימית נגד הפולשים הערבים, הנה יותר משמונה מאות מאוחר יותר, נטלו התורכים הסאפאווידים נטייה זו והפכו את השיעיות לדת הרשמית של איראן, כדי להעניק לגיטימציה לבנייה של מדינת-אומה מתוך התנגדות לאימפריה העות'מנית השלטת. הם סייעו לבסס ולבצר את מעמד הכהונה, אשר ראתה בשלטון המדינה עניין מוצדק: אף שזו אינה קדושה, היא יכולה, לפחות, להגן על חיי המאמינים השיעים, אחרי כמעט אלף שנות דיכויים כמיעוט. כך נוסדה כנסיה-למחצה, שהשפעתה המינהלית הוגבלה לעניינים של הספירה הפרטית, כנסיה-למחצה בעלת מבנה פלורליסטי ונטול מרכז, שבו לכל איש דת חשוב יש סמכות להוציא פאתוות, לפעמים אפילו סותרות. מצידה, אישרה המדינה לכנסיה-למחצה זו עצמאות פיננסית, באמצעות הרשות לגבות מסים דתיים. מבנה זה נשאר תקף עד היום, ולהוציא שתי תקופות (זו של אבי השאה וזו שתיכף אחרי 1979) כיבדה, פחות או יותר, המדינה את עצמאותה של הכהונה.

אף כי השפעתה של הכנסיה-למחצה הוגבלה לעיסוק בענייני הספירה הפרטית, היא גם סייעה לתהליך של בניית מדינת-אומה סאוואפידית באמצעות צירוף התוכן המקוטע של האסלאם המשפטי, סיפורי מעשיות הקשורים לאימאמים וחיידושי היקשים מן הקוראן, המשתרעים על פני כרכים רבים (בדמיון-מה להיגיון התלמודי). ואולם, במאה ה-19 בעת שלטונה של השושלת הקאז'ארית, על מלכיה החלשים, שהפסידו מחצית מהטריטוריה שלהם לרוסיה, ותחת השפעה קולוניאלית ('כופרת' מבחינה תיאולוגית), הרחיבה הכהונה את תביעתה לארגון המרחב הציבורי. לא היתה זו תביעה לשלוט במדינה, אף כי במרומוז דרשה הכהונה גם תפקיד של פיקוח ביחס למדינה. את המפנה הזה צריך לראות כמה שהחל הודות לתפקידם של אנשי הדת בחרם האנטי-קולוניאלי על הטבק הבריטי ב-1891 ובהנהגת המהפכה החוקתית. להוציא ניסיון רפובליקאי אחד בידי האיתוללה הגדול נאייני, בעיצומה של המהפכה החוקתית, להעביר לידי העם את מקור הלגיטימיות של ארגון המרחב הציבורי ושל הריבונות הפוליטית (ולא להשאירם בידי המלך), נשארה בעינה המסגרת התיאורטית שנזכרה למעלה עד לעיונו הניסיוניים הקצרים של חומייני בעניין "מועצת שומרי החוקה". העיונים נכתבו בגלות, בשנות הששים, ובפעם הראשונה טענו במפורש כי לכהונה הדתית יש הזכות לשלוט במדינה. ובכל זאת, במשך כל

ההתקוממות של 9-1978, זו שהובילה למהפכה, לא הזכיר חומייני אף פעם אחת את המושג הזה, ובמקומו תיאר את צורתה של מדינת העתיד כרפובליקה כללית, שתקיים את חוקי האסלאם בהתאם לדרישת הרוב המוסלמי בארץ. 20 יום אחרי ניצחון המהפכה עזב חומייני את טהראן, עבר לעיר הקדושה קום, והיה למדריכם הרוחני של המהפכנים. רק בדצמבר 1979, עשרה חודשים אחרי ניצחון המהפכה, הוזכרה "מועצת שומרי החוקה" בפעם הראשונה וחומייני חזר לטהראן.

בהתאם לקריאה מהותנית כזאת, גילה חומייני כבר אז את כוונתו האמיתית לבנות מדינה כל-אסלאמית שתשלט בידי הכהונה, ורק בגלל הנאיביות שלהם הרשו לעצמם הכוחות הלא-דתיים, שלא להבחין בהעמדת הפנים הרפובליקאית שלו. אבל עניין זה איננו ודאי, והתהליך המהפכני שהפך את האומה שוב לסובייקט יכול היה להשפיע גם על חומייני. בין אם היתה לו תקופה רובספיירית, או אם היה תמיד טוֹרְקְמֶדָה, אין זה משנה את הניתוח של המרחב הפוליטי. האסלאם כמו שהובן אצל משתתפי המהפכה היה צורת ביטוי תרבותית לא מוגדרת, שנוסדה באמצעות הפוטנציאל השיעי של המשיחיות והשוויניות, בין אם בהשפעת תיאולוגי שחרור כמו עלי שריעתי, בהפשטה מלאה מההיסטוריה של הכנסייה-למחצה או כנגדה, ובין אם באמצעות מילוי פערים בהיסטוריה הסותרת של הכנסייה-למחצה, אותה יצרו כוהני דת מתקדמים וריאקציונים כאחד.

כיוון שחומייני והפלגים שלו מיצו את הפוטנציאל הזה, תחילה במאבק הפוסט-מהפכני על הגמוניה, ואחר-כך בתהליך של בניית מדינה, שבה הפך האסלאם לאסלאמיזם, ההקרבה למען הצדק הפכה לְמוֹנֵעַ המוביל של לגיטימציות המדינה, ו'העם' כסובייקט מהפכני הפך לסוכנים מתוזמרים והמוגניים מטעם המדינה – אי אפשר עוד ליישב רק באמצעים תיאורטיים את העימות על הפוטנציאל של השיעיות, את האפשרות של התרת האספקטים המשיחיים והמשפטיים שלה ואת השניות או הרצף של כוונות חומייני. באורח אירוני, האירועים האחרונים – עדיין חלק מתהליך פתוח – מסייעים להבהיר את המעורפל ובאופן חלקי לאַמֵת את הדברים שכתב פוקו. למרות כל חסרונותיהם, נשארים דבריו בגדר הפרשנות החריפה ביותר שכתב משקיף זר על מהפכת 1979. המחלוקות הנוכחיות לא התמקדו בעניין דת מול חילוניות, אלא על שיח של שלטון מול אזרחות. היו אלה הכוחות הסמכותניים שהסתתרו מאחורי סיסמאות תיאוקרטיות, זיהו מרדנות פוליטית עם חילול הקודש, ואת ביקורת המשטר עם כפירה או עם צביעות דתית. "התנועה הירוקה", מצידה, משלבת

כמה סיסמאות אסלאמיות ומתייחסת בהתמדה ל-1979. כך עודד אותה מוסאווי במשך מערכת הבחירות, אבל באורח ספונטאני יותר בחרה בהן התנועה בזמן ההפגנות. ברם, את מה שנראה כחזרה על אותן סיסמאות מאפיינות שלושים שנה של תיווך היסטורי, ואלה מאפשרות עכשיו לבני אדם ליטול לעצמם מחדש את דתם מידי התיאוקרטיזציה והמונופוליזציה של המדינה, ליטול לעצמם את דתם כמטריצה פתוחה של תרבות איראנית בעלת משמעות פוליטית.

יש להבין את תפקיד הדת בפוליטיקה האיראנית בהקשר של מפגש בין ההיסטוריה האיראנית והמבנה הפנימי של השיעיות, רק אחרי היסטוריזציה של שיעיות זו; אל לנו להכלילה יתר על המידה באמצעות זיהויה עם האסלאם הפוליטי באשר הוא. יתרה מזו, התסבוכת המעיקה של דת ומדינה האיצה את ההיסטוריה הפנימית של התיאולוגיה השיעית, גם באספקטים המתקדמים שלה, הפוליטיים והמשפטיים. הראשונים התמקדו באופן שבו אפשר להשתלט מחדש על מרחק כלשהו מן המדינה התיאוקרטית, והאחר ביישוב הסתירות של ניהול מנגנון מדינה מודרני בעולם שעבר גלובליזציה. בניגוד לתיאור של פוקו (על התנגדותה של המהפכה האסלאמית למודרניזציה), ולמרות יחסה העצבני של זו אל המודרניות, פעלה התיאוקרטיה במשך שלושים השנים האחרונות כזרז מוצלח של מודרניזציה מקומית. חוץ מן התשוקה אל החדושים האחרונים של העולם המודרני, בין אם תשוקה לשיבוט ובין אם לטכנולוגיות-נאנו, ההתאמה עם השריעה מופקת בקום במהירות, ואפילו האסלאמיזציה של המרחב הציבורי, על מדיניות ההפרדה המגדרית הריאקציונית שלה, קידמה את ההשתתפות המהירה במרחב זה של נשים מרקע מסורתי, ואלו, במהירות, דרשו יותר זכויות אזרח. גם הן.

מדינה, הון, פוליטיקה

את הפרלמנט האיראני הראשון חיסלו בעלי הברית הרוסים של המלך, שהפציצו את בנייניו ב-1907. אף כי החוקה הושבה אל כנה מקץ שתי שנות קרבות בין כוחות המפכניים ומונרכיסטים (בתמיכת כמה כוהני דת ריאקציונים), הנה בשנות הכאוס לקראת מלחמת העולם ה-1, במהלכה, ובעת הכיבוש החלקי של הארץ בידי צבאות רוסים ובריטיים, לא התגשמו השאיפות הראשוניות שלה. את הצעד המעשי הראשון בפרויקט של בניית מדינת-אומה בורגנית מודרנית ביצע רזה שאה, שכונן שושלת חדשה (פהלווי) ב-1925, ובתמיכת בריטניה הבטיח ממשל מרכזי, מודרניזציה תרבותית כפויה ותשתית תעשייתית וביורוקרטית הדרושות

לתהליך הצבר ההון הראשוני. ובכל זאת, הסמכותנות של משטרו מנעה כל ייצוג מעמדי, כך שהבורגנות החדשה, שרידי האריסטוקרטיה של קאז'אר, והפיאודלים קצו בהשתלטות על אדמותיהם והונם והעברתם לא רק לידי המדינה אלא לעתים אף לידי המלך. פיתוח ההון של המדינה התרחש אחרי שהשאה (פאהלווי השני) חזר לשלטון, אחרי ההפיכה של 1953 בסיוע ה-CIA וה-MI. הרפורמות של 1962, בעצת ממשל קנדי, ביחד עם ההכנסות הגדלות מנפט, שהאיצו את ההצבר הפרימיטיבי הזה, ביחד עם השחיתות הרגילה לעולם השלישי, והמבנה המעמדי האיראני, הרפורמות הללו עברו התפתחות דומה, פחות או יותר. כך יכול היה השאה להפוך את איראן ממדינה חצי-קפיטליסטית תלויה במערב לחברה קפיטליסטית עצמאית, שיש לה מדינה לא-דמוקרטית ובעלת נתח עצום בכלכלה.

על פי אחמד אשראף, בין 1956 ל-1976 "גדל החלק הממוצע של הסקטור הציבורי במבנה של ההון מ-36 אחוזים ל-54 אחוזים."³ כתוצאה מכך, היה השאה לשליט סמכותני של מנגנון קפיטליסטי עצום עם ארגון ביורוקרטי רחב. הוא מנע ייצוג פרלמנטרי, או אפילו ייצוג על בסיס מעמדי לבורגנות הגדולה (אפילו ברמה של לשכות מסחר), חרף היחסים הידידותיים שהיו לו עם הבורגנים. הוא כמוכן אסר באיסור גמור ייצוג פוליטי למעמד הפועלים או לאופוזיציה הפוליטית. במהלך פופוליסטי, לא בלתי-דומה לזה של אחמדיניג'אד, החל השאה באמצע שנות השבעים, לדכא את מעט הקפיטליסטים שהשכילו להשתתף בבחירות לפרלמנט: "אסור בשום אופן למועמדים העשירים שהצליחו איכשהו להיבחר, לנצל לרעה את מעמדם הפוליטי כדי להגן על האינטרס של הקפיטליסטים ולבזוז את העם." הערכאה היחידה של ייצוג מעמדי אמיתי במשך השנים שאחרי הפיכת 1953 היה לעובדי תעשיית הנפט, שהצליחו להקים איגוד מקצועי חזק ולכפות על המדינה להקשיב להם בספטמבר 1978, אחרי שביתה מוצלחת. ואולם, הפועלים נמנעו מייצוג בעל בסיס מעמדי צר של אינטרסים, והעניקו את הישגיהם הפוליטיים לתנועת האופוזיציה. רשימת התביעות שלהם ב-1978 היתה: "1. סיום מצב החירום הצבאי. 2. סולידריות מלאה ושיתוף פעולה עם המורים השוכתים. 3. שחרור ללא תנאי של כל האסירים הפוליטיים. 4. איראניזציה של תעשיית הנפט. 5. כל התשדורות תהיינה בשפה הפרסית. 6. כל הפועלים הזרים יעזבו את הארץ."

3 Ahmad Ashraf, "From the White Revolution to the Islamic Revolution" in *Iran after the Revolution: Crisis of an Islamic State*, ed. by Sohrab Behdad and Saeed Rahnam (Tauris, London: 1996) p.31

התפתחות ההון נעשתה מורכבת יותר אחרי המהפכה של 1979 והיא דורשת פרשנות כלשהי. ראשית, המפעלים והנכסים של הבורגנות הגדולה, שהפשירו את כל מה שיכלו וברחו זמן רב לפני שהשאה עזב את הארץ, הולאמו או הועברו לשורה שלמה של מוסדות הקרויים בוניאד (קרן). הבוניאדים הללו (למשל "קרן המקופחים", או "ועד האסלאם לסיוע") קמו מתוך דחף מהפכני בחסות מדיניות הרווחה, אבל הפכו אחר כך למוסדות קפיטליסטיים חצי-ממלכתיים, או כמו-ממלכתיים, וצמחו במהירות גדולה אחרי סיום המלחמה עם עיראק עד כדי סקטור עצמאי משמעותי לצד הסקטורים הציבורי והפרטי. הם נהנים מכושר תימרון גבוה, משתמשים ביתרונות, הניתנים גם לסקטור הפרטי וגם לסקטור הציבורי, על פי הנוחות, ויש להם זכויות יתר, כגון פטור ממסים והבטחתה של חשאיות פעולה. זו מוצדקת בדרך כלל כעניין של ביטחון המדינה: הקרנות הללו נמצאות בשליטת המנהיג העליון וחלק מהכנסותיהן מממנות, לכאורה, את בעלי בריתה הזרים של איראן, למשל חמאס או חזבאללה, אבל הן עשויות לשמש גם למימון סוכנים פארא-צבאיים של דיכוי מבית⁴. שנית, צבירת ההון היה לתהליך מציק, המוגדר באמצעות מאבק בין פלגים שונים של הרפובליקה האסלאמית ואלה מוצאים מפלט ברטוריקה האידיאולוגית של המהפכה, כאשר הדבר מועיל להם מבחינה כלכלית. מכל מקום, במקום תשומת לב מופרזת למדיניות הכלכלית של כל פלג, מוטב לתת את הדעת לתולדותיו הפוליטיות, המעניקות למונחים קלאסיים משמעויות מוזרות, כאשר, למשל, ה"שמאל" הופך לפרקליט של שוק חופשי, בעוד ה"ימין" פונה אל הרטוריקה של צדק כלכלי. אחרי טיהורם של כל הפלגים הלא-דתיים, ביוני 1981, תפסו הפלגים החומייניסטיים באופן בלעדי את המרחב הפוליטי של המדינה האיראנית, ואף כי היו חלוקים ביניהם לגמרי ביחס לכמה אספקטים, לא היה להם בסיס חברתי אנטגוניסטי. בראשון, מ"שמאל", פעלו סטודנטים שהיו מעורבים בנוכחם ב-1979 בהשתלטות על בני הערוכה בשגרירות ארה"ב. רבים מהם למדו קודם לכן אצל שריעתי ותמכו במערכת רווחה או במערכות ממלכתית בחיים הכלכליים.

4 ביקורתו של מוסאווי, במשך מערכת הבחירות, על העדר השקיפות במה שקשור לתמיכה הכספית בחזבאללה ובחמאס, התפרשה בטעות אצל חלקים מהשמאל במערב כעמדה פשרנית כלפי ישראל. ואולם, מוסאווי ביקר רק את המונופול שנטלו לעצמם אנשי הקו הנוקשה על העניין הפלסטיני ואת הפיכתו לנושא פוליטי פנימי באיראן. מוסאווי מתח גם ביקורת על הרטוריקה של הכחשת השואה מצד אחמדינג'אד, רטוריקה שנועדה להחריף את המתח ולהעמיק את המשבר באיראן. הוא טען כי רטוריקה זו העניקה לישראל הזדמנות לשקם את הדימוי שלה ואת יכולתה לבלום ביקורת בינלאומית אחרי מה שעשתה בעזה. הסבת "יום ירושלים" להפגנה נגד המשטר התפרשה, לטעמי, בטעות כאדישות לעניין הפלסטיני.

במה שנגע למדיניות החוץ הם היו לוחמניים יותר, האמינו בייצוא המהפכה (מִחְתָּשְׁמִי, נציגו של מוסאווי בפיקוח על הבחירות האחרונות, למשל, הוא אחד המייסדים של חזבאללה בלבנון). מן הבחינה התרבותית הם היו פחות מסורתיים. הפלג האחר – על כתביו המסורתיים במה שנוגע לתרבות ולמשפט, מ"מיין", היו "חסידי הקו הנוקשה" של היום, נטועים בקרב הבורגנות המרקנטיליסטית (הבזאר), שבאופן בלעדי כמעט מימנה את המהפכה, וקשריה ההיסטוריים עם הכהונה השיעית היו הדוקים. למרות שלטון השמרנים בסחר הפנימי והבינלאומי, נקשר העשור הראשון, תחת ארגונו של מוסאווי, לתכונות הסותרות של כלכלה ממלכתית חזקה, תכנית רווחה יחסית מוצלחת, דה־פרולטריוזציה ומה שבאחרונה נקרא "צמצום מבני"⁵

מאוחר יותר, בין 1989 ו־1997, נע רפסנג'אני לכיוון הכלכלה הניאו ליברלית, שקיבלה הצדקות בדרשות יום הששי, בהן תואר הנביא כפרקליט העושר הנצבר כחוק (חֶלֶף). מכל מקום, הסיסמא האידיאולוגית השימושית של האנטי־אימפריאליזם, אשר אחרי מחיקת השמאל החומייניסטי מן העמדות הרשמיות, מאז 1989 והלאה, נכבשה־מחדש בידי השמרנים המסורתיים, שמנעו מרפסנג'אני כל נירמול של היחסים עם המערב והצטרפות מלאה לשוק הגלובאלי. ובכל זאת, המבנה המעמדי של החברה האיראנית ב־1996 והיחס בין ההון הפרטי וההון שבידי המדינה דומים מאוד בשיעוריהם שיעור לשנים שלפני המהפכה. ממשלת הרפורמה של 1997–2005 המשיכה בהפרטה, אבל ניסתה להנהיג רגולציה, לצמצם את הנפוטיזם ולהכניס כמה אמצעי פיקוח על המוסדות הפרזיטיים (ללא הועיל). למרות שהיו לה כמה מהביצועים הכלכליים הטובים ביותר, לא הצליחה ממשלת הרפורמה (או לא מצאה לנחוץ) לקשור את המצע הפוליטי שלה להתפתחות הכלכלית. כאשר ב־2004, שנה לפני שאחמדיניג'אד נבחר לכהונתו הראשונה, זינקו שני מטוסי קרב של משמרות המהפכה כדי לאיים על מי שהיה אז הנשיא, חאתמי, ממש בזמן טקס חנוכתו של נמל התעופה החדש של טהראן: כוח כלכלי חדש הודיע באופן סמלי על קיומו, וביטא אז את התנגדותו לזיכיון של קבלני ההסעדה (קייטרינג) הטורקים. במשך תקופת נשיאותו של אחמדיניג'אד (שהכנסות ממשלתו ממכירות נפט הגיעו ל־320 מיליארד דולר – סכום המשתווה לסך כל הכנסות הממשלה ב־16 השנים שאחרי המלחמה), הואצה ההפרטה, אבל הרוכש העיקרי של החברות הממשלתיות היה צבא משמרות המהפכה, שאנשיו אינם מסתתרים עוד מאחורי

5 Sohrab Behdad and Farhad Nomani, *Class and Labour in Iran: Did the Revolution Matter?*, Syracuse University Press, New York: 2006.

סוכנים. הצגתו של "קפיטליזם בעל ערכים תיאולוגיים" קיבלה צידוק בדמותו הפסבדו-שמאלנית והפסבדו-אנטי-אימפריאליסטית של אחמדינז'אד.⁶ ואולם, מאז הבחירות, הוסרה המסיכה. התלות הגמורה של מדינת ענק בהכנסות מנפט – אשר בבעלותה מצויים עדיין, באורח ישיר ובלתי-ישיר, שני שלישים מהכלכלה – מאפשרת לה לתווך בין ההון למבנה המעמדי. למראית עין, המאמצים להגביל את מה שנקרא השליטה הממלכתית בכלכלה, כמו שהם ניכרים בעליונות של הפוליטיקה העממית על פני המאבק המעמדי בבסיסו, פותחים למעשה מרחב להרתעת הקפיטליזם משולח הרסן, הנוטה להשתלט על כל המרחב החברתי והכלכלי. העדיפות הפוליטית, מכל מקום, איננה אונתולוגית והיא תוצר של ההיסטוריה, בה מעורבים כלכלה, התערבות קולוניאלית, דת וריבוד חברתי.

בנוסף, למרות האנלוגיות בין "מהפכות הקטיפה" של מזרח אירופה ו"התנועה הירוקה", איראן מצויה עמוק בתוך ההון הגלובאלי. ברמה של פוליטיקה גלובאלית, במיוחד מאז 2000, גיבורי הקו הקשוח של האנטי-אמריקניזם הצליחו למלא תפקיד מבוקש מאוד בשמאל המערבי כפסוודו-אחר של ההון העולמי, בכך ששמרו על מעין מיני-מלחמה קרה, שבה מופעלת הלוגיקה של המלחמה מבלי להתממש באמת. (אגב, חסידי הקו הנוקשה הועילו בלא יוצא מן הכלל לרפובליקאים ולימין האירופי, כמו בבחירתו של רייגן ב-1980 ושיראק ב-1986, ומצד שני תמיד שמרו על ערוצי הידברות עם יריביהם השמרנים.)

פירוק חסידי הקו הנוקשה באיראן והדחף שלהם להותיר את המלחמה כאופציה פתוחה יכול לפרק באופן חלקי את השמרנים בארה"ב, בישראל ובאירופה. הוא יכול גם להציג פיתרון פנימי למשבר הדמוקרטיה במזרח התיכון למען מזרח-תיכון מוסלמי, אבל לא מאוסלם (Islamicized). תקופת הפוליטיזציה המתרחבת של החודשים האחרונים, הניסיון ההיסטורי של שלושים השנים האחרונות, הניסיון האחרון של אוטונומיה זמנית של העם נגד המדינה, אמצעי הנגד האלימים והכפייה של המדינה, ממשיכים לחפש לעצמם ביטוי ואמצעים. אזורנו מלא במשטר-יבובה פרו-מערביים; התערבויות צבאיות אמריקאיות בעיראק ואפגניסטן על תוצאותיהן הנוראות; והברוטאליות הלא אנושית של ישראל במתקפותיה האחרונות בלבנון ובעזה חרתו בתודעה של העם האיראני (למשל, כאשר אכזריות כוחות הביטחון הושוותה בהפגנות לאכזריות הצבא הישראלי).

6 השנה, ב-26 לספטמבר, קנו משמרות המהפכה, אחרי שאיימו על רוכש אפשרי אחר בטענות של ביטחון המדינה, 50 אחוזים מחברת הטלוקומוניקציה הלאומית בערך של 8 מיליארד דולר, ככל הנראה הרכישה גדולה ביותר בתולדות הבורסה של איראן.

מרחב פוליטי איננו תיאוקרטיה ואיננו חילונות מערבית. הוא איננו אנטי-מערבי או פרו-אמריקאי. אם אפשרות כזאת תוכל להתגשם, ומתי, עניין זה יצטרך עוד להכרעה היסטורית, ואולם, אין ספק שכל הרפתקנות צבאית מצד יריבותיה של איראן, ישראל או מחרחרי המלחמה מאירופה וארצות הברית, ואפילו החרפת האמברגו הכלכלי על איראן יחזקו באופן בלתי-נמנע את חסידי הקו הנוקשה, שמאחוריהם שלושים שנות ניסיון והישגים, כתוצאה מסיטואציה כלכלית נטולת שקיפות. במקרה כזה יידחה למשך זמן רב אם לא ייהרס כליל המרחב הפוליטי המצפה להכרעת ההיסטוריה.

מאנגלית יצחק לאור

אדגר אלן פו

מצב־ביש'

איזהו הגורל, גברתי, שהתנקש בך כך? – קומוס

בשעת בין ערביים שקטה ושלווה שוטטתי לי בנחת בעיר המעטירה אַדינה. העסק וההמולה ברחובות היו איומים. גברים דיברו. נשים צווחו. ילדים נשנקו. חזירים שרקו. והמרכבות איך שיקשקו. והשוורים איך געו. והכבשים איך פעו. והסוסים איך צהלו. והחתולים איך ייללו. והכלבים איך רקדו. רקדו! כלום אפשרי הדבר? רקדו! אויה, הגיתי, ימי הריקודים שלי חלפו לבלי שוב! כך זה מאז־ומעולם. איזו סיעה של זיכרונות עגמומיים תיעזר מעת לעת במחשבה עתירת־דמיון וגאונית, ובמיוחד כך כאשר עניין לנו באותו זן של גאונות הנידון לחיי־עולם, לנצח, לעדי עד, לעדות עד – עד מתי? – כן, להעיד עוד, עוד ועוד, על ההשפעה המרה, הנוגפת, הפורענית, ואם יותר לי להידרש לביטוי, ההשפעה הפורענית עד־מאוד של התוצא כליל־המרגוע, האלוהי, השמימי, המרוּם, המרוּם, השגיא והמטהר של מה שאפשר להעיד עליו בדין שאין כמותו לעורר קנאה, שאין יפה ממנו לעורר קנאה – לא! שאין קנאי ממנו ליופי, ואין שוקק כמותו לרוח, והרי הוא בבחינת הדבר (כלום יורשה לי השימוש בביטוי נועז זה?) החינני (מחל לי, קורא אני?) מכל הדברים בעולם – אך שוב אני נישאת על גבי רגשותי הגואים. במחשבה שכזאת, אני חוזרת, איזו סיעה של זיכרונות יש בכוחה של זוטת מקרית להגעיש! הכלבים רקדו! ואני – אני שוב לא יכולתי! הם פיזו – אני בכיתי. הם קיפצו – אני התייפחתי בקול. מסיבות מרעידות־לב! חזקה על הקורא הבקיא כי הן מעלות בזיכרונו אותו פרק משובח אודות כשירות הדברים והתאמתם, הכלול באקדמות לכרך השלישי של הרומאן הסיני הנערץ על הכל, "מיך־מינג".

1 הסיפור נכתב, ככל הנראה, כפארודיה על הסיפורים שראו אור במגזין "בלקווד" – סיפורים סנסציוניים שהיו מבוססים, כביכול, על ניסיונם האישי של המחברים, ואולם קשה שלא לקורא גם כפארודיה על סיפוריו של פו עצמו.

שני בני-לוויה צנועים אך נאמנים היו לי בהתהלכי בגפי ברחבי העיר. דיאנה, הפודלית שלי! המתוקה שביצורים! קווצת שיער התקשרה מעל עינה האחת, וסרט כחול נכרך לצווארה בצו האופנה. גובהה של דיאנה לא עלה על 12 סנטימטרים, אך ראשה היה גדול מגופה במידת-מה, וזנבה שנקצץ בסמוך מאוד לבסיסו השרה על החיה המעניינת נופך של תום פצוע, אשר בזכותו היתה לחביבת הכל.

פומפי, הכושי שלי! – פומפי המתוק! איך אוכל לשכוח אותך? נטלתי את זרועו של פומפי. גובהו עמד על תשעים סנטימטרים (כזאת אני – חובבת דיוק), ומניין שנותיו – שבעים, ואולי שמונים. רגליו היו מעוקמות, והוא היה עב-בשר. פיו לא היה קטן כשם שאוזניו לא היו קצרות. אך שיניו היו צחות כפנינים, ועיניו הגדולות המלאות היו לבנות-עד-תענוג. הטבע לא חנן אותו בצוואר, וקבע את קרסוליו (כרגיל אצל בני גזע זה) במרכז חלקן העליון של כפות הרגליים. לבושו אמר פשטות מאלפת. הוא נסמך על מטה, עשרים-ושניים סנטימטרים גובהו, ולגופו לא היתה אלא אדרת צמר כמעט-חדשה, אשר שימשה לפנים אותו איש גבוה, גדול ומזהיר, ד"ר מאניפני. היתה זו אדרת טובה. גזורה היטב. עשויה היטב. האדרת היתה כמעט חדשה. פומפי נשא את כנפותיה בשתי ידיו, שלא יתגוללו בעפר.

חבורתנו מנתה שלוש בריות, ולשתיים מביניהן כבר נדרשתי. התהלכה עמנו ברייה שלישית – הלא היא אנוכי. אני היא הסניורה פסיכה זנוביה. איני ניו סוקי סנובס.² הופעתי סמכותית ומעוררת-כבוד. באותו מעמד הראוי להיזכר, שעליו אני מספרת, הייתי עטויה בשמלת סָטן ארגמנית ועליה של ערבי כחול כעין השמים. השמלה היתה משורגת גדילים ירוקים ועטורה בשבעה חפתים שנארגו ביד קלה מסיביו הכתומים של צמח אוזן-הדוב. כך נמצאתי אני השלישית בחבורה. הפודלית היתה עימנו. פומפי היה עימנו. אני הייתי עימנו. היינו שלושה. אומרים שבראשית לא היו אלא שלוש אלות-זעם (פוריות) – מְלִטִי, נימי והטי – הגות, זיכרון ושעשועים.

שענתי על זרועו של פומפי האבירי, וכשדיאנה מתלווה אלי במרחק הולם

2 דמותה של סניורה פסיכה זנוביה (סוקי סנובס) מבוססת ככל הנראה על מרגרט פולר, שערכה בין השנים 1840–1842 את "The Dial" [המחוג], ביטאון התעמולה של התנועה הטראנסנדנטאליסטית – מטרה קבועה לחציו הסאטיריים של פו. לפי אמונתם של הטראנסנדנטאליסטים, האדם הוא גילומה של נשמה, השואפת מיסודה למיגור הרוע בעולם. מרגרט פולר היתה חברתו הקרובה של טראנסנדנטאליסט נוסף – וואלדו אמרסון, שמצא את דרכו לסיפור זה בדמותו של ד"ר מאניפני.

הפסעתי במורדו של אחד מרחובותיה שוקק־האדם והנעימים עד־מאוד של אדינה, העומדת כעת בשממונה. לפתע, באחת, התמחשה לנגד עיני כנסייה – קתדרלה גותית – כבירה, אומרת־הוד, עם צריח גבוה המיתמר אל השמים. איזה שד נכנס בי? למה זה חשתי בזרועות פתוחות להיוועד עם גורלי? נתקפתי דחף לא־נכבש להעפיל לראש המגדל המסחרר, ולהשקיף מן המרומים על מרחביה העצומים של העיר. דלת הקתדרלה היתה פתוחה ומזמינה. הגורל שְמוֹנָה לי הכריע. עברתי תחת הקמרון המבשר־רעות. היכן היה אז המלאך השומר עלי? – אם אמנם יש מלאכים כאלה בעולם. אם ! הברה עוכרת־שלווה! איזה עולם של מסתורין, ומשמעות, וספק, ואי־ודאות נוצק בשתי אותיותיך! עברתי תחת הקמרון מבשר הרעות! עברתי ונכנסתי פנימה; וכך, בעודי מקפידה לשמור את אוזני הדוב הכתומות שלי מכל נזק, עברתי בשער ובאתי אל המבואה. אומרים שכך עבר נהר האלפרד העצום מתחת לפני הים – לא־ניזוק, נקי ממים מלוחים. חשבתי שגרם המדרגות לא יסתיים לעולם. סביב־סביב! כן, המדרגות התעקלו סביב ומעלה, סביב ומעלה, סביב ומעלה, עד שלא היה לי מנוס מן הסברה – סברה שהתגבשה בעצה אחת עם פומפי הממולח, אשר על זרועו התומכת נשענתי במלוא הביטחון הנודע לְחִיבָה שאך־זה הנצה – לא היה לי מנוס מן הסברה שקצהו העליון של המתלול המתפתל והולך הוסר, אם בטעות ואם בכוונת־מְכוּוֹן. עצרתי כדי להחזיר את נשימתי; וכבר אירעה תקרית שמשקלה המוסרי והשלכותיה המטאפיסיות אינם מניחים לעבור עליה בשתיקה. נדמה היה לי – אמנם הייתי בטוחה בדבר – אי אפשר שטעיתי – לא! עקבתי זה כמה רגעים, בקפידה ובחרדה, אחר תנועותיה של דיאנה שלי – אני אומרת כי אי אפשר שטעיתי – דיאנה הריחה עכברוש! תיכף ומיד הזעקתי את תשומת לבו של פומפי לדבר, והוא – הוא הסכים עמי. שוב לא נותר מקום סביר לספק. העכברוש נתן ריחו – ועוד בנחירה של דיאנה – אלוה! האם יבוא יום ולא אזכור עוד את ריגשתו הקוצפת של הרגע ההוא? העכברוש! – הוא היה שם – משמע הוא היה אי־שם. דיאנה הריחה את העכברוש. אני – אני לא יכולתי! אומרים כי יש מי שהאיריס הפרוסית משכרת את חוטמם בניחוח מתוק ועז, בשעה שאחרים אינם משגיחים בריחה כלל.

גרם המעלות נכבש לבסוף, וכינינו לבין הפסגה לא חצו עוד אלא שלוש או ארבע מדרגות. הוספנו לעלות, וכעת לא נותרה אלא מדרגה יחידה. מדרגה אחת! מדרגה קטנה, קטנטונת! מה רב שיעורם של האושר או האומללות האנושיים הנתלים במדרגה קטנה אחת מעין זו, בגרם המעלות הגדול של חיי אדם! חשבתי על עצמי, ואחר על פומפי, ואחר על הייעוד הסתום והמסתורי אשר אפף אותנו

מעברים. חשבתי על פומפי! – אויה, חשבתי על אהבה! חשבתי על כל צעדי השגויים במעלה מדרגות שלא לי נועדו – על הצעדים שעשיתי ועל אלה שאני עוד עלולה לעשות. גמרתי אומר להיות זהירה יותר, מאופקת יותר. שמטתי את זרועו של פומפי, טיפסתי ללא עזרתו במדרגה האחת שנותרה, ונכנסתי לקיתון העליון של מגדל הפעמון. הפודלית שלי טפפה בעקבותי. פומפי לברו נותר מאחור. ניצבתי בראש גרם המדרגות, ועודדתי אותו לעלות. הוא שלח את ידו לעברי, ובעשותו כן נאלץ לרוע המזל להרפות מאחיזתו האיתנה באדרתו. הלנצח יתמידו האלים במשחקם האכזרי? האדרת נשמטת, ופומפי רומס באחת מרגליו את כנפותיה הארוכות והמשתלשלות. הוא מעד ונפל – שוב לא היה זה מן הנמנע. הוא נפל קדימה, וראשו הארור נגח הישר ב – הישר בשדי, ושיגר אותי ראש־מטה, והוא בעקבותי, אל רצפתו הקשה, המטונפת והנתעבת של קיתון המגדל. אלא שנקמתי היתה בוטחת, פתאומית ושלמה. תפסתי ברעמתו בשתי ידיים זועמות, ותלשתי כמות עצומה של חומר שחור ופריך ומיתלתל, שאותו השלכתי ממני והלאה בהפגנת מיאוס נוקבת. הלֶקט השחור צנח בינות לחבלי הפעמון ונותר שם. פומפי קם על רגליו, ולא אמר מלה. אך הוא התבונן בי בשתי עיניים גדולות ומעוררות־רחמים ו – נאנח. אלים שבשמים – אותה אנחה! היא שקעה אל מעמקי לבי. והשיער – הרעמה! לו יכולתי להגיע לאותה רעמה, הייתי רוחצת אותה בדמעותי, כעדות לחרטה כְּנָה. אך אבוי! היא נמצאה כבר הרחק מעבר להישג ידי. השיער המשתלשל בין כבלי הפעמון היה בדמיוני כְּחִי. דימיתי שהוא סומר לעומתי בתוכחה. אומרים שצמח ה־happy-dandy Flos Aeris הנפוץ בגאווה, נושא פרח יפהפה, המוסיף לחיות לאחר שנעקר על שורשיו. המקומיים נוהגים לתלותו בחבל מן התקרה ולהתענג על ניחוחו במשך שנים.

מריבתנו באה על פורקנה, ואנו נפנינו להביט כה וכה בחיפוש אחר אשנב שדרכו אפשר יהיה לנו להשקיף על אַדינה רבתי. לא היו כל חלונות בחדר. מקור האור היחיד בקיתון האפלולי היה מין פתח רבוע, כשלושים סנטימטרים קוטרו, שנקבע כשני מטרים מעל לרצפה. אך איזהו המכשול שיעמוד בפני תעצומותיה של גאונות אמת? גמרתי אומר להעפיל מעלה אל החור. סבך עתיר של גלגלים, סִבְבוֹת, ומנגנונים אחרים שמסתורין קבליים ריחפו עליהם נערם מנגד לחור, בסמוך לו; מוט ברזל הסתעף מן המנגנון והשתחל מבעד לחור. בין הגלגלים לקיר שבו נפער החור נותר בקושי מקום לגופי – ואף על פי כן עיקשותי הנואשת עמדה לי. קראתי לפומפי להתייצב לצדי.

”תן דעתך על פתח זה, פומפי. אני מבקשת להתבונן בעדו. אתה תעמוד כאן, ממש מתחת לחור – כך. כעת, הושט אחת מידיך, פומפי, והנח לי לדרוך עליה כאילו היתה מדרגה – הנה כך. וכעת היד השנייה, פומפי; בעזרתה אטפס אל כתפך.”

הוא עשה כל שביקשתי, ובהתרוממי מצאתי שאפשר לי להשחיל את ראשי ואת צווארי מבעד לפתח ללא מאמץ. המחזה היה נשגב, אין משלו ליופי. התעכבתי עוד רגע כדי להורות לדיאנה להתנהג יפה, ולהבטיח לפומפי כי אתחשב בו ואמעט ככל האפשר להכביד על כתפיו. אמרתי לו שאנהג ברגשותיו בעדנה – *ossi tender que beefsteak*³. בזאת גמלתי לרעי הנאמן כערכו, ונפניתי להתמסר ברוב שקיקה והתלהבות להנאה מן הנוף אשר שש לפרוש עצמו לנגד עיני.

אלא שלא אאריך דברים בעניין זה. לא אתאר את העיר אדינבורג. כולם ביקרו בעיר אדינבורג. כולם ביקרו באדינבורג – הלא היא אדינה הקלאסית. אגביל את עצמי לפרטיה הרייגורל של הרפתקתי האומללה. לאחר שהשבעתי במידת־מה את סקרנותי באשר למידותיה, מצבה וחזותה הכללית של העיר, היתה לי שהות לסקור את הכנסייה שנמצאתי בה ולעמוד על דקויותי האדריכליות של מגדל הפעמון. הבחנתי כי האשנב שבו תחבתי את ראשי היה למעשה פתח בלוח המחוגים של שעון ענקמוני; מן הרחוב הצטייר בוודאי כחור־מנעול גדול, מעין זה הפעור בפניהם של השעונים הצרפתיים. הפתח נועד בלי ספק לזרועו של המומחה, שיכוון בשעת הצורך את מחוגיו של השעון מבפנים. מתוך הפתעה הבחנתי גם במידותיהם העצומות של מחוגים אלה – גובהו של הארוך מביניהם לא נפל משלושה מטרים, ובנקודה הרחבה ביותר עלה רוחבו על עשרים סנטימטרים. המחוגים חושלו כפי הנראה בפלדה מוצקה, וקצותיהם נדמו חדים. לאחר שהשגחתי בפרטים אלה, כמו בכמה פרטים אחרים, שבתני והפניתני את עיני לחיזיון המרהיב מתחתי, ועד־מהרה שקעתי כליל בשרעפים.

כעבור כמה רגעים העירני מהגיגי קולו של פומפי, אשר הודיע כי שוב אין בכוחו לשאת זאת, ועתר שאוایل בטובי לרדת. היתה זו בקשה בלתי־סבירה בעליל, ואני אמרתי לו זאת כנאום שהצטיין באריכות־מה. תשובתו העידה בו כי לא ירד לפשר רעיונותי. הדבר העלה את חמתי, ואני אמרתי לו בלשון מפורשת שהוא טיפש, שמעשהו היה בגדר *ignoramus e-clench-eye*,

3 שילוב של צרפתית ואיטלקית: עצמות לפרוש את אומצת הבקר הזאת.

שהשגותיו אינן אלא ⁴insommary Bovis, שמלותיו חורגות אך בדוחק מ-
 anennemywerrybo'em⁵. דומה היה שהבהרות אלה הביאו אותו על סיפוקו,
 ואני שבתי והתכנסתי אל הגותי.

כמחצית השעה לאחר פלוגתא זו, ואני מסורה ראש־ולב למחזה השמימי הנגול
 תחתי, והנה אני קופצת למגעו של משהו קר מאוד הנדחק בלחץ קל אל עורפי.
 אין צריך לומר כי אחזה בי בהלה שאין לבטאה. ידעתי כי פומפי היה תחת
 רגלי, וכי דיאנה היתה ישובה, על־פי הוראותי המפורשות, על רגליה האחוריות,
 בפניתו המרוחקת של החדר. מה זה יכול להיות? שוד ושבר! כעבור רגע קצר –
 קצר מדי – גיליתי. הפניתי את ראשי בעדינות הצדה ונוכחתי לזוועתי המופלגת
 כי מחוג־הדקות הענקי, הבוהק, המוי־הלהב, במהלך חוגו בן־השעה, ירד על
 צווארי. ידעתי שאל לי לבזבו ולו שנייה. משכתי את ראשי לאחור ללא שיהוי
 – אלא שאיחרתי את המועד. שוב לא ניתן היה לחלץ את ראשי מלועה של אותה
 מלכודת איומה שנתפס בה, ואשר היתה מַצְרָה והולכת, מצרה והולכת במהירות
 נוראה מדעת. סבלי ברגע ההוא נעלה היה על כל דמיון. השלכתי את ידי אל־על
 וניסיתי בכל כוחי לדחוק מעלה את מטיל הברזל המוחץ. באותה מידה יכולתי
 לנסות להרים את הקתדרלה עצמה. מטה, מטה, מטה ירד, קרוב וכבר קרוב
 יותר. זעקתי לעזרתו של פומפי; אך הוא אמר שפגעתי ברגשותיו כאשר כיניתי
 אותו "בור זקן ופוזל". צעקתי לדיאנה; אך היא לא אמרה אלא "בָּאוּ-וְאָוּ-וְאוּ",
 ושאמרתי לה "לא לזוז מהפינה מה־שלא־יהיה". כך לא יכולתי לצפות כי רווח
 כלשהו יבוא לי מעמיתי.

כל אותה עת "חרמש הזמן" (כי עתה התחוויר לי משקלו הממשי של אותו ביטוי
 קלאסי) לא עמד ממלהכו המחריד, ובעליל לא עתיד היה לעמוד ממנו. הוא ירד
 והוסיף לרדת, מטה, מטה. הוא כבר שיקע את קצהו החד בכשרי מהלך שלושה
 סנטימטרים, וחושי הפכו בלולים ומבולבלים. רגע דמיינתי שאני בפילדלפיה
 במחיצת ד"ר מאנני־פני המכובד על הבריות, במשנהו נמצאתי באכסדרת ביתו
 של מר בֶּלְקוּוד, שועה להנחיות שערכן לא יסולא בפז. ואז שבתי והוצפתי
 בזיכרם המתוק של ימים טובים יותר, ומחשבותי נדרו אל העידן המאושר ההוא,
 עת העולם עוד לא היה כול־מדבר ופומפי – עוד לא כול־אכזר.

תקתוק המנגנון שיעשע אותי. שיעשע אותי, אני אומרת, כי תחושותי

4 סילוף שמו של לונגינוס, הרטוריקן היווני בעל "על הנשגב", שנודע בביקורת האנגלו־סאקסית
 בכינוי "Insomnia Jovis".

5 אולי: Enemy were very bored of them [אויב היה משתעמם מהן]

6 ראו הערה מס' 1.

נשקו כעת לאושר המושלם, וידעו להפיק עונג מן הזעיר שבמקרים. ה־ק ל־יק־ק לא ק, ק ל־יק־ק לא ק, ק ל־יק־ק לא ק הנצחי של השעון היה באוזני כמוסיקה, שלפרקים שמעתי בנעימתה את דרשותיו המתנגנות של הד"ר אולפוד⁷. והדמויות הגדולות על גבי לוח השעון – כמה נבונות, כמה הגותיות הן נראו, כולן עד אחת! באחת פצחו במחול המאזורקה, וסבורני כי הדמות V היא שהיטיבה בעיני לרקוד מכולן. מוצאה המיוחס ניכר בה. בלא רכב של רכבנות, תנועותיה העדינות נקיות מצרימה. היא הסתחררה על חוֹדָה בפירוּאָטים מעוררי־הערצה. ניסיתי להגיש לה כיסא, לפי שראיתי כי היא מותשת מן המאמץ – והנה רק אז עמדתי על מלוא חומרתו של מצב־הביש שאלי נקלעתי. מצב־ביש באמת ובתמים! המוט שיקע עצמו מהלך חמישה סנטימטרים לתוך צווארי. ניעורתי לְהפצעתו של כאב מעודן. פיללתי למוות, ובעוֹצֵר הרגע נדחקתי לְשֹׁנוֹת אותם טורים מעודנים משל המשורר מיגל דה סרוונטס:

Vanny Buren, tan escondida
Query no te senty venny
Pork and pleasure, delly morry
Nommy, torny, darry, widdy!⁸

אך עתה כבר התייצבה בפני אימה חדשה, שדי בה כדי לזעזע עצבי־ברזל. תחת לחצה האכזר של המכונה, עיני החלו חורגות מחוריהן. בעודי תוהה איך אוכל להסתדר בלעדיהן, עין אחת נשרה מתוך ראשי בפועל־ממש, התגלגלה במורד התלול של המגדל והתיישרה לה בתעלת הניקוז הכרויה לאורך המרזבים. מהו אוכרנה של עין לעומת ארשת העצמאות והבוז המחציפה שבה הביטה בי לאחר שיצאה. היא שכבה במי־האפסיים, ממש מתחת לאפי, וגינוניה הנפוחים היו נחשבים למגוחכים אלמלא היו מגעילים. מסכת קורצת־ממצמצת שכזאת לא נראתה מעולם. התנהגות עיני שבתעלה, לא זו בלבד שהיתה מקוממת מחמת החוצפה המפורשת וכפיות־הטובה המחפירה, אלא שהסבה לי מידה גוברת של אי־נוחות מחמת אותה ערבות הדדית השוררת תמיד בין שתי עיניים מאותו הראש, יהא המרחק המפריד ביניהן אשר יהא. בין אם רצייתי בכך ובין אם לא, נאלצתי לקרוץ ולמצמץ בתואם מדויק עם התועבה שרבעה ממש מתחת לאפי. אלא שתיכף לאחר מכן נשרה, למרבה ההקלה, עיני השנייה. בנפילתה אימצה

7 דמות במחזה "הג'נטלמן העני" מאת המחזאי האנגלי ג'ורג' קולמן (1762-1836).

8 סילוף של הנוסח הספרדי: Van Muerte Tan Escondida, Que no te Sienta Venir, Porque el Plazer del Morir, No Me Torne Dar la Vida הם הולכים למות בסתר, ואתה אינך מתפתה לבוא, כי נושא המוות אינו חוזר לתת לי חיים.

את מסלולה של חברתה – קנוניה מתואמת, מן הסתם. שתי העיניים התגלגלו מתוך התעלה בצוותא, ולאמיתו של דבר שמחתי מאוד להיפטר מהן. המוט כבר שקע מהלך שנים-עשר סנטימטרים לעומק צווארי, ולא נותרה לו אלא פיסת עור קטנה להבקיעה. שמחתי היתה שלמה, כי חשתי שבתוך כמה רגעים לכל היותר יימצא לי מפלט ממצבי המציק. ואמנם לא היתה זו ציפיית שווא. עשרים-וחמש דקות לאחר השעה חמש אחר הצהריים, בדיוק נמרץ, מחוג הדקות הענקי התקדם בסיבובו הנורא במידה מספקת כדי לבתר את השארית הזעומה של צווארי. לא הצטערתי לראות את הראש שגרם לי מבוכה כה רבה נפרד סוף סוף מגופי, אחת-לתמיד. תחילה התגלגל במורד המגדל, אחר נח כמה שניות בתעלת הניקוז, ואז שם פעמיו בזינוק נחשוני למרכז הרחוב. אודה ואתוודה: רגשותי באותו מעמד התייחדו בנופך סגולי ביותר – לא, מסתורי ביותר, מערער וסתום ביותר. חושי נמצאו פה ושם בעת ובעונה אחת. רגע דימיינתי בראשי כי אני, הראש, הוא סיניורה פסיכה זנוביה האמתית, ובמשנהו השתכנעתי כי אני-עצמי, בגופי, מגלמת כחוק את זהותי. כדי להציל את מחשבותי בסוגייה זו מיששתי בכיסי אחר קופסת טבק ההרחה שלי, אך משלפתי אותה וניסיתי לשאוף קמצוץ מתכולתה המחיייה, בצורה המקובלת, עמדתי לאלתר על הליקוי המוזר שלי והשלכתי את הקופסה ללא דיחוי מטה אל ראשי. הוא שאף קורטוב בסיפוק עצום, והחזיר לי חיוך של הכרת-תודה. אחר כך החל לנאום, אך באין לי אוזניים לא יכולתי לשמוע את דבריו אלא במעומעם. מה שקלטתי הספיק לי כדי להבין, כי הוא נדהם נוכח רצוני להישאר בחיים – בנסיבות כאלה. הוא חתם את הרצאתו במילותיו האצילות של אריוסטו⁹ –

Il pover hommy che non sera corty
And have a combat tenty erry morty;¹⁰

כך השווה אותי לאותו גיבור אשר בלהט הקרב לא השגיח במותו והוסיף להילחם ללא חת. כעת שוב לא היתה מניעה שארד ממעלתי, וכך עשיתי. מה היה אותו פרט בהופעתי שפומפי מצאו משונה במידה כזאת לא עלה בידי לברר עד היום הזה. הברנש פער את פיו מאוזן לאוזן, ועצם את שתי עיניו כאילו ביקש לפצח אגוזים בין שמורותיהן. לבסוף השליך מעליו את אדרתו, ניתר אל גרם המדרגות ונעלם. הטחתי במנוול את מילותיו התקיפות של דמוסטנס –

9 לודוביקו אריוסטו (1474–1533), מחזאי איטלקי.

10 סילוף של הנוסח הלטיני: Il Pover Uomo Che Non Se'n Era Accorto, Andava Combattendo e Era Morto; המסכן שלא ידע כי כבר נטבח, הוסיף להילחם.

Andrew O'Phlegethon, you really make
haste to fly.¹¹

ואז נפניתי למושש לבי, לתבלול־דבלול שלי, לדיאנה. אהה! איזה מחזה פלצות
קידם את עיני? האמנם היה זה עכברוש שראיתי חומק אל חורו? האמנם אלה
עצמותיה המנוקרות של המלאכית הקטנה, שהמפלצת טרפה בלא רחם? אלים
שבשמים! ומה זה שאני רואה – האמנם זהו צלמה, צלה, רוח הרפאים של
אהובתי שאני חוזה בה יושבת נסוכת־תוגה בפינה? הסכיתו! באשר היא מדברת,
ו – שהדי במרומים! – היא דוברת אלי בגרמנית של שילר –

Unt stubby duk, so stubby dun
Duk she! duk she!¹²

אויה! האין מילותיה אלה נכוחות, נכוחות מדי?
ואם שבקתי אז שבקתי
למענך – למענך.

יצור מתוק! אף היא הקריבה עצמה למעני. נטולת־כלב, נטולת־כושי, נטולת־
ראש, מה נשתייר בעבור סיניורה פסיכה זנוביה האומללה? אבוי – לא כלום!
אני גמרתי.

11 "תרגום" של המימרה היוונית: Aner o Pheugon Kai Palin Makesetai; האיש הנס הוא האיש
אשר ישוב להילחם.

12 אלא שזהו סילוף פארודי של קטע מתוך בלדה של גתה דווקא – "Das Veilchen": Und Sterb
ich Doch, so Sterb ich Denn, Durch Sie – Durch Sie; תרגום הפסוק מובא להלן, בגוף
הסיפור.

המשתתפים בחוברת

"חלונות" (נואפרד) מאת אדוניס (עלי אחמד סעיד אסבר, יליד דמשק, 1930, חי בפריס) היא החטיבה התשיעית מתוך אינדקס של פעולות הרוח (פהרס לאעמאל אל-ריח, ביירות: דאר אל-נהאר, 1998). שתיים-עשרה החטיבות האחרות בספר הן "גוף", "ראש היום על כתף הלילה", "גשם", "גרונו של אינדיאני", "קמטי הזמן", "ביקור בהארלם", "שרטוטים של גוף השלג", "קייץ", "ימים לכתבת הגלות", "נרות", "מסורות של מטאורים", "מדריך מסע ביערות המשמעות"; **עלא אלאסואני**, יליד 1957, מן סופרים המובילים במצרים כיום, הוא רופא שיניים במקצועו, פובליציסט ופעיל פוליטי בתנועת "קפאיה" האופוזיציונית, פרץ לזירה הספרותית המצרית והערבית עם "עמארת יעקוביאן", שנאסר תחילה לפרסום בידי הצנזורה, והפך לרב מכר למשך יותר משנה, תורגם לשפות רבות ועובד גם לסרט קולנועי; נגה אלבלך נולדה בפתח-תקה ב-1971; שיריו של **יעקב ביטון** מתפרסמים ב**מַטְעַם** מאז גיליון 9; ד"ר מירון בנבנישתי נולד וגדל בירושלים; **סיגל בן-יאיר** מגדלת את שתי בנותיה בחיפה, שם היא עובדת כפקידה באוניברסיטה; ספר שיריו של **מאיר ויזלטיר** "מרודים וסונטות" ראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד באביב השנה; **עודד וולקשטיין** מכין את "תיק אדגר אלן פו" לאחד מגיליונות **מַטְעַם** הקרובים; ראני זהראוי, שעבודתו מתנוססת על כריכת החוברת הזאת, נולד במג'ד אל כרום שבגליל ב-1982, ולמד אמנות באוניברסיטה חיפה; מסותיו ותרגומי השירה של **שמעון זנדבנק** פיארו את גיליונות **מַטְעַם** לאורך השנים; במאית הקולנוע **יעל חרסונסקי** מסיימת את סרטה הדוקומנטרי באורך מלא על "שתיקת הארכיונים"; הילה **להב**, ילידת 1983, פירסמה את שיריה ב**מַטְעַם** מאז גיליון 3; **אמיר מנשהוף** נולד ב-1985 והוא עורך את "נפץ", כתב עת לשירה; **מי-טל נדלר**, ילידת 1979, גדלה ברעות ומתגוררת בתל אביב; מסתו הקצרה של **ז'יזה סאראמאגו**, חתן פרס נובל לספרות, נשלחה ל**מַטְעַם** ביחד עם מסה על בורחס, אשר תתפרסם בגיליון הבא; שיריו הראשונים של **יונתן סואן** התפרסמו ב**מַטְעַם** 15 ורכים אחרים, יתפרסמו בגיליונות הבאים; המשורר והמתרגם, **רמי סערי**, חי באתונה; פרקים קודמים ממחקרו היוצא דופן בעצמתו ובמקוריותו של גיש עמית

התפרסמו בגיליונות **מַטְעַם 8** ו-**12**; **סמירה נַגְרוּשׁ**, רופאה בהכשרתה, היא משוררת, מחזאית וסופרת אלג'יראית הכותבת בצרפתית ומרבה לתרגם שירה ערבית לצרפתית; ספר שירה הרביעי של **טל ניצן**, "לשכוח ראשונה", ראה אור השנה בהוצאת עם עובד; **עלי עליזאדה**, נולד ב-1976 בטהראן, שם למד הנדסת אקלטרוניקה, עד שעקר ב-2001 לאנגליה, והוא משלים באוניברסיטה של אסקס את עבודת הדוקטור שלו על "הגל ובעיית הזמן"; **גדעון עפרת** קיבל את פרס האוֹצֵר מטעם משרד התרבות; סיפוריה של **מיכל פאר** מלווים את **מַטְעַם** מאז שנתו השניה של כתב העת; סיפורו של **אדגר אלן פו**, המתורגם כאן בראשונה לעברית, נדפס ב-1839; **תהל פְרוּשׁ**, ילידת 1976, עובדת במוסף "גלריה" של "הארץ", זהו פרסומה הספרותי הראשון; מאמרו של **צ'ין-טאו וו**, עמית מחקר באקדמיית "סיניקה" בטאיוואן ומחברו של *Privatising Culture* (Verso), מתפרסם באדיבות כתב העת *New Left Review*; **מאיה קופרמן**, ילידת 1982, פירסמה ב**מַטְעַם 1** את הפואמה שלה "שפת אם"; שירים קודמים של **אדריאן ריץ'**, המשוררת האמריקאית הגדולה, החיה בסאן פרנסיסקו, התפרסמו ב**מַטְעַם 8**; שיריה של **ורד ריבקינ**, ילידת 1983, החיה בתל אביב, מתפרסמים ב**מַטְעַם** מאז שנתו השניה; החלק הרביעי של "יווניות" מאת **יאַנִּיס רִיצוּס** הולחן בידי מיקיס תיאודורקיס והיה לאחד מהימנונות השמאל היווני; ספרה של **מרים רינגל**, "מסע בעקבות הקולות", הכולל שיחות עם סאראמגו, ראה אור בהוצאת כרמל; **תומר רוזנמן**, יליד 78, תסריטאי, מתגורר ויוצר ביפו; **שמואל שוחט**, ששיריו התפרסמו ב**מַטְעַם 14** ו-**15**, ממשיך לשמור בקנאות על אלמוניותו; פרופ' **ראובן שניר** מלמד ספרות ערבית באוניברסיטה בחיפה; הרומן "התל אביבים" מאת **רחל שיחור** ראה אור בהוצאת כרמל; **ויליאם שקספיר** כתב את "קורלילונס" בין 1607 ל-1608.

כבר חמש שנים, כל שלושה חודשים – גיליון חדש, חופשי, עצמאי, יחיד במינו, בזכות המנויים שלנו

כמה פעמים שמעתם, או אמרתם, את המשפט: "חיפשתי את **מַטְעַם** החדש ולא מצאתי אותו בחנות הספרים"? כמה פעמים שמעתם, או אמרתם: "יצא **מַטְעַם** חדש? איך זה שלא שמעתי?" כמה פעמים אמרתם: "אני מעדיף לקנות בחנות ולא לעשות מנוי". המנוי שלכם הוא השחרור שלנו מהתלות במפיצים, ברשתות הגדולות ובחנויות הספרים, (מחצית הסכום שאתם משלמים עבור גיליון בחנות אינה מגיעה כלל אלינו); לעומת זאת, המנוי שלכם משחרר אותנו גם מפרסום בעיתונים, פרסום העולה בכסף רב מאוד, וגם מהניסיון לזכות – אחרי 20 גיליונות – בידיעה פשוטה בעיתון, "הופיע גיליון **מַטְעַם** חדש והוא כולל בין היתר...".

במַטְעַם 21 (מארס 2010) תוכלו לקרוא, בין היתר, על סילוקם עכשיו של הערבים מיפו; ג'ון ברג'ר על פורטרטים עתיקים מאיזור הפאיום במצרים; חיים הנגבי מבקש להיקבר בחברון הפלסטינית; דייוויד הרווי על ההקשר המהפכני של הערים הגדולות; אורית מיטל על אצ"ג בעבודתיה של מיכל נאמן; יצחק מלמד על שלמה מיימון והכישלון של מדעי היהדות; יואל רגב על איתמר בן אבי וניסיון הליטון (לטיניזציה) של העברית; כמו כן ייכלל בגיליון "תיק" לטינו-אמריקאי, ובו אפרים קריסטל על חורחה לואיס בורחס בין ימין ושמאל; ז'וז'ה סאראמאגו על חובו לכורחס; סיפורים קצרים מאת בורחס, קורטאסר ומרקס, וכמובן, שירה מקורית ומתורגמת, מיטב הסיפורים הקצרים הנכתבים בעברית, תרגומים חדשים וספרות ערבית בתרגום ראשון לעברית. בחמשת הגיליונות הבאים נכלול "תיקים" שיוקדשו לברטולט ברכט, ואדוארדו סנגווינטי, פייר פאולו פאזוליני, ואדגר אלן פו.

המחיר למנוי לארבעה גיליונות 220 ₪ (50 ₪ לגיליון + דמי משלוח) הנחה של כ־30% ממחיר הגיליון בחנויות הספרים (69 ₪) ניתן להזמין את החוברות באמצעות כרטיס אשראי.

התקשרו לטלפון 050-6371242 או שלחו פקס למספר 03-6441427

עשו מנוי שנתי והבטיחו לעצמכם גיליון מוזל ומשלוח הביתה; אנחנו, מצידנו, נשמור על עצמאות **מַטְעַם**